Mehmet AZİMLİ

Dört Halifeyi Farklı Okumak-1

Hz. Ebu Bekir

ANKARA OKULU

Ankara Okulu Yayınları: 137

© Ankara Okulu Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Dizgi ve kapak: Ankara Dizgi Evi
Baskı, kapak baskısı, cilt: Salmat Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Birinci basım: Şubat 2011
İkinci basım: Mart 2013

ISBN 978-9944-162-41-8

Ankara Okulu Yayınları
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/81 İskitler/Ankara
Tel/Faks: (0312) 341 06 90
web: www.ankaraokulu.com
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

Dört Halifeyi Farklı Okumak-1

Hz. Ebu Bekir

Mehmet AZİMLİ

Ankara Okulu Yayınları

Ankara 2013

Bu çalışmamı, o yüce insanı (Hz. Peygamber)
gerçği gibi anlayan ve getirdiği öğretiyi uygulayan
gerçek takipçilerine ithaf ediyorum...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **9**

GİRİŞ
SAHABE ÇAĞI **13**

I. BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ HAYATI **27**
KÜNYELERİ 28
Ebu Bekir 28
Atik 28
Sıddık 29
Ebul Fasil 31
MÜSLÜMAN OLUŞU **31**
Hz. Peygamber Sonrası 36
Faziletleri 42

II. BÖLÜM
HALİFE SEÇİLMESİ **47**
Hilafet Kurumu 47
Hilafetin Kısa Tarihi 48
Sakife Toplantısı 51
Kureyş Meselesi 55
Üçlü Komplo 61
Hz. Peygamber'in Vasiyeti(!) 65
BEYAT ETMEYENLER **67**
Sad b. Ubade 68
Ümeyyeoğulları 69
Haşimoğulları 70
HZ. PEYGAMBER'İN MİRASI **76**
Hz. Fatıma'nın Küsmesi 76

III. BÖLÜM
MERKEZE KARŞI İSYANLAR 79
Üsame Ordusu 79
İSYAN HAREKETLERİ 82
Dini Zayıflık 83
Kabilelerin Rekabeti 83
Bağımsızlık Arzusu 84
Ekonomik Sebep 85
İRTİCA (ESKİYE DÖNÜŞ) SAVAŞLARI 86
Mürtedin Hükmü 90
Arap Savaş Örfü 94
Zu'l-Kassa Savaşı 96
ESVEDÜ'L-ANSİ 97
İki Mucize(!) 98
TULEYHA 99
Buzaha Savaşı 99
Ümmü Ziml 100
Fucae'nin Yakılması 101
SECAH 107
Malik b. Nuveyre'nin Öldürülmesi 109
MÜSEYLİME 116
Akraba Savaşı 117
Davetçinin İhaneti ve Bir Mucize(!) 121
DİĞER BÖLGELERDEKİ İSYANLAR 122
Bahreyn 122
Ümmete İnen Mucizeler(!) 123
Umman ve Hadramevt 125
KUR'AN'IN TOPLANMASI 126
Unutturulan Sureler 130
Tahrimin Sayısı 132
Zina ve Recm 133
Leyl Suresi 3. Ayet 134
Bi'ru Maune 135
Değerlendirme 136

IV. BÖLÜM
FETİHLER 145
İLK DÖNEM İSLAM FÜTUHAT MANTIĞI 145
Siyasi Gerekçe 146
Ekonomik Gerekçe 154
Dini Gerekçe 161
HZ. EBU BEKİR DÖNEMİNDE
YAPILAN (YÜRÜTÜLEN) FETİHLER 167
IRAK FETİHLERİ 168
Hire'nin Fethi 170
Bir Mucize(!) 172
Anbar'ın Fethi 172
Aynu't-Temr: Teslim Olanların Katli 173
ŞAM FETİHLERİ 173
Ecnadeyn Savaşı 176
Yermuk Savaşı 177
HZ. ÖMER'İ HİLAFET İÇİN VASİYETİ 180
VEFATI 184

BİBLİYOGRAFYA 187
DİZİN 197

ÖNSÖZ

Siyeri Farklı Okumak adlı kitabımın yayınlanması ve kısa sürede tükenip yeni baskılarının yapılması, siyer alanında nasıl bir boşluğun ve ihtiyacın olduğunu göstermişti. Esasen bu alanda bu kadar talebin olabileceğini hiç tahmin etmiyordum. Ancak, bu vesile ile öğrendim ki; ülkemizde siyer alt yapısı oluşmuş bir okuyucu kitlesi bulunmaktadır. Bu kitle, doğrudan veya dolaylı yollarla benden bu üsluptaki çalışmanın Hulefa-i Raşidin Dönemi için de yapılmasını istediler. Ben de bu haklı ve yerinde talebi karşılıksız bırakmak istemedim. Ancak bu çalışma çok hacimli olacağından ve tek bir eser halinde neredeyse mümkün olmadığından, her halifenin ayrı bir kitap şeklinde hazırlanmasının daha uygun olacağını düşünerek öncelikle Hz. Ebu Bekir Dönemi'ni yazmaya karar verdim.

Siyeri Farklı Okumak adlı kitabımla ilgili ciddi bir tenkit yazısı henüz yayımlanmadı. Şifahen yapılan tenkitler ise genel itibariyle rivayetleri eleştiri metodumla ilgili olmuştur. Buna göre; rivayetleri nasıl işime geliyorsa o şekilde kabul veya reddettiğim şeklindeki idi. Şu ana kadar yayınlanan tek tenkit yazısında ise bu durum şöyle ifade edilmekteydi:

> Yazar, *Siyeri Farklı Okumak* kitabında *Kütüb-i Sitte*'de yer alan rivayetlerden, İbni İshak, İbni Hişam, İbni Sa'd, İbni Kesir, Taberî, Vakıdi, Belazuri gibi siyerin klasik kaynaklarını oluşturan büyük ve de meşhur alimlerin kitaplarındaki rivayetlere ve yorumlara kadar, rivayetlerin ve yorumların tozunu dumanını attırmıyormuş gibi... rivayetin saçmalığını ... belirteceği yerde, ... delil olarak getirmektedir.[1]

1 Bkz. İbrahim Sarmış, "Siyeri Farklı Okumak-II Medine Yılları Kitabından 'Kur'an'ın Toplanması' Bölümünün Değerlendirilmesi", *Nida Dergisi*, sayı: 139. Malatya 2010. 35-47; Sarmış Hocam, makalesini yayınlamadan önce tarafıma gönderdiği gayet sert üsluplu yazısına verdiğim özel cevap sonrası, yazısında yaptığı bazı üslup değişikliği ve düzeltmelerle eleştirisini yayımlamıştır.

Buradaki eleştiri, "madem her şeyi reddedebiliyorsun. Bunu da (eleştirmenin kendi düşüncesine öyle uygun olduğu için) reddetmeliydin" şeklinde bir tekliftir. Doğrusu ben metodumu kitabımın başında yaklaşık 20 sayfalık bir açıklama ile izah etmiştim.[2] Burada da kısa bir tekrarı lüzumlu görüyorum.

Biz siyerciler, büyük ve muhteşem bir tarihi malzeme hazinesi karşısındayız. Bu devasa miras içinde elbette sahihler ve uydurmalar da bulunmaktadır. Bütün bu malzemeyi ne tamamen reddediyorum, ne de tamamen doğru kabul ediyorum. Bu malzemeden işime öyle geldiği için de seçim yapmıyorum. Bunu daha önce izah ettiğim gibi tercihçi (malzeme içinden uygununu seçen) siyerciler yapmışlardır. Benim yöntemim, bu malzeme içindeki bilgilerin tarihsel bağlamda, insani boyutta, akıl mantık süzgeci içerisinde. dönem olaylarının alternatif bilgileri çerçevesinde doğru olup olmayacağını sorgulamak şeklindedir. Olayları incelerken bir ön kabulle değil, nötr davranarak sonuca varmaya çalışıyorum. Sözün özü, ben hikmeti arıyorum. Bu arada ulaştığım gerçekler karşısında, eski fikirlerimden vazgeçmeyi de erdem sayıyorum.[3]

Bu kitapta anlatacağım olayların sahabe toplumunda vuku bulması, kimi müellifleri her menfi olayı olmadık şekilde yorumlayarak savunmaya, her normal olayı da abartılı bir şekilde anlatmaya sevk etmiştir. Bu da o dönemin insanlarını (sahabe toplumunu) gereği gibi anlayıp ibret almaktan uzaklaştırmıştır. Bu durumda o dönemin tarihini öğrenmenin de bir anlamı olmayacaktır. Doğrusu, olayların bir kısmı gündeme getirilip hoşa gitmeyen kısımlar olmamış gibi kabul edilirse, bu tavır Müslümanların kendilerini kandırmasından başka bir şey olmayacaktır.[4] Çünkü bu şekilde aktarılan tarih, üzeri örtülmüş, yanlış aktarılan bir tarih konumuna dönüş-

2 Bkz. Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak* (3. Baskı), Ankara 2010 (13-35 sayfalar).

3 Gerekliliği artık elzem hale gelen siyer ve İslam tarihi usulü ve yöntemi ile ilgili bir çalışmayı ileriki yıllarda yayınlamayı düşünüyorum.

4 Adem Apak, *İslam Tarihi-Hulefa-i Raşidin*, İstanbul 2007, 13.

türülmüştür. Bunun da hiçbir faydası olmadığı gibi, tersine yanlış yönlendirmeden dolayı zararı da vardır.

Bu dönemi hazırlarken izlediğim metot, yine ilk kitaptaki yöntemin benzeri olacaktır. Hâdiselerin kronolojik olarak anlatımına kısmen tabi oluyorum. Çok detaylı anlatımlara girmiyorum. Bundaki amacımız, okuyucuların bu tür bilgileri diğer kitaplarda[5] bulabileceklerinden hareketle, daha çok olayların anlatımındaki birtakım yanlış anlamalara değinmek, problemli gördüğüm konulara eğilmek şeklinde olacaktır. Olayları aktarırken, tarihte geçen bir olayı sahabenin aleyhine olduğu için saklamaya çalışmak veya olmamış bir olayı abartılarla büyütmek şeklindeki anlatım üslupları bu çalışmada görülmeyeceği gibi, tersine bu tür problemli konuları mercek altına alarak gerçeği bulmaya çalışacağım. Bu düşüncelerle Hz. Ebu Bekir Dönemi olaylarını değerlendirdiğimiz çalışmamızı sizlere takdim ediyorum.

Bu çalışma esnasında teşviklerinden dolayı Prof. Dr. M. Hanefi Palabıyık'a, müsvetteleri okuyup gerekli uyarılarda bulunan Doç. Dr. İsrafil Balcı'ya, ayrıca çalışmam esnasında yaptığımız müzakerelerde kendisinden faydalandığım Prof. Dr. Ahmet Keleş'e teşekkür etmem, İslam'ın bize öğrettiği önemli bir değer olan vefanın gereğidir diye düşünüyorum.

Mehmet AZİMLİ
2013 Çorum

5 Hz. Ebu Bekir dönemi ile ilgili olayların detaylı incelenmesi konusunda kitaplarından faydalandığım ve kendilerine teşekkür borcum bulunan Prof. Dr. Adnan Demircan, Doç. Dr. İsrafil Balcı, Doç. Dr. Salih Arı'nın çalışmalarını tavsiye ediyorum. Okuyucular bu kitaplarda gerekli bilgiler bulacaklardır.

GİRİŞ
SAHABE ÇAĞI

Hz. Peygamber'in vefat etmesi ile "Sahabe Çağı" diyebileceğimiz bir döneme girilmiştir. Bu dönem, Hz. Peygamber'in çevresindeki insanların; a- İslamî anlayış ve yaşamlarını, b- Hz. Peygamber'in yolunu devam ettirmelerini göstermesi bakımından önemli olduğu gibi, ayrıca daha sonraki asırlar üzerindeki tesirleri ve Müslümanların düşünce ve tefekkür hayatlarına olan etkileri bakımından da son derece önemlidir. Bu nedenle biz kitabımızın başında sahabe kimdir? Bu ünvan kimlere verilir? Bizim için sahabenin önemi ne olmalıdır, gibi soruları cevaplayabilmek üzere bazı mülahazalarda bulunmak istiyoruz.

Sahabî; "arkadaşlık etmek ve bir kimseyle beraber bulunmak" kökünden gelmektedir.[1] Çoğulu ashab ve sahâbe'dir.[2] "Genel olarak Hz. Peygamber'le arkadaşlık yapan veya onu gören her Müslüman için kullanılmaktadır."[3] Bazı bilginler, bu tanımı daha da genişleterek sahabîyi, "Hz. Peygamber'le karşılaşan ve İslam üzere ölen kişidir." şeklinde tanımlamakta ve bu tanımın içine onunla birlikteliği uzun veya kısa bir süreyi kapsayan, ondan rivayette bulunan veya bulunmayan, onunla beraber gazveye katılan veya katılmayan, onunla oturup konuşmadığı halde[4] onu gören veya âmâlık gibi bir arızadan dolayı onu göremeyen herkesin dahil olduğunu ifa-

1 Musa Bağcı, *Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, Ankara 2004, 15-21.

2 İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1995, VII, 85.

3 Buhari, Fedailu's-Sahabe, 1.

4 Ayrıca sahabî çoğaltma yarışına giren bilginlerimiz, insanla yetinmeyip melek ve cinlerin de sahabe olduğunu, çünkü onların da Hz. Peygamber'i gördüğünü söyleyebilmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Ergün Çapan, *Kur'an'ı Kerim'de Sahabe*, İzmir 2004, 36.

de etmektedir.[5] Netice itibariyle bu tanımlara göre; sahabîlik vasfı neredeyse Hz. Peygamber döneminde Müslüman olan her bir şahıs için kullanılmıştır.[6]

Yukarıda kısaca aktardığımız ve genelde hadisçilerin tabi bulunduğu sahabî tanımındaki genişlik ve rahatlık, sonuçları itibariyle önemli sorunlara neden olmuş, meseleyi tam bir problem yumağına dönüştürmüştür.[7] Bu tanımda geçen sadece görmek şartından dolayı bazı müelliflerce, üç yaşlarında Hz. Peygamber'i gören Hz. Ebu Bekir'in oğlu Muhammet b. Ebi Bekir'i de sahabî sayıp saymamak konusu bile tartışılmıştır. Çünkü kimileri sahabîlik için buluğa erme şartını söz konusu etmişlerdir.[8] Görmenin yeterli olacağını izah sadedinde; bir kişinin Hz. Peygamber'i az bir müddet bile görmesi sebebiyle o kişinin kalbinin nurlanacağı, bu sebeple nübüvvet atmosferine giren herkes gibi bedevilerin de onu görmekle medenileştikleri belirtilmektedir.[9] Oysaki Kur'an, Hz. Peygamber'i görüp Müslüman olan kimi bedevilerin mümin olmadığını açıkça ifade etmektedir.[10] Yine Hz. Peygamber ile devamlı beraber olan münafıkların nübüvvet atmosferinden etkilenmedikleri ve kalplerinin de nurlanmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla meseleyi böyle hamasi sözlerle izah etmek mümkün değildir. Hz. Peygamber'i gördükten sonra mürtet olan Ubeydullah b. Cahş[11] ve mürtedlikten sonra tekrar Müslüman olan Eşas b. Kays, Uyeyne b. Hısn,[12] Rebia b. Ümeyye b. Halef[13] ve Tuleyha gibilerin, hatta Hz. Peygamber'in yanında eğitilip davet elçisi olacak kadar yanında kaldıktan sonra mürtet olup, Müseylime'nin en büyük takipçisi olan Reccal'in

5 İbn Hacer, *el-İsabe fî Temyizi's-Sahâbe*, Beyrut 1995, I, 158.
6 Geniş bilgi için bkz. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İstanbul 1959, 23.
7 Bkz. Salih Ekinci, *Sahabe Dönemi*, çev: Mehmet Ecir Eşiyok, Konya trz. 3.
8 Muhibbu'd-Din Taberi, *er-Riyadu'n-Nadire*, Beyrut 1996, I, 62.
9 Çapan, 26-31.
10 "*Bedeviler: "Müminiz" dediler, de ki: "Mümin değilsiniz, ancak teslim olduk deyin: İman henüz gönüllerinize yerleşmedi.*" Hucurat, 14.
11 Habeşistan'da mürted olup orada ölmüştü.
12 Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, Beyrut 1995, II, 263.
13 Muhibbu'd-Din Taberi, I, 61.

durumu da düşünülmesi gereken ayrı bir noktadır.[14] Ayrıca bu tariflere göre; Hz. Peygamber'in Taif'e kovduğu ve Cemel Savaşı'nda sahabeden Talha b. Ubeydullah'ı katleden Mervan b. Hakem gibi birisi de sahabî sayılabilecektir.[15] Bu da meselenin açmazlarındandır. Sonuç olarak hadisçilerin, sahabe tanımını alabildiğine genişleterek, Hz. Peygamber'i bir an bile görene şamil kılmaları[16] meseleyi tamamen girift hale getirmiştir.

Bazı bilginler ise sahabî tanımındaki sıkıntıları aşmak gayesiyle sahabî olmak için Hz. Peygamber'i görmeyi yeterli görmeyip belli süreler boyunca onunla birlikte olma şartını ilave etmişlerdir. Buna göre sahabî olmak için Hz. Peygamber ile 1 yıl, 2 yıl[17] beraber olmak veya gazveye katılmak gibi şartlar koşulmuştur.[18] Ancak bu tarif de problemi halletmemektedir. Hz. Peygamber ile uzun süre beraber olan ve sahabe tarafından tam olarak isim isim bilinmeyen münafıkların durumu izah edilememektedir.[19]

Esasen Hz. Peygamber'in sahabî tarifi kanaatimizce bu problemi çözmektedir. Meseleyi izah için şu rivayeti aktarmak istiyoruz: "Halid b. Velid ile Abdurrahman b. Avf arasında bir kavga olmuştu da Hâlit ona sövmüştü. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ashabımdan kimseye sövmeyin." dedi."[20] Başka bir rivayette, "Dur ey Halid! sahabîlerimi bana bırak."[21] dedi. Bu olayda Hz. Peygamber, Halid'e karşı Abdurrahman'ın sahabî olduğunu açıkça belirtmekte ve o gün kendisi ile birlikte yaşayanlardan bir grubu ayırarak onlara "sahabîlerim" demektedir. Bu tarife göre; Hz. Peygamber'in yakın arkadaş-

14 Vakıdi, *Kitabu'r-Ridde*, Paris 1989, 60.
15 İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut 1985, III, 223.
16 Muhibbu'd-Din Taberi, I, 60.
17 İbn Salah, *Ulumu'l-Hadis*, Dımeşk 1986, 293.
18 Hatip el-Bağdadi, *Kifaye*, Beyrut 1986, 63.
19 Münafıkların Hz. Peygamber tarafından sadece Huzeyfe b. Yeman'a isimlerinin verildiği şeklindeki rivayet için bkz. Buhari, Fiten, 17.
20 Muslim, Fedail, 221.
21 Taberi, II, 165.

larından olmayan Halid b. Velid sahabî olamamaktadır.[22] Bu açıklama bize sahabînin tanımı konusunda bir rahatlık sağlamaktadır. Hz. Peygamber'in tarifi çerçevesinde düşünürsek sorun kalmamaktadır. Bu rivayette yer alan "sahabî" yaklaşımı benimsenirse daha sağlıklı bir sahabî tanımı ve anlayışına sahip olabileceğimiz kanaatindeyiz.

Bunu destekleyen Enes b. Malik'ten gelen bir tanım, konunun daha da net anlaşılmasını sağlamaktadır. Enes'e, "Senden başka Hz. Peygamber'in ashabından kimse kaldı mı?" şeklindeki soruya, "Onu gören bazı bedevi Araplar vardır. Fakat onun ashabı kalmamıştır." demiştir.[23] Bu cevap, sahabe kavramının sonraki yıllarda -koruma ve kollama amaçlı olsa gerek- ne kadar genişletildiğini gösteren anlayışa cevap olacak önemli bir delildir.

Bütün bunlar, sahabe kavramının yeniden düşünülmesini ve geleneğimizde benimsetilen sahabî tanımlarının çok da tutarlı olmadığının göstergesidir. Doğrusu sahabîler, Hz. Peygamber'in yakın arkadaşlarından oluşmaktadır. Onlar da insandırlar, hata ederler, günah işlerler. Allah nezdinde diğer Müslümanlardan ayrı bir kategoride değerlendirilebilmelerinin tek sebebi vardır; o da onların yaptıkları güzel amellerdir. Bunun dışında, İslam'ın evrensel değerleri, belli bir insan grubunun Allah nezdinde özel bir muameleye tabi tutulacağı şeklindeki bir anlayışı reddetmektedir.

Ancak bu insanların gerçekten İslam uğrunda çektikleri sıkıntılar Kur'an'da karşılık bulmuştur. Bu ayetlerdeki ifadeler, tabi ki onların yaptığı amelleri yapan İslam dininin mensubu herkes için de geçerli olacaktır. Bu noktada gerçek sahabîler hakkında Kur'an'dan bazı ayetleri aktarmak istiyoruz:

> *İyilik yarışında önceliği kazanan Muhacirler ve Ensar ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da Allah'tan hoşnutturlar.*[24]

22 Muhammet Eset, *Sahih-i Buhari*, çev: Mustafa Armağan, İstanbul 2000, 13.
23 İbn Salah, 294.
24 Tevbe, 100.

Allah, inananlardan, ağaç altında (Hudeybiye'de) sana baş eğerek el verirlerken, and olsun ki onlardan hoşnut olmuştur.[25]

Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.[26]

Benzer ifadeler birçok ayette bulunabilir.[27]

Ayetler, Hz. Peygamber'in arkadaşlarından övgüyle söz etmektedir. Hem Muhacirler hem Ensar, bu anlamda önemli bir nesildir. Çünkü bu dinin en zor yıllarının güçlüklerini omuzlamışlar ve birçok fedakârlıkta bulunmuşlardır.[28] Bu bağlamda sahabe İslam kültürünün en önemli topluluğudur. Bu nesil, İslam ümmeti içinde vahiy metinlerini ve Hz. Peygamber'e ait söz ve fiillerin sonraki nesillere naklinde en önemli rolü oynayan bir halkadır. Dolayısıyla onların İslam kültüründeki önemli yerleri inkar edilemez bir gerçektir.

Bu insanların bizim için en önemli yönleri dinin ana kaynağını ilk elden duyan ve bu dini ilk yaşayan insanlar olmalarıdır. Bu anlamda onların tavır ve düşüncelerinde bulunan orijinallik bizim için önem arz etmektedir. Bu örneklik; kılık kıyafette onlara benzemek ya da o çağda yapılması gerekenleri, bu çağda yapmaya çalışıp günümüz çağının gereğini yapmamak değildir. Önemli olan onların ahlaki tavırlarını, toplumsal ilişkilerini gerektiği ölçüde günümüze yansıtmaktır.

Ancak onların İslam'daki öncelikleri, sonraki yıllarda birçok abartıyla, olduğunun ötesinde gösterilmeye çalışılmıştır. Onların, "fazilette hiçbirine yetişilemez insanlar oldukları" şeklindeki yaygın anlayış ve inanışa değinmek ve bu tür örnekleri gösterme adına sadece bir alıntı yaparak konuyla ilgili bazı rivayetleri değerlendirmek istiyoruz:

25 Fetih, 18-19.
26 Tevbe, 128.
27 Kehf, 28; Ahzab, 23; Haşr, 8-9; Araf, 157; Fetih, 29; Ahzab, 69-71.
28 İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev: Mehmet Yolcu, İstanbul 1989, III, 103.

> En aşağı mertebedeki sahabe bile büyük velilerden üstündür, çünkü onlarda nübüvvet sohbetinin feyzi bulunmaktadır. Diğer Müslümanlar fazla ibadet de yapsalar onlara yetişemezler. Çünkü onlar velayet-i kübra ve veraset-i nübüvvet sahibidirler.[29]

> Sahabenin -küçük veya büyük- kusurları da olsa birer elmastırlar, en parlak ve düzgün cam şişelere tercih edilirler. Onların kusurlarını değil, nübüvvet sohbetinden aldıkları değeri anmak gerekir.[30]

Bu tarife göre; tarihte ve günümüzde İslam için her şeyini hatta canını bile feda eden bir Müslüman, Hz. Peygamber döneminde içki içmek, zina etmek, hırsızlık yapmak, haksız yere adam öldürmek, iftira atmak gibi büyük günahlardan sayılan eylemleri ortaya koyan sahabîden(!) daha aşağı addedilmektedir. Bu kabul edilemez farklılığın tek sebebi de Hz. Peygamber'i görmemektir(!) Bu tür görüşlere teyit sadedinde şu rivayet aktarılmaktadır:

> İbn Ömer: Ey Müslümanlar! Sakın (Hz.) Muhammed (sav)'in ashabına sövmeyin! Çünkü onlardan birisinin bir saatlik kıyamı, sizden birisinin ömür boyunca işlediği amelinden daha hayırlıdır.[31]

İbn Ömer'in buradaki sözü eylemin şekli bağlamında doğru addedilebilir. Bazı insanların en sıkıntılı durumda Allah için büyük gayretler göstermesinin mükâfatı, başkalarının rahat ortamlarda gösterdiği eylemlerle eş tutulamaz. Tarihte veya günümüzde büyük bir gayretle bir Müslüman'ın yaptığı hayırlı bir eylem, sahabe dönemindeki bir kişinin yaptığı normal bir eylemden daha mükâfatlı olabilir. Bu, eylemin durumuna, sıkıntısına göre değişir, kişinin sahabe olup olmamasına göre değil. Bu rivayeti böyle anlamak gerekmektedir. Değilse sahabeye özel bir durum olarak algılamak, İslam dininin insanlığa sunduğu mesajın özüne terstir. Bu rivayetle

29 Sahabeyi savunma adına adeta "bin dereden su getirme" misali açıklamalarla ortaya konulan bazı çalışmalar, bunun bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bkz. Murat Sarıcık, *Dört Halife ve Emeviler Döneminden İlginç Problemler*, Isparta 2001, 7.

30 Sarıcık, 10.

31 İbn Mace, Mukaddime, 11.

ilgili olarak, Muaviye'nin minberlerden her hafta yaptırttığı[32] sahabeye sövme eylemi, kabul edilecek bir şey değildir. Ancak tarihte ve günümüzde maalesef mezhebi gayretle bu tür yanlışlar yapılmaya devam etmektedir. Sahabe ile diğer insanların Allah'ın huzurunda eşitliğini Hz. Ömer, Sad b. Ebi Vakkas'a hitaben şu sözlerle anlatmıştır:

> Sakın ha "Rasûlullahın sahâbisisin" diye hakkında söylenen sözler seni aldanışa düşürmesin. Allah ile hiçbir kimse arasında ona itaat etmenin dışında hiçbir bağlantı yoktur. İnsanların tümü Allah'ın huzurunda eşittirler.[33]

Yine yaptığı cihat çağrısına başkalarının (sahabe olmayanlar) uymaları, sahabenin ise icabet etmemesine rağmen kurulan orduya sahabîlerin lider olmak istemesi üzerine Hz. Ömer,

> Hayır! Ben cihada çağırıyorum siz (sahabîler) kaçıyorsunuz, siz ancak bu gibi (cihat) işleri yaparsanız diğer insanlara (sahabe olmayanlar) karşı faziletli olabilirsiniz, bu gibi işlerden kaçarsanız diğer insanlar (sahabe olmayanlar) sizden daha faziletli olur.[34]

diyerek İslam'da öncelik, fazilet, eşitlik ve sahabe gibi kavramların gerçek yerini göstermiştir. İbn İshak Nur 55. Ayeti hakkında şöyle der:

> Sahabîler Rasulullah vefat edene, Ebu Bekir, Ömer ve Osman zamanında böyleydiler. Sonra durumlar değişti. Nimete nankörlük ettiler. Allah da onları kendilerinden uzaklaştırdığı korkuyu tekrar verdi.[35]

Yine Hz. Peygamber'den aktarılan, "*Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine tabi olursanız hidayete ulaşırsınız.*"[36] rivayeti de bu tür durumlarda gündeme getirilmektedir. Öncelikle İslam dini açısından böyle bir tavır ne kadar doğrudur? İslam'ın yasakladığı menfi tavırları (zina, içki, iftira, yalan, katl) yapan

32 İbnü'l-Esir, III, 414, 472; Suyuti, 190.
33 Ibnü'l-Esir, II, 413.
34 Taberi, II, 362.
35 İbn İshak, 216.
36 Kadı Ebu Bekir b. el-Arabi, *el-Avasım mine'l-Kavasım*, Beyrut 1985, 33.

insanlar sahabîler arasında da bulunuyordu. Bu durumda her ne olursa olsun örnek alınıp onlara tabi mi olunacaktır? Doğrusu, bu tür rivayetler, sahabeye yapılan haksız saldırılara karşı onları kollamaya yönelik Sünni akliyenin ürettiği düşünce sebebiyle uydurulmuş, sahabenin kötülenmemesi amacıyla üretilmiştir. Esas uydurulma sebebi ise Hz. Ali-Muaviye mücadelesine kılıf bulmak olmalıdır. Elbani hadisin uydurma olduğunu uzun tahlillerle anlatmaktadır.[37]

Sahabeyi anlama konusunda en büyük problem; sahabenin hepsinin adil olduğu,[38] her şeyleriyle örnek oldukları,[39] onlara hatalı denilemeyeceği, bu şekildeki bir ifadenin zındıklık olduğu, onları tenkit etmenin Kur'an'ı yalanlama ve reddetmek olacağı, onların yanlışlarının içtihat hatası olacağı[40] için yine de sevap kazanacakların iddia edilmesidir. Dolayısıyla, diğer insanlar suç işleyerek günah kazanırken, sahabe günah işlediklerinde bile sevap kazanmış olmaktadırlar(!) Bu mantığın gelip dayanacağı nokta maalesef burasıdır.

Oysa Kur'an ifadesi ile mala tamah edip Hz. Peygamber'i minberde bırakıp giden ve ayetle azarlanan,[41] Uhut'ta ganimet peşinde koşup mağlubiyeti getiren,[42] yine Uhut'ta büyük günahlardan biri olan savaştan kaçanlar sahabîler değil midir?[43] İçlerinde büyük günahlardan; zina,[44] hırsızlık,[45] yalan söylemek,[46] masum kadınlara -hatta müminlerin annesi

37 Elbanî, Muhammed Nasıruddîn. *Silsiletü'l-Ehadîsü'z-Zaife ve'l-Mevzûa*. Riyad, 1988. I, 78, hadis no: 58.

38 İbn Salah, 295; Muhibbu'd-Din Taberi, I, 63; sahabenin aleyhine olan şeylerin reddedilmesi gerektiği önemle belirtilir. Bkz. Ekinci, 91.

39 İhsan Süreyya Sırma, *Örnek Halifeler Dönemi*, İstanbul trz, 87.

40 Şibli, V, 248; Çapan, 151, 173.

41 Cuma, 11, bazı rivayetlerde geride kalanların içinde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in olduğu şeklinde spekülasyonlar eksik değildir. Bkz. Müslim, Cuma, 36.

42 İbn Sa'd, II, 39.

43 Vakıdi, *Meğazi*, Beyrut 1984, 268.

44 Tirmizi, Hudud. 4.

45 Buhari, Hudud, 15.

46 Muğire b. Şube'nin Hz. Peygamber'e en son dokunan kimse olduğu şeklindeki sözünün yalan olduğunu Hz. Ali açıkça bildirir. İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1994, VII, 599; ayrıca Hz. Ömer, Zübeyr

Hz. Aişe'ye iftira- atmak,[47] haksız yere katl yapmak,[48] Kur'an ifadesi ile fasıklıkla suçlananlar[49] yok mudur?

Hz. Ebu Bekir de vefat etmeden önce, önde gelen sahabeden Abdurrahman b. Avf'a yaptığı konuşmada sahabe toplumu için şu karamsar tabloyu çizer:

> Her biriniz halife olmak istiyorsunuz. Siz dünyanın servetlerinin size doğru gelmekte olduğunu görüyorsunuz. Siz atlas örtüler, dibaçtan yastıklar edinecek, yün kumaşları üzerinde uyumaktan rahatsız olacaksınız. Allah'a yemin olsun ki dünyanın bollukları içine dalacağınıza ölmenizi isterim. Yakın gelecekte ilk azgınlık yoluna sapacaklar sizlersiniz. Doğru yoldan sağa sola sapacaksınız.[50]

Hz. Ömer'e hitaben şöyle vasiyet etmiştir:

> Rasulullahın ashabından karınları şişmiş, gözleri dünyaya tamah etmiş, sevdiklerini kendisi için sevmiş olan şu kimselere karşı dikkatli olmanı, onları korkutmanı, kendinin de korkmanı istiyorum. Şüphesiz onlardan birisinin bir hataya düşmesi, seni şaşırtır. Sakın hayret edenlerden olma. Bil ki sen Allah'tan korktuğun müddetçe onlar da senden korkacaklardır. Sen doğru olduğun müddetçe onlar da senin yolunda doğruluğa devam edeceklerdir.[51]

b. Avvam'ın bir konuda yalan söylediği açıkça belirtir. Bkz. Belâzurî, *Ensabu'l-Eşraf*, Dımeşk 1997, II, 7; yine bir örnek verirsek, sahabeden Amr b. As'ın bir kabile hakkındaki yalan ve iftirası, bütün sahabe huzurunda ortaya çıkmış ve Hz. Ömer tarafından kötü bir şekilde azarlanmıştı. Bkz. Vakıdi, 55-56.

47 İbnü'l-Esir, "Safvan b. Muattal", *Üsdü'l-Gabe*, byy. trz.

48 Vakıdi, 881.

49 Hucurat suresi 6. ayette geçen fasık kimsenin Velit b. Ukbe olduğu kaynaklarda net olarak aktarılırken, bazı müellifler Velit'in o yaşlarda küçük olduğundan ayette bahsedilen kimsenin Velit olmadığını sahabeyi savunma adına öne sürerler. Bkz. Kadı Ebu Bekir, 92. Ancak bu savunma, meseleyi çözmemektedir. Eğer bu kimse Velit değilse, o zaman başka bir sahabedir. Hz. Peygamber'in elçisi olarak Beni-i Mustalık'a görevlendirilen hangi sahabe ise, Kur'an ona fasık demektedir. Ayrıca Velit'in Hz. Ebu Bekir, döneminde komutanlık yaptığını biliyoruz. Bu durumda o, Mekke Fethi sırasında çocuk ise iki yıl içinde nasıl komutan olabilecektir? Düşünmek gerekir.

50 Taberî, II, 353.

51 Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Haraç*, Bulak, 1302, 11, 12.

Sahabenin hatasız ve günahsız olduğu şeklindeki düşünce, o noktaya götürülmüştür ki, sahabeyi eleştirmek[52] "zındıklık" olarak nitelendirilmiştir.[53] Bu durumda onlar, masumiyet sıfatını kazanmış ve tenkit edilemeyen varlıklardır(!) Halbuki hiçbir yorum yapmadan sadece onların birbirleri hakkındaki sözlerini ve kavgalarını aktarmak bile, onların nasıl insani bir boyutta olduklarını görmek için yeterlidir.[54] Birbirlerini öldürmeye kadar varan durumlara girmiş sahabe toplumunu tenkit edilmekten kurtarmak adına olmadık tevillere ve manevi baskı yöntemlerine ve yukarıda aktardığımız şekildeki bu tür suçlamalara bile girilebilmiştir.

Ayrıca mesele bununla da bırakılmamış, ashabı sevmek iman esasları arasına taşınmıştır(!)

> *Ensâr ki onları ancak mü'min olan sever ve yine onlara ancak münafık olan kimse buğz edip kin tutar. Her kim Ensâr'ı severse Allah da onu sever, her kim de Ensâr'a buğz ederse, Allah da ona buğz eder.*
>
> Enes'ten, Peygamber (s): "*İmanın alâmeti Ensâr'a sevgi, münafıklığın alâmeti de Ensâr'a buğz etmektir.*"[55]

Bu tür rivayetler, sahabe çağı dediğimiz dönemde Ensar'ın yönetimden dışlanmasının getirdiği sonuçları gidermeye yönelik uydurulmuş rivayetlerdir. Kureyş aristokratlarının özellikle Emeviler döneminde Ensarı aşağılaması, bu tür rivayetler uydurularak Ensarın korunma ve kollanmasına çalışılmasından başka bir şey değildir.

52 Fikrine uygun rivayetleri sahih, fikrine uymayanları zayıf rivayetler olarak aktarma veya tevil etme şeklinde ortaya çıkan, ön kabulüne ve fikriyatına göre rivayet malzemesini tercih eden, birçok akademik usül ve yöntem problemleri bulunan çalışmalarda bu tür savunma örneklerini bulmak mümkündür. Bkz. Ekinci, 19-24.

53 Kadı Ebu Bekir, 34.

54 Bazen sahabeyi savunma adına onlara olmadık sıfatlar yüklenebilmektedir. Örneğin, "ashabın yanlışlığını ve irtidatını iddia edecek kadar ileri giden..." şeklindeki bir cümle ile Şia'nın sahabeye yaptığı ta'nlara cevap verilmek istense de (bkz. Ahmet Ağırakça, *Hz. Ebu Bekir*, İstanbul 1998, 60) esasen sahabe içinde hem yanlış yapan hem de irtidat eden bulunduğundan dolayı bu cümleyi doğru kabul etmek mümkün değildir. Bkz. İbnu'l-Esir, II, 361.

55 Buhari, Menakıbu'l-Ensar, 3.

Ayrıca sahabe olmanın cennete girmek için yeterli olacağı, hatta sahabenin ne tür kusuru olursa olsun Cehennem'e girmeyeceğini ifade eden rivayetler hadis kitaplarında yer bulabilmiştir: "Beni gören ve beni gören kimseyi göreni ateş yakmayacaktır."[56] Bu durumda sahabe veya tabiin olmak Cehennem'den kurtulmak ve Cennet'i garantilemek için yeterli olmaktadır(!) Böylece Kur'an ve Sünnetin, Cennet'e girebilmek ve Cehennem'den kurtulabilmek için koyduğu yığınlarca kural, ilk iki nesli kapsamamaktadır(!) Onlar hangi tür günah işleseler de özel bir af ile kurtulabileceklerdir(!) Bunun sebebi Hz. Peygamber'i görmek veya onu göreni görmek olmaktadır(!) Bu durumu, İslam'ın evrensellik ve genel-geçer mesajlarıyla açıklayabilmek imkansızdır.

Bir diğer rivayet ise sahabe çağının kutsallığını(!) izah eder niteliktedir:

> *En hayırlı asır benim asrım ve sonra gelenlerin ve onlardan sonra gelenlerin asrıdır. Bundan sonra öyle bir topluluk gelir ki, şahitlikleri yeminlerini, yeminleri de şahitliklerini geçer.*[57]

Bu rivayet, Müslümanların ne yaparlarsa yapsınlar kötüye doğru bir gidiş içinde olduklarını, ilk döneme hiçbir zaman yaklaşamayacaklarını telmih etmeye yönelik, sahabe çağından sonraki olaylara bakarak verilen bir yargıdır ki; maalesef Hz. Peygamber'e izafe edilmiştir.[58]

Sahabe çağının kutsanması ile ilgili başka bir rivayete bakarsak,

> Dinde yeri olmayan fakat dindenmiş gibi gösterilmeye çalışan şeylerden sakınıp uzak durunuz, çünkü onlar sapıklıktır. Sizden kim bu dönemlere ulaşırsa benim sünnetime ve doğru yolda olan Hulefa-i Raşîdîn'in sünnetine sıkıca sarılsın. Bu sünnetleri dişlerinizle sıkıca tutunuz.[59]

56 Tirmizi, Menakıb, 90; bu mantığın Nur-19 ayetine ters olduğunu aktarmıştık.
57 Buhârî, Şehâdât, 9.
58 Ahmet Keleş, "Tarih Bilincimiz, Hadislerle Çöküş Sürecinde Başlatılan Tarih: İslam Tarihi," *SBArD*, yıl: 5, sayı: 10, Diyarbakır 2007.
59 Tirmizi, İlim, 16; İbn Mace, *Mukaddime*, 7.

şeklindedir. Halbuki Hz. Peygamber döneminde halife kelimesi hiç kullanılmamış, böyle bir konu gündeme gelmemiş, Hz. Peygamber'in dört halifeden bahsetmesi söz konusu olmamıştır. Ancak aktardığımız rivayette olduğu gibi, dört halifeyi övgü amaçlı üretilmiş bu rivayette de insanlar onlara tabi olmaya çağırılmaktadır. Hulefa-i Raşidin hakkındaki bu üretilmiş rivayetler yeterli görülmeyerek Kur'an'dan da bu konuda bu dört halifeyi gösteren ayet olduğu aktarılmıştır(!)[60] Aşere-i Mübeşşere (Cennetle müjdelenenler) olarak ifade edilen sahabenin bir bölümü hakkındaki üretilmiş yığınlarca rivayeti burada söz konusu etmek istemiyoruz. Ayrıca Hz. Peygamber'in Kur'an'daki uyarıya rağmen[61] akrabalarını (Kureyş ve kıyamete kadarki zürriyetini de)[62] ateşin yakmaması için dua ettiği aktarılır.[63] Bütün bunları insanların Allah nezdinde tarağın dişleri gibi eşit olduğu şekilde belirtilen evrensel bir din getirdiğini iddia ettiğimiz Hz. Peygamber'e yakıştırmak ne kadar doğrudur? düşünmek gerekir.

Askere destek amaçlı olarak, içlerinde sahabenin bulundukları orduların mağlup olmayacağı[64] şeklinde rivayetler uydurulurken, eğer bir coğrafyada sahabe vefat ederse onların kurtulacağı da(!) ifade edilebilmiştir:

> Ashabımdan herhangi bir kimse herhangi bir bölgede ölürse, kıyamet günü onlar o ülke halkı için bir lider ve nur olarak mahşer yerine getirilirler.[65]

Konuyu izah sadedinde bir alıntı ile yapmak istiyoruz:

> Ashab elbette masum değildir, yanılır, günah işler, yanlış yola gider; bu takdirde de -böyle olan ashabın- peşinden gidilmez ve

60 Bkz. Muhammet, 29; ayrıca Asr suresinin ayetlerinin tefsirini Hz. Peygamber'in dört halifeye uygun olarak yorumladığı şeklindeki aktarımlar için bkz. Muhibbu't-Taberi, I, 259; ayrıca bkz. Kurtubi, Asr suresi tefsiri.

61 *"Soyumdan da yâ Rabbi!" dedi. Allah: Ahdim zalimlere ermez (onlar için söz vermem) buyurdu."* Bakara, 124.

62 Bkz. Muhibbu't-Taberi, I, 225.

63 Bkz. İbn Abdilber, *el-İstiab, eş-Şamile, el-İsdaru's-Sani*, Osman b. Affan bölümü.

64 Buhari, Fedailu's-sahabe, 1.

65 Tirmizi, Menakıb, 59.

böyle yapanlar sevilmez. Efendimiz hayatta iken içki içen, çalan, yalan söyleyen, iftira eden, onun sırrını düşmanlarına bildirmeye teşebbüs eden ashab da olmuş, Peygamberimiz bunlara gerekli cezayı vermiştir. Eserleri yıllarca Osmanlı Medreselerinde okutulmuş bulunan büyük Sünnî alim Teftâzânî'nin (v. 792/1390) bu konuda söylediklerini önemli bir örnek olarak sunuyorum:

Sahabe arasında geçen kavgalar ve tartışmalar açıkça gösteriyor ki, onların bir kısmı haktan sapmış, zulüm ve günah sınırına ulaşmıştır. Bunun da sebebi kin, inat, haset, direnme, servet ve iktidar talebi, dünyanın çekiciliğine (lezzet ve şehvete) meyildir. Bu böyledir; çünkü her sahâbî masum (günahsız ve günah işleyemez) değildir ve Peygamber'i (sa) gören, ona ulaşan herkes hayırlı (iyi) değildir... Ehl-i sünnet ulemasının bu olayları farklı yorumlayıp mazeretlere bağlamalarının sebebi büyük sahabeye dil uzatılmasını engellemek içindir. Onlardan sonra Peygamber'in Ehl-i beytine yapılan zulüm ve kötülüklere gelince bunu kimse inkar edemez, buna dağlar taşlar ve hayvanlar bile şahitlik eder, göklerde ve yerde olanlar göz yaşı dökerler; dağlar paralanır, taşlar parçalanır. Bu sebeple o kötülükleri yapanlara, buna razı olanlara veya katkıda bulunanlara Allah lanet etsin! Ehl-i Sünnet alimlerinin bir kısmının, onun daha fazlasını da hak ettiğini bildikleri halde Yezîd'e lanet etmeyi caiz görmemiş olmalarının sebebi, cahil ve aşırı gidenlerin işi ileriye götürüp büyük sahabeye kadar dil uzatmalarını engellemek içindir (*Şerhu mekasidi'y-tâlibîn*, İst. 1305, C. II, s. 306-307).[66]

Sonuç olarak sahabe çağı dediğimiz Hz. Peygamber'i görenlerin Hz. Peygamber'siz yaşadıkları dönemde yaptıkları işlerin, sonraki yıllarda eleştirilere tabi tutulmaması için değişik rivayetler uydurulmuştur. Bundaki hedef, sahabenin korunması ve kollanması olsa da, varılan sonuç onların masumluğuna ve onları sevmenin imanın şartları arasına sokulmasına kadar vardırılmıştır.

Bu dönemin olaylarını kimi zaman sahabeye uygun düşmediği için olayların inkarına[67] veya sahabe toplumu fertlerini

66 http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/?i=25771&y=HayrettinKaraman

67 Örnek olarak verirsek; Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'e muhalefetinin uygun olmadığını göstermek adına bir ön kabulle bu tür rivayetlerin hepsi reddedilebilmektedir. Bkz. Ali Muhammed Sallabi, *Hz. Ebu Bekir*, çev: Şerafettin Şenaslan, Faruk Aktaş, İstanbul 2009, 209-212.

kutsallık mertebesine ve sonuçta hatasız oldukları sonucuna götüren akıl sınırlarını zorlayıcı tevillere ya da cebriyeci bir anlayışla meseleyi ilahi takdir çerçevesinde ele alıp bu konuları dilimize dolamamak gerektiği düşüncesine gidilmiştir.[68] Bunun sonucu olarak günümüzde de belki de dönemin olayları gündeme getirmeme duygusu veya konuları izah etmede acizlikten olsa gerek, bu dönemle ilgili literatür oldukça azdır. Ancak şu iyi bilinmelidir ki; bu dönem gereği gibi aydınlatılmadığı ve ilk Müslümanların oluşturduğu toplum yapısı tanınmadığı sürece, insanlarımızın kafasındaki yanlış imaj düzeltilemeyecek ve bu konuda nitelikli çalışmaların olmaması da okuyan kesimi müsteşriklerin çalışmalarına mahkûm edecektir.

Doğrusu insan gerçeğinden hareketle ve bu gerçeği esas alan bir anlatım tarzı içinde sahabe çağı aktarılmalıdır. Şia başta olmak üzere, mezhebî bakış açılarını bir kenara bırakıp, dönemin insanlarının günahlarını ispat veya onları temize çıkarma adına değil,[69] birilerinin hatalarını bulmak amacıyla ve önyargıyla olmaksızın, tamamen insan merkezli, makul ve tutarlı çalışmalar yapılmalıdır.[70] Bu düşüncelerle Hz. Ebu Bekir'i doğru tanıma çabası içinde hayatını aktarmaya çalışacağız.

68 Adem Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, İstanbul 2007, 12.

69 Savunmacı anlayışı göstermesi açısından sahabeden içki içen Abdullah b. Hammar hakkında mazeret üretip temize çıkarmak için 10 madde ile savunulmasına ilginç bir örnek için bkz. Sarıcık, 114.

70 Sahabe'ye en makul bakış açılarından birini yapan İmam-ı Azam Ebu Hanife, "Kuran ve Sünnette bulamaz isem ashabın görüşlerinden dilediğimi alır, dilediğimi terk ederim" diyerek bu noktaya temas etmiştir. Bkz. Muhammet Ebu Zehra, *Ebu Hanife*. çev: Osman Keskioğlu, Ankara 1962, 110.

I. BÖLÜM
İSLAM ÖNCESİ HAYATI

Hz. Ebu Bekir'in Cahiliye dönemindeki yaşamı hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Nesep ilmi konusunda derin bilgisinden dolayı, Daru'n-Nedve'deki diyetlerin ödenmesi ile ilgili olan "Eşnak" görevini üstlenmiş birisidir.[1] Onun bu görevde bulunması toplumla sosyal ilişkilerinin iyi düzeyde olduğunun göstergesidir. Kendisinin Mekke'deki popülaritesine rağmen, kavmi olan Teymoğulları Mekke'de güçlü bir kabile değildir.

İslam'dan önce Mekke'de olgun ve önde gelen bir tüccar olduğu, içkinin hiçbir çeşidini ağzına almadığı,[2] yardıma muhtaç kişilere ve akrabalarına yardım ettiği ve birçok güzel hasletlere sahip olduğu belirtilmektedir.[3] Esasen Mekke'de o dönemde gerek haniflerden gerek putperestlerden bu tür içki içmeyen insanlara rastlanabiliyordu. Ayrıca onun hakkındaki rivayetlerde, "Cahiliyye döneminde hiç şiir söylememişti. Osman'la birlikte içkiyi de bırakmışlardı." sözünden bir müddet içtiği, sonra terk ettiği anlaşılmaktadır.[4] Yine Cahiliyye döneminde kendine içkiyi yasaklayanlar listesini veren müellifler, Hz. Ebu Bekir'i saymamaktadırlar.[5] Neticede Hz. Ebu Bekir'in de her makul insan gibi içkinin zararlarını görerek içkiyi bıraktığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki onun İslam geldikten sonra bile içki içmesi henüz bir yasaklama gelmediği için bir nakısa teşkil etmemektedir. Nitekim ilk Müslümanların birçoğu, içki yasağı gelinceye kadar yıllarca içki içmişlerdi.

1 İbrahim Sarıçam, *Hz Muhammet ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2003, 31.
2 Ağırakça, 62.
3 Sallabi, 28.
4 Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, Mısır 1952, 32.
5 İbn Habib, *Muhabber*, byy trz, 237.

KÜNYELERİ

Ebu Bekir

Asıl adı Abdu'l-Kabe iken[6] daha sonra Abdullah b. Osman olan Hz. Ebu Bekir'in Bekir adında bir çocuğu olmadığı halde, kendisine "Ebu Bekir" künyesinin niçin verildiği hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Ancak, erken davranan, önden giden yani İslam'a girmede acele davrandığı[7] ve övgüye değer hasletleri ilk önce edindiği için kendisine bu künyenin verildiği şeklinde yorumlar bulunmaktadır.[8]

Atik

Hz. Ebu Bekir'in "Atik" şeklinde ifade edilen bir lakabından bahsedilmektedir.[9] Bazı rivayetlerde, bunun Hz. Ebu Bekir'in ismi olduğu da belirtilir.[10] Güzel yüzlü,[11] asil soylu,[12] çok köle azat edici ve eskiden beri hayır işleri yaptığından bu lakabın kendisine verildiği nakledilir.[13] Bu lakabın kendisine annesi tarafından verildiği de aktarılmaktadır. Çocukları yaşamayan annesi bu çocuğu yaşayınca, bu durumu adeta ölümden azat olduğu şeklinde yorumladığı için böyle isimlendirdiği belirtilir.[14] Bu rivayetlerin arasını bulmaya çalışanlar da bulunmaktadır.[15]

Yine Hz. Peygamber'in, "Sen, Allah'ın Cehennem'den kurtardığı kimsesin." demesi üzerine o günden sonra[16] Hz. Ebu Bekir'e Atik ismi verildiği aktarılır.[17] Kimi araştırmacılar, son

6 İbn Hallikan, *Vefeyatu'l-Ayan*, Beyrut trz, III, 64.
7 Ahmet Çelebi, *Örnek Halifeler Dönemi*, çev: Hasan Fehmi Ulus, 11; Ağırakça, 353.
8 Muhammed Rıza, *Ebu Bekir es-Siddik Evvelü'l-Hulefai'r-Raşidin*, Beyrut 1983, 9.
9 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1986, III, 156.
10 Taberî, II, 350
11 İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1994, II, 293.
12 Suyuti, 28.
13 Taberî, II, 350.
14 Suyuti, 29.
15 Sallabi, 18.
16 Taberî, II, 350; Tirmizi, Menkabe, 44.
17 İbn Sa'd, III, 170; Taberi, II, 351.

görüşün yani Cehennem'den kurtulduğu için bu ismi almasının uygunluğunu dile getirmektedirler.[18] Ancak şu soruya cevap vermek gerekiyor. Hangi sebeple verildiği belirtilen bu ismin, eskiden beri herkes tarafından kullanıldığı açıkça belli iken[19] ve bunun Hz. Ebu Bekir'in lakaplarından biri olduğu kesin aktarılmışken,[20] bu lakabın Hz. Peygamber tarafından verildiği şeklindeki aktarım ne kadar gerçekçidir? Ayrıca Hz. Peygamber'in gelecekten haber vererek bu kadar kesin konuşması anlamına gelen bu sözü söylemesi ne kadar doğrudur? düşünmek gerekir. Doğrusu bize göre bu rivayetin Şia'nın Hz. Ebu Bekir'e saldırılarına karşı üretilmiş olması ihtimali yüksektir.

Sıddık

Kaynaklarda genelde bu lakabın Hz. Ebu Bekir'in Miraç gecesi sonrası müşriklerin alaylarına karşı Hz. Peygamber'in iddialarını desteklemek için, "Şayet o söylüyorsa doğrudur." şeklinde cevap verdiğinden dolayı verildiği belirtilir.[21] Nitekim Hz. Ebu Bekir, İslam kültüründe daha çok bu lakapla şöhret bulmuştur. Bu konuda sayfalar dolusu izahat verilmiştir.[22] Ancak bazı kaynaklar, bu lakabın Miraç gecesinden çok önce Cahiliye döneminde de Hz. Ebu Bekir için kullanıldığını aktarmaktadırlar.[23] Miraç ve İsra konusunda daha önce aktardığımız görüşlerimiz[24] çerçevesinde son görüşün daha tutarlı olduğunu; çünkü Miraç olayında böyle bir durumun söz konusu olamayacağını düşünüyoruz.

Bu sıfat çerçevesinde siyasi polemik amaçlı birçok rivayet uydurulmuştur. Misal verecek olursak Şia'ya karşı ilk üç halifeyi telmih eden şu rivayeti aktarmak yeterlidir:

18 İbrahim Sarıçam, *Hz. Ebu Bekir*, Ankara 1996, 6.
19 İbn Sa'd, III, 156; Buhari, Meğazi, 12.
20 Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nubela*, (el-Hulefau'r-Raşidun), Beyrut 1990, 7.
21 İbn Hişam, II, 39-40.
22 Mahmut Akkat, *Hz. Ebu Bekir'in Şahsiyeti ve Dehası*, çev: Ali Özek, İstanbul 1968, 82.
23 Suyuti, 29.
24 Bkz. Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara 2010, 159-177.

> Hz. Peygamber, bir defasında Ebu Bekir, Ömer ve Osmân ile birlikte Uhud dağına çıkmıştı. Orada bulundukları sırada dağ onları salladı. Bunun üzerine Peygamber: "Ey Uhud, sallanma! Bil ki senin üstünde bir peygamber, bir sıddîk, iki de şehîd bulunuyor."[25]

Yine Hz. Peygamber'den, "Miraç'ta her uğradığım yerde Muhammet kelimesinin ardından Ebu Bekir Sıddık ismi yazılı idi." şeklinde Miraç sonrası Hz. Peygamber'in bu lakabı ona verdiğine dair rivayetlere bile muhalif uydurulmuş aktarımları bulmak mümkündür.[26] Yani eğer bu lakap Miraç'tan sonra verildi ise Hz. Peygamber, Miraç sırasında (yani lakab verilmeden önce) bu lakabı semada nasıl görebiliyor? sorusu cevapsız kalmaktadır.

Buna karşılık Hz. Ali'den nakledilen, "Ben Allah'ın kuluyum, onun resulünün kardeşiyim. Sıddık-ı Ekber de (en büyük Sıddık) benim.[27] Benden sonra kezzab (çok yalancı) adamdan başka hiç kimse bunu (sıddık-ı ekber olduğunu) söyleyemez. Halktan 7 yıl önce namaz kıldım (Hz. Ebu Bekir kastediliyor)."[28] şeklindeki rivayetin ise Hz. Ebu Bekir'in bu sıfatı kullanmasına karşılık, Şiilerce Hz. Ali'nin ağzından üretilmiş olduğu açıktır. Ayrıca tam tersine Hz. Ali'nin, Hz. Ebu Bekir'in Sıddık olduğunu itiraf ettiği şeklindeki rivayetler de üretilmiştir.[29]

Kaynaklar, Miraç olayı sonrasında müşriklerin soruları karşısında bazı iman edenlerin dinden döndüklerini, Hz. Ebu Bekir'in ise en büyük tasdik edici olarak "Sıddık" lakabını kazandığını bildirirler. Ancak dinden dönenlerin isimlerini vermezler. Bütün bu çelişkiler, bu tür rivayetlerin Hz. Ebu

25 Buhari, Fedail, 5.
26 Muhibbu't-Taberi, II, 78; Suyuti, 57.
27 İbn Kuteybe, *Mearif*, Beyrut 1970, 74.
28 İbn Mace. Mukaddime, 11; İbnü'l-Esir. el-Kamil. Beyrut 1987, II, 582; 7 yaşındaki bir çocuğun herkesten önce namaz kılabileceğinin akla uymadığı ve rivayeti aktaran ravilerin Şii olduğu şeklindeki görüşler için bkz. İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 2005 trz, byy, IV, 66.
29 Suyuti, 30.

Bekir'in yüceltilmesi adına oluşturulmuş rivayetler olduğunu göstermektedir.[30]

Ebu Fasil

"Deve yavrusunun babası" anlamına gelen bu lakabı irtidat edenler, Hz. Ebu Bekir için kullanıyorlardı.[31]

MÜSLÜMAN OLUŞU

Hz. Peygamber'e ilk inananın kim olduğu konusu, İslam tarihinin siyasi olaylarının etkisiyle birçok rivayetin uydurulduğu sorunlu bir meseledir.[32] Bu mesele, Ehl-i Sünnet ve Şia arasında eskiden beri tartışma konusu yapılarak ilk Müslüman'ın ve ilk namaz kılanın Hz. Ebu Bekir mi yoksa Hz. Ali mi olduğu konusunda polemiklere neden olmuştur. Bu bağlamda (muhtemelen Ehl-i Beyt'e karşı olan Abbasi hilafetinin de etkisi ile Hz. Ebu Bekir ön plana çıkartılarak) ilk Müslümanın[33] Hz. Ebu Bekir[34] olduğu, zaten onun İslam gelmeden önce Şam'da bazı din adamlarından Hz. Peygamber konusunda bilgiler aldığı,[35] Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'den bir yıl sonra iman ettiği aktarılır.[36] Hatta bir rivayette Hz. Peygamber, Hz. Hatice ve Hz. Ali'nin Kabe'de namaz kılması ve Müslümanların sadece bu üç kişiden ibaret olduğunun vurgulanmasına[37] karşılık, "İslam'a ilk giren ve İslam'da ilk namaz kılan Hz. Ebu Bekir'dir." şeklinde rivayetler ortaya konulmuştur.[38] Böylece ilk namaz kılma şerefi de Hz. Ebu

30 Bkz. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe, eş-Şamile el-İsdaru's-Sani*, Abdullah b. Osman mad.
31 Taberi, II, 260.
32 Maxime Rodinson, *Muhammet*, çev: Atilla Tokatlı, İstanbul 1998, 109.
33 İbn Sa'd, III, 172.
34 Suyuti, 33.
35 Halebi, *İnsanu'l-Uyun*, Mısır trz. I, 443.
36 Taberî, I, 539.
37 Taberî, I, 537.
38 İbn Sa'd, III, 172.

Bekir'in dışında kimseye kaptırılmamış olacaktır.[39] Tersine üretilmiş rivayetlerde ise Hz. Ebu Bekir'den önce 5[40] veya 50 kişinin iman ettiği de rivayetlere yansımıştır.[41]

Sonuç olarak Şia'nın Hz. Ali'yi yüceltme ve olduğundan büyük gösterip diğer sahabenin fevkine çıkarma gayreti ile Hz. Ali lehine birçok rivayet uydurmasına karşılık, karşı grup da Hz. Ebu Bekir'i ön plana çıkarma gayreti içerisinde olmuş ve onun hakkında birçok abartılı rivayetlerin nakledilmesine sebep olmuştur. Bunlar siyasi ve mezhebî yarışma gayretleriyle uydurulan rivayetlerdir ve gerçeği göstermemektedir. Doğrusu, ev halkından biri olan ve o günlerde çocuk yaşlarda olan Hz. Ali'nin dini daha erken duyup iman etmesi gayet doğaldır. Bu durum Hz. Ebu Bekir'in yüceliğinden, İslam'da önceliğinden ve hizmetlerinden bir şey eksiltmeyecektir. Ayrıca ilk Müslüman olan erkeğin Zeyd b. Harise olduğu kaynaklarda net olarak ifade edilirken, onun azatlı bir köle olması sebebiyle bu tür rivayetler görmezden gelinmektedir.[42]

Hz. Ebu Bekir'in İslam'dan önceki dini hayatı konusundaki verilere genel olarak göz attığımızda, bize ulaşan rivayetlerdeki abartma ve uydurmaları hissetmemek mümkün değildir. Bazı müellifler, Hz. Ebu Bekir'in ilk Müslüman olduğu iddiasını yeterli görmeyerek onun İslam gelmeden önce Müslüman olduğunu, Hz. Peygamber gelmeden önce ona iman ettiğini, hiç putlara tapmadığını belirtirler.[43] Bu bağlamda onun İslam'dan önce, daha çocukken babası tarafından putlara tapmak üzere Kabe'ye götürüldüğünde, onlara alayvari bir şekilde ihtiyaçlarını söylediği, putlar isteklerini yerine getiremeyince de taş atarak putları yere serdiği anlatılır.[44] Bu an-

39 Mevlana Şibli, *Asr-ı Saadet*, çev: Ömer Rıza Doğrul, (eserin bu bölümü mütercim tarafından yazılmıştır) İstanbul 1977, IV, 12.
40 İbn Kesir, IV, 71.
41 Taberî, I, 540.
42 İbn İshak, *Siret-ü İbn İshak*, Konya 1981, 179.
43 Halebî, I, 305; Sallabi, 28.
44 Sivasi, 19; Mahmut Şakir, *Dört Halife*, çev: Ferit Aydın, İstanbul 1995, 44; Abdurrahman Şarkavi, *Özgürlük Peygamberi Hz. Muhammed*, çev: Muharrem Tarı, İstanbul 1993, 53; Sallabi, 29.

latım tarzı Hz. İbrahim'in putlar mabedine girdikten sonraki başından geçenlerin benzeri olarak karşımıza çıkıyor.[45] Bu da rivayetin Hz. Ebu Bekir'i övgü adına uydurulduğunu gösteren önemli delillerdendir. Bu tür anlatım tarzlarının oluşumundaki en önemli amil, Hz. Ali'nin hiçbir zaman putlara tapmadan çocukluğundan itibaren Allah'a inandığı tezine karşılık, Hz. Ebu Bekir'in de çocukluğunda iman ettiğini göstermeye yönelik Hz. İbrahim kıssasından aşırılmış bir aktarım olmalıdır. Böylece Hz. Ebu Bekir'in hiçbir zaman müşrik olmadığına vurgu yapılmaktadır.

Bazı kaynaklar, onun Müslüman olma sebebini şu şekilde anlatırlar:

> Allah'ın Ebu Bekir'i İslam'a muvaffak kılmasının sebeplerinden biri de şuydu: O, rüyasında ayın Mekke-i Mükerreme üzerine indiğini görmüştü. Sonra ay parçalara ayrılarak Mekke'nin bütün evlerine girmişti. Nihayet ay evlerden çıkıp toplanarak Ebu Bekir'in kucağına inmişti... Ebu Bekir bu rüyasını ehli kitaptan bazı bilginlere anlatınca, bilginler ona şu yorumda bulunmuşlardı: "Beklenen peygamberin zamanı yaklaşmıştır. Sen ona tabi olacak ve insanlar içinde ondan en çok mutlu olan şahıs sen olacaksın." İşte bu rüya sebebiyledir ki, Peygamber efendimiz kendisini imana davet ettiğinde, hemen icabet etmiş ve Müslüman olmuştu.[46]

Yine Hz. Peygamber'in, amcası Ebu Talib ile birlikte gittiği ve meşhur Rahib Bahira ile karşılaştığı Şam seyahati sırasında Hz. Ebu Bekir'in de bulunduğu, Hz. Peygamber'in peygamber olacağından dolayı öldürülme endişesiyle Hz. Ebu Bekir'in yanına katılarak Mekke'ye gönderildiği aktarılmaktadır.[47] Daha önce aktardığımız gibi ikisinin yaşlarını bilmeyen ve hesaplayamayan ravilerin uydurmaları sonucu böyle tuhaf rivayetler ortaya çıkmaktadır.[48]

45 Taberi, I, 238.
46 Suheyli, *er-Ravzu'l-Unf*, Beyrut 2000, II, 294.
47 Taberi, I, 520; Tirmizi, Menakıb, 5.
48 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 81-90.

Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber ile Bahira'ya uğradıklarında Hz. Peygamber'e iman ettiği de aktarılmaktadır.[49] Buna göre, Hz. Peygamber kendisinin peygamber olacağını bilmesi için 28 yıl beklerken, Hz. Ebu Bekir ise o anda yani 10 yaşında iman etmiş olmaktadır(!) Yani Resûlullah, Hz. Ebu Bekir'i İslam'a davet etmeden 28 yıl önce Hz. Ebu Bekir Müslüman olmuştur(!) Bu durumda ilk Müslüman kimdir? tartışmasına da gerek kalmamaktadır. Çünkü Hz. Ebu Bekir, İslam gelmeden çok önce İslam'ı seçmiş olmaktadır(!) Böylece Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Ali doğmadan önce iman ettiği ortaya konulmuş ve mesele kökten halledilmiş, Şia'ya karşı zafer kazanılmış olmaktadır(!)

Bazı kaynaklarda onun Müslümanlığının nübüvvetin ilk yıllarında Yemen'de yaşadığı bazı olaylar sebebiyle olduğu belirtilir. Buna göre, "Hz. Ebu Bekir henüz Hz. Peygamber'e vahiy inmemişken bir gün Yemen'e seyahate çıkar ve Ezd Kabilesi'nden çok bilgili, kitap okumuş, geniş malumata sahip olmuş yaşlı bir zata misafir olur. Bu zat onu görünce: "Sen Haremli misin?" (Mekkeli misin) diye sorar. "Evet" deyince, "Kureyşli misin?" diye sorar, yine "Evet" deyince bu sefer de "Teymoğullarından mısın?" diye sorar, bu soruya da "Evet ben Murra oğlu, Teym oğlu, Osman oğlu Abdullah'ım." şeklinde cevap verince, bu zat Hz. Ebu Bekir'e yakında gönderilecek olan bir peygambere arkadaş olacağını müjdeler."[50]

Bazı müellifler ise onun İslam'a girme sebebinin Şam'da yaşadığı olaylar sebebiyle olduğunu aktarırlar:

> Bir keresinde O, Şam'da (veya Yemen'de) ticaret için bulunurken, bir rüya görmüş ve bunu Bahira adında bir rahibe anlatmıştı. Bunun üzerine aralarında şöyle bir konuşma geçmişti: Rahib: Nerelisin? Hz. Ebu Bekir: Mekkeliyim. Rahib: Ne işle uğraşıyorsun? Hz. Ebu Bekir: Ticaretle. Bunun üzerine rahip ona: Eğer Allah rüyanı gerçekleştirecek olursa sen, halkının arasından gönderi-

49 Suyuti, 33.

50 Bkz. İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Ğabe, eş-Şamile el-İsdaru's-Sani*. Abdullah b. Osman mad.

lecek olan bir peygamberin, hayatında veziri ve vefatından sonra da onun halifesi olacaksın, diye kendisini müjdelemiş o da bunu bir sır olarak saklamıştı.[51] (Bazı rivayetlerde bu rahib, Hz. Ebu Bekir'e, gelecek olan peygamberin resmini göstermişti. Bu resim Hz. Peygamber'in resmiydi)[52] Rasulullah'a vahiy indiği sırada Hz. Ebu Bekir hemen kalkıp Hz. Peygamber'e gitti ve: "Ey Muhammed! İleri sürdüğün şeyin doğru olduğuna dair delilin nedir?" Hz. Peygamber: "Şam'da gördüğün rüya ve rahibin sana söylediği sözdür." deyince Hz. Ebu Bekir: "Şahadet ederim ki Allah'dan başka ilah yoktur ve sen de hiç şüphesiz onun elçisisin." dedi.[53]

Bu tür rivayetleri detaylıca tenkide tabi tutmaksızın kısaca değinirsek; ilk rivayette geçen Yemen'deki bilginin Hz. Ebu Bekir'i görür görmez soyuna, kabilesine kadar bilmesi, dahası gelecek peygamberin arkadaşı olacağını müjdelemesi mümkün müdür? Bu tür detay bir bilgi, hangi kitaplarda kayıtlıdır? İkinci rivayetteki rüya meselesi ise daha tuhaftır. Bahira, çok daha ileri bilgiler(!) sunarak Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'in veziri ve ölümünden sonra da halifesi olacağını söylemektedir. Üstelik Hz. Peygamber'in de bu rüyadan haberi bulunmaktadır. Hz. Ebu Bekir, böyle şeylerle karşılaştıysa 10 yaşında başından geçen ve Hz. Muhammed'in peygamber olacağını söyleyen Bahira'nın o zamanki sözlerini hatırlaması yeterliydi. Tabii ki rivayetleri inandırıcı hale getirebilmek için hem Bahira hem de Hz. Peygamber işin içine katılarak rivayetin çekici hale getirilmesi sağlandığı anlaşılmaktadır. Bütün bunlar uydurulmuş hikayelerden başka bir şey değildir.[54]

Kaynaklar Hz. Ebu Bekir'in İslam'ı duyunca derhal gelip iman ettiğinden bahsederler. Hatta herkesin bir müddet tereddüt ettiğini, Hz. Ebu Bekir'in ise hiç tereddüt etmeden iman ettiğini belirtirler.[55] Ancak İbn İshak'ın aktardığı bir baş-

51 İbn Hallikan, III, 65; Şemsettin Sivasi, *Dört Halifenin Menkıbeleri*, haz: Ahmet Kargılı, Osman Yakupoğlu, İstanbul 2005, 19.
52 İbn Hallikan, III, 65.
53 Benzer anlatımlar için bkz. Şakir, 45; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, İstanbul 1987, III, 111-114; Mustafa Fayda, "Ebu Bekir" *DİA*.
54 Şibli, IV, 12.
55 Suyuti, 35.

ka bilgi, bunun böyle olmadığını göstermektedir. Bu rivayete göre: "Hz. Ebu Bekir, İslam'ı duyunca Hz. Peygamber'e gelir ve sorar. Hz. Peygamber de onu İslam'a davet edip Kur'an okur. Daha sonra rivayet aynen şöyle devam etmektedir:

> Ebu Bekir, ne kabul etti, ne de inkar etti karar veremedi, daha sonra İslam'da karar kıldı.[56]

İbn İshak, bu rivayetten sonra aktardığı ikinci bir rivayette ise Hz. Ebu Bekir'in tereddütsüz iman ettiğini belirtir. Başta İbn Hişam olmak üzere müelliflerimiz ise ilk rivayete değinmeksizin genelde ikinci rivayeti öncelemişlerdir.[57] Ancak böyle bir durum, her akıl sahibi için fıtrata uygun değildir. Akla hitap eden bir din olan İslam'ı, her akıl sahibi gibi İslam'da önceliği olan Hz. Ebu Bekir'in de bir müddet düşünmesinden doğal bir şey olmamalıdır kanaatindeyiz. Müşriklerle sosyal ilişkisi çok yüksek olan ve Daru'n-Nedve'de Eşnak görevini yürüten Hz. Ebu Bekir'in bir anda putları kötülemesinin mümkün olmadığını, bunun bir süreç aldığını kabul etmemiz en doğrusu olsa gerektir.

Hz. Peygamber Sonrası

Müslümanlığın ilk yıllarında muhtemelen Mekke'deki konumu gereği Hz. Ebu Bekir'in birçok kişiyi Müslümanlıkla tanıştırdığını görüyoruz. Dinin peygamberi olan Hz. Peygamber bile, o dönemde onun kadar İslam'a insan kazandırmaya muvaffak olamamıştır. İlk yıllarda Hz. Ebu Bekir'in tebliği ve aracılığı ile Müslüman olan sahabîlerden bir kısmı şunlardır: Osman b. Affân, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Talha b. Ubeydullah.[58]

Hz. Ebu Bekir, Müslümanların işkencelere maruz kaldığı dönemde köle ve cariyelerin parasını verip onları kölelikten kurtarıyordu. Bunlardan biri olan Zinnire'nin gözleri görmeyince Müşrikler, "Lat, senin gözünü kör etti." demişlerdi

56 İbn İshak, 177.
57 İbn Hişam, II, 294; Suyuti, 35; Sarıcık, 34.
58 İbn Hişam, II, 294.

ancak muhtemelen geçici görme kaybı yaşadığından dolayı gözü açılmıştı.[59] Kaynaklar, Hz. Ebu Bekir'in İslam'a girmeden önce 40 bin dirhem mal varlığının köle azadına harcanarak[60] 5 bin dirheme düştüğünü belirtirler.[61] Ancak kölelerin tanesinin ortalama 400 dirhem etmesinden de anlaşılacağı üzere[62] onun satın alıp özgürleştirdikleri için ödediği meblağ, malının yaklaşık 1/10 kadar olmalıdır.[63] Bu durumda onun malının tükenmesinin büyük ihtimalle Müşriklerin Müslümanlara yönelik uyguladığı ekonomik ambargo sebebiyle ticaretinin kesada uğramasından olmalıdır.[64] Bu durumu İbn İshak şöyle belirtir:

> Eğer Müslüman olan kişi bir tüccar ise müşrikler ona şöyle derlerdi: "Vallahi sana öyle bir şey yapacağız ki hiç müşterin kalmayacak ve servetin yok olup gidecek."[65]

Hz. Ebu Bekir, bu dönemde zenginliği ve Daru'n-Nedve'deki konumu nedeniyle Müslümanların koruyucusu ve kollayıcısı olmayı elinden geldiği kadar -bazen o da bunalarak Mekke'den ayrılmaya çalışsa da-[66] sürdürmüştür. Bunlardan biri de Ebu Zer'dir ki onu da sahiplenmiş ve evinde ağırlamıştır.[67] Ne yazık ki bu konu da, mezhepsel polemik konusu yapılarak Ebu Zer'i Hz. Ali'nin evinde ağırladığı ve bir gün sonra da Hz. Peygamber'e götürdüğü şeklinde aktarımlar bulunmaktadır.[68] Ancak şunu bilmekteyiz ki; Mekke'de Hz. Ali'nin evi yoktu. Medine'de Hz. Fatıma ile evleninceye kadar

59 İbn İshak, 237.
60 Sarıçam. 12
61 İbn Sa'd, III, 172.
62 Köle fiyatları kalitesine göre 200 ila 800 dirhem arasında değişiyordu. Bkz. Vecdi Akyüz, Nihat Engin, "Asr-ı Saadet'te Kölelik ve Cariyelik", *Asr-ı Saadet'te İslam*, İstanbul 1994. I, 498.
63 Hz. Ebu Bekir'in 7 kişiyi azat ettiği düşünülürse, bunun meblağı 3.500 dirheme ulaşmaktadır. Bkz İbn İshak. 236.
64 Montgomery Watt, *Hz. Muhammet Mekke'de*, çev: Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara 1986, 126.
65 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev: Mehmet Yazgan, İstanbul 2004, 202.
66 İbn İshak, 323.
67 İbn Sa'd, IV, 207.
68 Buhari, Menakıb, 9.

da olmadı. O Hz. Peygamber'in yanında ve koruyuculuğunda kalıyordu. Bu anlamda sanki ayrı bir evi varmış gibi bir anlatım doğru olmamalıdır ve Şii tandaslı bir rivayet olmalıdır.

Hz. Ebu Bekir, Mekke'de önemli bir konumda olmasına rağmen, bir seferinde Kabe'de[69] Müşrikler Hz. Peygamber'i döverlerken onu kollamak istemiş ve Resûlullah'ı dövmeye çalışanlara, "Yazıklar olsun size! 'Rabbim Allah'tır dediğinden dolayı birini öldürmek mi istiyorsunuz?" diye haykırmış[70] ve bu yüzden korkunç bir dayak yemiş, uzun saçlarından tutarak başını yarmışlardı.[71]

Bu hassas dönemde babası Ebû Kuhafe'nin Hz. Peygamber'e yönelik bir hakaret içeren konuşması sırasında, Hz. Ebu Bekir babasına öyle bir tokat indirmişti ki bu sebeple babası yere yıkılmıştı. Hz. Peygamber'in durumu öğrenip, "Sakın bir daha bunu yapma." demesi üzerine Hz. Ebu Bekir, "Seni hak ile peygamber gönderen adına yemin ederim ki, eğer kılıcım bana yakın olsaydı, onu öldürecektim." demişti.[72]

O, kabilelerin nesepleri konusunda uzman olduğundan dolayı Hz. Peygamber'le birlikte panayırlardaki çadırlara gider, insanlarla tanışır, neseplerini öğrenip kendileriyle akrabalık ilişkilerinden bahsettikten sonra Hz. Peygamber'i onlara takdim ederdi. Hz. Peygamber de onlara İslam'ı anlatır ve yardımlarını isterdi.[73]

Hz. Ebu Bekir, bu dönemde geceleri ağlayarak etkileyici bir şekilde Kur'an okurdu.[74] Bu sebeple kendisini himaye eden İbn Duğunne himayesini kaldırmıştı. Halifeliği sırasında Yemen'den gelen ve Kur'an'ı dinleyip coşku içinde ağlayanları görünce Mekke yıllarındaki o coşkulu günleri hatırlamış,

69 Hz. Ebu Bekir'in evinin bulunduğu Ecyad bölgesi ile Hz. Peygamber'in evinin bulunduğu Merve bölgesinin tam orta noktasındaki Safa tepesi yanında Daru'l-Erkam bulunuyordu ki ikisi burada sık sık buluşuyorlardı.
70 Mümin suresi, 28. ayet.
71 İbn İshak, 309; İbn Hişam, III, 55.
72 Kurtubi, *el-Camiu Li Ahkami'l-Kur'an*, Mücadele suresi 22. ayetin tefsiri.
73 İbn Kesir, IV, 352.
74 Ibn İshak, 323.

> Biz de eskiden böyle Kur'an okur ve ağlardık. Ancak şimdi kalplerimiz katılaştı, ağlayamıyoruz.

demişti.[75]

Bizans ile Sasaniler arasındaki savaş sırasında Hz. Ebu Bekir'in Mekke'de Übey b. Halef ile yüz deve karşılığı bir iddiaya girdiği nakledilir.[76] Bu rivayetin problemleri, tezatlıkları, Hz. Ebu Bekir'in "Bid" kelimesinin anlamını bilememesi, o sıkıntılı yıllarda böyle bir borcun altına girilmesi ve sonuçta rivayetin nasıl bir kurgu içinde inşa edilmiş olabileceği konusuna sadece değinerek,[77] ne şekle dönüştürüldüğünü anlamak için Süleyman Ateş'in bu konudaki yorumunu aktarmakla yetiniyoruz:

> Rivayetlerde Rumlar, İranlıları yenince bahiste galip gelmiş olan Ebu Bekir'in, ölmüş olan Übeyy ibn Halef'in vârislerinden, bahiste konuları malı aldığı belirtiliyor. Rumların galibiyeti, ya Bedir zaferi sırasında veya daha doğru olarak Hayber'den sonra, Hudeybiye Barışı sıralarında olmuştu. Bu sıralarda Ebu Bekir, çoktan hicret edip Medine'ye yerleşmiş ve Mekke müşrikleri, Peygamber ve arkadaşlarına can düşmanı olmuşlardı. Aralarında hiçbir ittifak yok idi. Eğer meysir (kumar) ayeti ile para karşılığı oynanan her türlü kumar ve bahisleşmeler haram kılınmış ise, Ebû Bekir, bu yasağa rağmen nasıl gidip kumar malını alır? Sonra gitse bile, Müslümanların can düşmanı olan Übeyy ve vârisleri aralarında henüz hiçbir ittifakın bulunmadığı Müslümanlara, yıllar önce Mekke'de yapılmış olan bahis malını verirler mi? Az değil, yüz deve! Dile kolay. Her vesile ile Müslümanlara saldırıp canlarını heder, mallarını çapul etmek isteyen Mekkeliler, Müslümanlara yüz deve mi verirler? Artık arada bir diyalog, dostluk ve antlaşma yok, düşmanlık vardır. Düşman, düşmana mal vermez, borç da tanımaz. Ganimet almalar da bunu göstermiyor mu?[78]

Hz. Ebu Bekir, hicret sırasında Hz. Peygamber'e arkadaşlık etmiştir. Bu noktada anlatılan aktarımlarda birçok müba-

75 Suyuti, 98.

76 Tirmizi, Tefsir, 30; Taberi, *Cami-ul-Beyan*, Rum suresi, 1-6 ayet tefsiri.

77 Rivayeti oldukça makul şekilde izah eden önemli bir çalışma için bkz. Hanefi Palabıyık, Hz. Peygamber ve Mekke Yılları Eleştirel Bir Yaklaşım, Ankara 2009, 129.

78 Süleyman Ateş, "Rum", *Kur'an Ansiklopedisi*.

lağa, uydurma mevcuttur.[79] Bu bağlamda Hz. Ebu Bekir'in mağaranın kapısına vardıklarında içeriye girip içeriyi süpürdüğü, yılan, çıyan gibi zararlı hayvanların girmesine engel olmak için delikleri tıkadığı, sonra Resûlullah'ı içeri çağırdığı[80] gibi anlatımlar abartı içermektedir. Çünkü mağarayı ziyaret eden herkesin de malumudur ki; mağaranın etrafında elbise parçaları ile kapatılamayacak kadar büyük açıklıklar bulunmaktadır. Bu anlamda yılan gibi zararlı hayvanların girmesini çaputla engellemek mümkün değildir. Dahası yılanın dile gelip Hz. Peygamber'i beklediği ancak Hz. Ebu Bekir'in buna engel olunca, mecburen onu zehirlediği gibi uydurma anlatımlar mevcuttur.[81] Hicret sırasında Sevr Mağarası'na kadar müşriklerin geldiğini ispat sadedinde Kur'an'dan "*Üzülme Allah bizimledir.*"[82] ifadesi nakledilir.[83] Ancak Buhari, bu ifadeyi Hz. Peygamber'in mağarada değil, Medine'ye giderken yolda söylediğini net olarak aktarmaktadır.[84] Bu durumda ayetin ikinci bölümü (*-iz yegulü-*'den itibaren) bu anlamda yolda giderken söyleneni anlatmaktadır diyebiliriz. Esasen Mekkelilerin mağaraya geldikleri bile şüphelidir.

Hz. Ebu Bekir'in Medine'de Hz. Ömer ile kardeş yapılması şeklindeki anlatımlar, Muhacirler Medine'ye alışsınlar ve Medine'de Ensar tarafından kollansınlar diye gerçekleştirilen kardeşlik anlaşmasının ruhuna terstir. Bu tür ifadeler, Şia'nın özellikle ilk iki halifeye karşı yürüttüğü saldırılarına karşı, "Bu ikisi cennete ilk girecek kimselerdendir." rivayetinde olduğu gibi ikisini kollamaya yönelik uydurulmuş ifadelerdir.[85]

79 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 183-205.
80 Hamidullah, 294.
81 Sivasi, 21.
82 Tevbe, 40. Ayetin ikinci bölümü muhtemelen ayrı bir zamanda (hicret yolunda) geçen bir olayı anlatmaktadır.
83 Ayetin mağarayı anlattığı konusunda ısrar edilirse, bu durumda Buhari rivayetinin Kur'an'a tersliği izah edilmelidir ki yine başka bir problem ortaya çıkmaktadır.
84 Buhari, Fedail, 1.
85 İbn Sa'd, III, 160.

Hz. Ebu Bekir, Medine'de Hz. Peygamber'in kumandanlığını yaptığı tüm savaşlara katılmıştır.[86] Bedir'de Hz. Ali'nin kahramanlığını dengelemek için, herkes kaçarken Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'i yalın kılıç koruduğu gibi uydurma anlatımlar mevcuttur.[87] Bedir Savaşı sırasında oğlu Abdurrahman'a karşı Allah için savaştığı, coşkun bir şekilde saldırıp,[88] ona karşı kükrediği,[89] hatta rastlayıp öldürmek istediği belirtilir.[90] Ancak İbn Hişam, Hz. Ebu Bekir'in savaş sırasında oğlu ile görüşmek isteyip görüştüğü ve Mekke'de bıraktığı mallarını ve paralarını sorduğunu aktarmaktadır.[91] Bu da övgü dolu aktarımları göstermesi açısından önemli bir örnektir. İfk hadisesinde kızına iftira atan akrabası Mistah'a bir daha sadaka vermeyeceğine dair yaptığı yemini, ayetler tarafından düzeltilmiş ve o eski âlicenaplığına devam etmiştir (Nur, 22).

Hz. Peygamber, birçok önemli karar öncesinde diğer bazı Müslümanların yanı sıra Hz. Ebu Bekir'le de istişare etmeye önem verirdi. Hz. Ebu Bekir, Medine dönemi boyunca Hz. Peygamber'in baş danışmanı oldu. Kayın pederi olduğu için evine girebiliyordu. Sakin davranışlarıyla sahabe arasında denge sağlayan biriydi. Hudeybiye antlaşmasına başta Hz. Ömer olmak üzere birçok kişi isyan ederken o teskin ediyordu. Bu huyunu Hz. Peygamber'in vefatı ve halife seçimi olaylarında da sürdürdü. Hz. Peygamber'in vefatından sonra halkın yatıştırılmasında önemli rol oynadı.

Hz. Ebu Bekir, 9/631'de Hz. Peygamber'i temsilen hac emiri olarak Müslümanların hac ibadetini ifa etmelerine liderlik yaptı. Veda Haccı sırasında erzak yüklü deveyi kaybettiği için hizmetçisini ihramlı iken dövmeye başlayınca, Hz. Peygamber

86 Suyuti, 36.
87 Suyuti, 37.
88 Şibli, IV, 22.
89 Akkad, 69.
90 İbn Sa'd, III, 21.
91 İbn Hişam, V, 103.

şaşırmış, "Şu ihramlıya bakın, ne yapıyor." demişti.[92] Bütün bunlar onun insani yönünü gösteren örneklerdir. Nitekim bir seferinde sahabînin birine ağır bir şekilde sövmüş ve özür dilemek zorunda kalmıştı.[93]

Faziletleri

Abartıların ne boyutlarda olduğunu göstermesi açısından Hz. Ebu Bekir'in faziletleri ile ilgili bazı aktarımlarda bulunmak istiyorum. Başta hadis kaynaklarımız olmak üzere, İslamî kaynaklarda, "Sahabenin Faziletleri" veya "Menakıbu's-Sahabe" gibi ana başlıklar altında isim isim sahabîlerle ilgili birçok rivayet nakledilmiştir. Bunların içinde hiç kuşkusuz en başta geleni de Hz. Ebu Bekir'dir. Şimdi Hz. Ebu Bekir'in halifeliği konusuna geçmeden önce onun fazilet ve üstünlüğü hakkında bu rivayetlerden bazılarını naklederek, tarihi bir şahsiyet olan Hz. Ebu Bekir'in söz konusu rivayetlerle nasıl tasvir edilip anlatıldığını göstermek istiyoruz. Bundan amacımız İslam tarihinin en önemli insanlarından biri olarak gördüğümüz Hz. Ebu Bekir'in beşeri yönüne vurgu yapmak, onun mezhepsel gayretlere nasıl kurban edildiğini göstermek, daha doğrusu onu olduğu gibi anlamaya ve yorumlamaya çalışmaktır.

- Hz. Peygamber: "Allah, Hz. Ebu Bekir'in hata işlemesini murat etmez." dedi.[94]
- Ey Ebu Bekir! Ümmetimden cennete ilk girecek sensin.[95]
- Hz. Peygamber: "Ebu Bekir dışında bütün insanlar hesaba çekilecektir. Ebu Bekir'i sevmek ve ona şükranda bulunmak bütün ümmetim üzerine vaciptir."[96]

92 Ebu Davut, Menasik, 30.
93 İbn Hanbel, IV, 58.
94 Suyuti, 44, peygamberlerin bile hata edebileceği Kur'an'da ifade edilirken, böyle bir ifadenin övgü maksatlı olduğu açıktır.
95 Zehebi, hadisin ravisiyle ilgili olarak "sadece bu hadisle bilinen adamdır" der, Zehebi, 13.
96 Muhibbu't-Taberi, II, 75; Suyuti, 58, bu rivayet herkesin hesaba çekileceği anlayışına ters bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır, Sia'ya karşı uydurulduğu açıktır.

- Hz. Peygamber, bir rüya görür. Bu rüyayı yorumlayan Hz. Ebu Bekir: "Ya Rasulallah! Ben senden sonra 2.5 sene ömür süreceğim." der.[97]
- Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'e gelen vahiyleri Cebrail'i görmeksizin işitiyordu.[98]
- Ehl-i Cennetin efendilerine bakmak isteyen Ebu Bekir ve Ömer'e baksın.[99]
- Hz. Ebu Bekir'in bir gün evinden kebap kokusu geliyormuş. Fakirler bu durumu Hz. Peygamber'e şikayet edince, Hz. Peygamber gelmiş ve sonuçta Allah korkusundan dolayı Ebu Bekir'in ciğeri yandığı için bu kokunun oluştuğu ortaya çıkmış.[100]
- Hz. Ebu Bekir için Allah Hz. Peygamber'e şöyle demiştir, "Ebu Bekir'e selam söyle, benden razı olup olmadığını sor.[101] Onun bir saatlik ibadeti 70 yıllık ibadete bedeldir."[102]
- Hz. Ebu Bekir'in ter kokusu misk kokusundan daha güzel kokardı.[103]
- Eski kitaplarda Hz. Ebu Bekir'in halife olacağı yazılıdır.[104]
- Peygamber bir defasında Ebû Bekr, Ömer ve Osman ile birlikte Uhud Dağı'na çıkmıştı. Orada bulundukları sırada dağ onları salladı. Bunun üzerine Peygamber: "Ey Uhud, sabit ol! Bil ki senin üstünde bir peygamber, bir sıddîk, iki de şehîd bulunuyor." buyurdu.[105]

97 İbn Sa'd, III, 177. Bu noktada geleceği bilme anlamında Lokman suresi 34. ayeti hatırlamak gerekir.

98 Muhibbu't-Taberi, II, 77; Suyuti, 60. Bu durumda Hz. Ebu Bekir, gelen vahiyleri işitebilen bir kimse olarak vahiy alan kimse mertebesinde gösterilmektedir.

99 İbn Sa'd, III, 160.

100 Muhibbu't-Taberi, II, 135; Sivasi, 27.

101 Suyuti, 39.

102 Sivasi, 26-28.

103 Suyuti, 59.

104 Suyuti, 64.

105 Buhari, Fedail, 5; bu rivayet, ilk üç halifenin üstünlüğünü göstermek için aktarılır. Ancak benzer rivayetlerde rivayetlere Ali, Talha ve Zübeyr eklenmiş dahası Medine'deki Uhut Dağı'nın yerini Mekke'deki Hıra Dağı almıştır. Bkz. Tirmizi, Menkabe, 55. Bu da Sünnilik gayretiyle uydurulan rivayetlere ravi ilavelerinin göstergesi olmalıdır. Bazı müelliflerse bu tezatlıkları kapatmak için aynı olayın iki kere cereyan ettiğini söyleyebilmişlerdir. Muhibbu't-Taberi, I, 278.

- Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: "Biz, Peygamber'in zamanında: İnsanlar arasında falân filândan hayırlıdır, falân da filân kimseden hayırlıdır, diye konuşurduk. Neticede Ebu Bekir, sonra Ömer, sonra Osmân hayırlıdır." derdik.[106]

Ayrıca Hz. Ebu Bekir'in vefat ettiği gün Mekke'nin sallandığı,[107] lahdinin Hz. Peygamber'in mezarına (oraya gömülebilmek için) yapıştığı,[108] eski kutsal kitapların ondan bahsettiğine göre; Hz. İsa'nın da ölünce onun yanına defnedileceği,[109] sahabe içinde en cesur[110] ve en faziletli olduğu,[111] Hz. Peygamber'in yaptığı gibi yemeği artırıcı kerametler gösterdiği,[112] Kur'an'daki "Şavirhum fil emri"[113] ve "Men yertedde" ifadesinde kastedilenin de Hz. Ebu Bekir olduğu,[114] yine Hicr suresi 47. ayette onun kastedildiği aktarılmaktadır.[115]

Burada Hz. Ebu Bekir hakkında rivayet edilen kimisi abartılı kimisi uydurma haberlerden bazılarını aktardık. Bunlar, İslam'ın genel mesajı içinde kabul edilmesi mümkün göremeyeceğimiz nakillerdir ve sırf övgü ve rakipleriyle yarıştırma adına ortaya konulmuş rakibi alt etmeye yönelik tarafgir ifadelerden ibaret üretilmiş malzemelerdir. İşin daha ilerisi bu tür övgüleri bazen fazilette rakibi olarak gösterilen Hz. Ali'nin ağzından duyuyoruz: Hz. Ali'nin, Rafizileri lanetlediği ve en faziletli insanların ilk iki halife olduğunu belirttiği,[116] Zümer suresi 33. ayette[117] kastedilenin de Hz. Ebu Bekir olduğunu söylediği nakledilir.[118]

106 Buhari, Fedailu's-Sahabe, 3.
107 Belâzurî, II, 17.
108 Suyuti, 85.
109 Tirmizi, Menkabe, 3.
110 Suyuti, 36.
111 Suyuti, 44.
112 Müslim, Eşribe, 32.
113 Suyuti, 49; Ağırakça, 384.
114 Suyuti, 65, ayrıca Nur suresi 55. ayette de Hz. Ebu Bekir'in kastedildiği aktarılmaktadır. Bkz. Suyuti, 88-90.
115 "Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar." Zehebi, 15.
116 Zehebi, 15.
117 "*Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte kötülükten sakınanlar onlardır.*"
118 Sivasi, 17.

Ayrıca Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce verdiği hutbede, "Allah, bir kulunu dünya zineti ile katındaki nimetler arasında muhayyer kıldı. O kul da ahireti, Allah katında olanı seçti." buyurduğu[119] ve cemaat içinde Hz. Ebu Bekir'den başka hiç kimse Hz. Peygamber'in maksadını anlayamadığı ve sadece onun ağladığı aktarılır. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in, "Ey insanlar! İnsanlardan; canında, malında, arkadaşlığında bana karşı Ebu Bekir'den daha fedakâr ve cömert davranan bir kimse yoktur. Eğer, Rabbimden başka, insanlardan dost tutmuş olsaydım, muhakkak ki Ebu Bekir'i dost tutardım![120] Haberiniz olsun ki, sahibiniz, Yüce Allah'ın dostudur! (evlerinizden) şu mescide açılan kapıları kapatınız! Yalnız Ebu Bekir'in kapısı açık kalsın! Ben Ebu Bekir'in kapısının üzerinde bir ışık, başka kapıların üzerinde ise karanlık görüyorum!"[121] dediği aktarılır.

Bu rivayete göre; Hz. Peygamber'in (sözlerinden zaten belli iken) vefat edeceğini, bu kadar sahabe içinde sadece Hz. Ebu Bekir anlayabiliyor(!), bunun üzerine de Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'in halifeliğine işaret olacak olan sözleri söylemiş oluyor. Bu tür mezhebi gayretle ortaya konulan haberler ise müelliflerce çok önemliymiş gibi aktarılabiliyor.[122] Hz. Ebu Bekir hakkında onu övgü maksatlı rivayetlerin uydurulmasının baş amillerinden biri, Abbasi iktidarıdır. Abbasilerin Ehl-i Beyt mensupları ile giriştikleri mücadele sebebiyle Abbasi çağının yazarları, halifenin düşmanları Alioğulları'na karşı

119 "*Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler.*" Zümer, 30. şeklinde ayet bulunmasına rağmen, yani Allah'ın Hz. Peygamber'in öleceğini kesin belirtmesine rağmen, bu ayetleri nakzeder bir şekilde Hz. Peygamber'in ölüm karşısında muhayyer bırakıldığını belirtmek doğru değildir ve bu tür rivayetlere itibar edilmesi yanlıştır.

120 Buhari, Fedail, 2. Bu rivayet sanki "Benden sonra veliniz Ali'dir." (Tirmizî Menâkıb, 19) rivayetine karşı geliştirilmiş hissini vermektedir. Çünkü Hz. Ebu Bekir zaten Hz. Peygamber'in en yakın dostu idi. Böyle demesini gerektiren bir durum yoktu.

121 İbn Hişam, VII, 570; Sünni algının ürettiği bu rivayete karşı Şii algı da şöyle cevap vermiştir: İbn Abbâs (ra)'tan rivâyete göre, "*Peygamber (sav), Ali'nin kapısından başka mescide açılan kapıların kapatılmasını emretti.*" Tirmizi, Menakıb, 73.

122 Bkz. İhsan Süreyya Sırma, *Örnek Halifeler Dönemi*, İstanbul trz. 20.

dengeleme siyaseti gereği Hz. Ebu Bekir'i ön plana çıkarma gayretinde bulunmuş olmaları oldukça muhtemeldir. Böyle bir ihtimal rivayetlerin siyasi eğilimlerine paralel olarak üretildiği tezine de uygundur. Hem hadisçiler hem de tarihçiler rivayetlerin tarih içerisinde uğradığı değişim ve dönüşümde en etkili amilin siyasi eğilim ve iktidar olduğunda hem fikirdirler. İslam tarihi usulü açısından konunun bu yönüne dikkat çekmek gerekir.

II. BÖLÜM
HALİFE SEÇİLMESİ

Hilafet Kurumu

İslam tarihi boyunca gündemden düşmeyen ilk ve en önemli tartışma herhalde hilafet konusudur. Hatta İslam tarihinin uğrunda en fazla kan dökülen meselesi hilafet meselesidir dersek abartmış olmayız.[1] Hilafet ile ilgili tartışmalar, Sakife toplantısı ile başlamış günümüze kadar devam etmiştir.[2] Hilafet kurumunun temeli, ilk defa Hz. Peygamber'in vefatı sonrası Sakife'de atılmıştır. Hilafet kavramı da bu olaydan sonra ortaya çıkmıştır. Dört halife döneminde yapılanan bu müessese, dini temellere değil, tarihi gerçeklere, dönemin örfüne uygun olarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Çünkü dinin temel verileri içinde yönetim biçiminin nasıllığı konusunda detaylı bilgi mevcut değildir.

Gerçi günümüzde dört halife dönemi referans verilerek örnek İslam devleti sunumları yapılmıyor değildir.[3] Ancak hilafet kurumu, o günün şartları içinde ortaya konulan tarihsel bir kurum olup, dinî bir nassa dayanmamaktadır. Kur'an ve sünnette bu kurumla ve devlet yönetimiyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.[4] Özellikle halifenin seçiminde Arap siyasi

1 Philip Hitti K., *İslam Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul 1989, 210.
2 Şaban Öz, "İslam Siyaset Geleneğinde Bir Şaz", *İstem*, yıl: 6, sayı: 11, 2008, 79-91.
3 Sırma, 28-29.
4 Bu anlamda devletin nötr bir kavram olduğunu, İslamisi, Hıristiyanisi, Caferisi, Sünnisi, Alevisinin olmayacağını, dinin insana yönelik, insanla ilişkili hususlara taalluk eden konularla ilgili hükümler koyduğunu, devletin vahiy ile muhatap bir varlık olmadığını, vahyin dünyada insan unsuruna gelmiş olduğunu da belirtmiş olalım. İslam'ın devleti değil, Müslümanların devleti belki daha doğru bir tabir olabilir. Devletsiz bir toplum düşünülemeyeceğine göre; bu yapılanmada Müslümanların tesirinin olması gayet doğaldır, makuldur ve Medine'deki oluşum da bunun

aklının ve o dönem örfünün etkisi inkar edilemez. Bu sebeple o dönem kurulan yapıyı -yönetim açısından- referans almak mümkün değildir. Zaten yönetim denen yapı, vahiy ile muhatap olabilecek bir yapı değildir. İnsan, vahiyle muhataptır ve vahyin getirdikleri ile sorumludur. Devlet ise böyle bir varlık değildir. Bu yapı, evrensel değerler zemininde (İslam da genel olarak bu değerleri benimsemiştir) toplumsal hayatı düzenleyen bir aygıttır. Bu aygıtı oluşturanların dini yönleri olabilir. Ancak bu aygıt dinle sorumlu olmadığı ve insana hizmet esası taşıdığından insanî yönü ön planda olmak zorundadır.

Hilafetin Kısa Tarihi

Hilafet kurumu, Hz. Ebu Bekir'e biat edilmesiyle başlamıştır. İlk dört halife, Medine ehlinin istekleri doğrultusunda seçilmiştir. Daha sonra Hz. Ali ile Muaviye arasındaki mücadele sonucu hilafet Emevilerin Süfyani koluna geçmiş, ilk üç Emevi halifesinden sonra ise bu ailenin diğer bir kolu olan Mervani soyuna geçmiştir. Miladi 750'de Abbasilerin Emevileri yıkması sonucu Abbasilerin eline geçen hilafet kurumu, 1258'e kadar Abbasi hilafeti olarak devam etmiştir. Ancak bu dönemde hilafet kurumu ilk asırda Abbasi halifeleri tarafından etkili kullanılsa da, Abbasilerin ikinci asrı (837-945) Türklerden kurulan ordu komutanlarının halifeler üzerindeki baskı ve etkisi ile "Türk Asrı" diyebileceğimiz bir sürecin içinde kalmıştır.[5] Daha sonra 110 yıl süren Büveyhi hanedanı dönemi vardır ki; bu dönemde de Abbasi halifeleri bir noter durumundan farksızdırlar. Hatta o kadar çaresizdirler ki bir dönem halifelik yapan kimi kişilerin daha sonraları gözlerine mil çekilip Bağdat sokaklarında dilencilik yaptığı bile görülmüştür.[6]

göstergesidir. Ancak Müslümanların devletinde her düşünceden insanın fikirlerinde bir zorlama olmaksızın ve toplumsal kurallara uyma şartıyla rahatça hayat sürdüğü de tarihsel bir gerçektir.

5 Bu konuda bkz. Mehmet Azimli, *Abbasiler Dönemi Babek İsyanı*, Ankara 2004, 82.

6 Hitti, II, 739.

1055 tarihinde Bağdat'a giren Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Büveyhi Hanedanlığına son vermiştir. Bu sefer hilafet, Selçukluların etkisine girse de halifeler, bundan önceki iki dönem kadar çaresiz durumda değillerdir. Nitekim zaman zaman ordu kurup Selçuklulara karşı savaştıkları bile olmuştur. Abbasi halifeleri son asırlarını biraz daha muktedir geçirseler de 1258'deki Moğol saldırısıyla Abbasi hilafeti son bulmuştur. Bundan sonra üç asır kadar Mısır Memluklularının emrinde devam eden halifelik, 1517'de Osmanlıların Mısır'a girmesiyle Osmanlılara geçmiştir. Ancak Memluklularda olduğu gibi halifelik ve sultanlık ayrılmamış, tek şahısta birleştirilmiştir. Osmanlılar özellikle son asırda hilafetin ümmet üzerindeki etkisini kullanmaya çalışmışlardır. Zaman zaman bu konuda başarılı da olmuşlardır. Hilafet kurumu, nihayet 3 Mart 1924'te Büyük Millet Meclisi'nin uhdesine devredilmiştir.[7]

Emeviler ve Abbasiler dönemindeki halifelerin halka kendilerini kabul ettirebilmeleri ve destek alabilmeleri için bu kurumu nassa dayandırma çabaları eksik olmamıştır. Bunlara birkaç örnek vermek istiyoruz: Hz. Peygamber'den geldiği aktarılan bir rivayette, "İki halifeye (birden) biat etmeyin onlardan ikincisini öldürün!"[8] denilmektedir. Bu rivayetin, hilafet iddiasında bulunan halife adaylarına karşı uydurulduğu açıktır.[9]

> İçinizde yaşayacak olanlar benden sonra pek çok ayrılık ve anlaşmazlıklara şahit olacaklardır. Dinde yeri olmayan fakat dindenmiş gibi gösterilmeye çalışılan şeylerden sakınıp uzak durunuz, çünkü onlar sapıklıktır. Sizden kim bu dönemlere ulaşırsa benim sünnetime ve doğru yolda olan Hulefa-i Raşidin'in sünnetine sıkıca sarılsın.[10]

7 Apak, 35.
8 Müslim, İmare, 60.
9 Bu ikincilerin içine İbn Zübeyr, Hz. Hüseyin, Muhtar gibi merkeze karşı isyan eden birçok aday girebilir. Bu da hadisin çok yönlü uydurma vesilesi olduğunun göstergesidir.
10 İbn Mace, Mukaddime, 6; Tirmizi, İlim, 16.

şeklindeki rivayete gelince; Hz. Peygamber döneminde Hulefa-i Raşidin diye bir kavram, hiçbir zaman kullanılmamıştır. Bu tür hadislerin sahabeye töhmette bulunan, onları gasıp olarak niteleyen başta Şia olmak üzere değişik fraksiyonlara karşı sahabeyi savunma adına üretildiği unutulmamalıdır.

Bu noktada dört halife döneminin süresi konusunda Hz. Peygamber'den nakledilen, "Hilafet otuz yıldır, ondan sonra zalim sultanlar dönemi gelecektir."[11] şeklindeki hadise değinmek istiyoruz: Bu rivayete göre Hz. Peygamber'in yerini alacak olan halifelerin iktidarının otuz yıl süreceği, ondan sonra saltanatın başlayacağı haber veriliyor. Dört halife döneminin 30 yıl sürmesi ve Hulefa-i Raşidin olarak adlandırılması yanında, bu 30 yılın Hz. Peygamber'in mucizevi olarak bir müjdesi olduğu da aktarılır. Bir kısım bilginlerin bu hadis sayesinde belirlemek istediği siyasi anlam, ilk anda akla gelebileceği gibi saltanatı kınama bağlamında değil, tam tersine hilafetin otuz yıl sonra mülke dönüşmesi haberini vermesi dolayısıyla "Delailü'n-Nübüvve" kapsamında değerlendirmişlerdir.[12] Anlaşılan şu ki; sahabenin siyasi hatalarını örtmek için hilafete ömür biçilmiş ve muhtemelen Hz. Ali taraftarlığına güç kazandırmak için[13] bu söz Hz. Peygamber'e isnat ettirilmiştir.[14] Böylece "bunun böyle olacağı, kadere razı olunması gerektiği" anlatılmak istenmiştir. Doğrusu böyle bir hadis olsaydı en azından Hz. Ali döneminde de gündeme gelmesi gerekirdi.

11 Tirmizi, Fiten, 48.

12 Bkz. Hasan İbrahim Hasan, Ali İbrahim Hasan, *en-Nuzumü'l-İslâmiyye*, Kahire 1970, 23; Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev: Vecdi Akyüz, İstanbul 1997, 456-457.

13 Hadisin kadın ravisi Sefine bu süreyi kendi hesaplamıştır. Ancak onun bu sözü daha sonra hadisleşmiştir. Hadisle ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Ahmet Keleş, "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri", *İstem*, sayı: 7, 2006.

14 Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelamî Problemlere Etkisi*, İstanbul 1992, 28; Harun Reşid Demirel, *Yönetimle İlgili Hadis ve Haberlerin Bilimsel Değerlendirilmesi* (Basılmamış Doktora Tezi) Konya 1998, 99.

Sakife Toplantısı

Hz. Peygamber'in dünyadan ayrılışı, önemli bir problemi gün yüzüne çıkardı. Müslümanlar, ya bir devlet disiplini içinde yürüyerek yaşamaya devam edecekler ya da hayatlarını cahiliyye dönemindeki mücadelelerle devam ettirmeye çalışacaklardı. Bu yol ayrımında problemin çözülmesini sağlayan en önemli olay, kuşkusuz Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesi meselesidir.

Halife seçimi konusunda ilk girişimde bulunanlar Ensar grubuydu. Önceden böyle bir duruma hazırlıklı oldukları anlaşılan Ensâr,[15] Benû Saide gölgeliğinde[16] toplanarak Hz. Peygamber'in yerine kimin geçeceğini görüşmeye başladılar. Toplantının sonucunda Ensar'ın kalabalık grubunu temsil eden Hazreç lideri Sad b. Ubade'nin halife seçilmesi kesin gibiydi. Sad, burada yaptığı konuşmada, "herkesin Hz. Peygamber'i terk ettiği ve muhacirlerin de onu koruyamadığı bir zamanda Hz. Peygamber'e sahip çıktıklarını ve bütün Araplara karşı onu canları, malları pahasına koruduklarını bu sebeple Hz. Peygamber'den sonra yönetimin Ensar'da olması gerektiğini" vurguladı.[17]

Ensar'ın toplandığını haber alan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrâh, hemen oraya gittiler. Onların gidişiyle tartışma Hz. Peygamber'in yerine geçecek kişinin Muhacirlerden mi yoksa Ensârdan mı olması gerektiği şekline dönüştü. Bu esnada Ensar sözcüleri, Medine'de en kalabalık grup olmalarından dolayı hilafeti Kureyşlilere kesinlikle kaptırmamalarını belirtiyorlardı. Tartışma sırasında, "Muhacirlerden bir yönetici, Ensârdan ayrı bir yönetici seçilsin." şeklindeki teklif de kabul görmedi.[18] Tartışmanın ilerlemesi üzerine Ensar'ın sözcüleri, hilafeti alabilmek

15 Akbulut, 22.
16 Burası Evs ile Hazreç arasındaki tartışmalarda toplanılıp meselelerin konuşulduğu bir verdi ve Mescid-i Nebevi'ye çok yakındı.
17 Taberî, II, 242.
18 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut 1995, II, 320.

için gerekirse Muhacirleri Medine'den sürebileceklerini bile söylediler.[19]

Toplantıda söz alan Hz. Ebu Bekir, Ensar sözcülerinin Hz. Peygamber'den sonra yöneticinin kendilerinden seçilmesi konusundaki görüşlerine karşılık yaptığı konuşmada; Ensarın Hz. Peygamber'e yönelik yaptığı fedakarlıkları belirttikten sonra, İslamı'ın yayılışında Muhacirlerin Hz. Peygamber'e olan yakınlıklarından bahsedip onların İslam için gösterdiği fedakârlığı hatırlattı ve Arapların ancak Kureyşli birisine tabi olabilecekleri gerekçesiyle halifenin Kureyş'ten seçilmesini, Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi yapılacak işlerde Ensâra danışılması gerektiğini sözlerine ekledi.[20]

Onun yaptığı konuşmayı Ensar'dan bazıları destekledi. Özellikle Evs grubunun lideri olan Useyd b. Hudayr, eskiden beri rakip kabile olarak mücadele ettikleri Hazreç'ten birisinin halife olarak seçilmesini istemediğini, Evslilere şu sözlerle bildirdi: "Eğer yönetici Hazreç'ten seçilirse bir daha bize yöneticilik vermezler. Bu sebeple Ebu Bekir'e biat edin."[21] Sonuçta Sakife'de Hz. Ömer ve Hz. Ebû Ubeyde'nin Hz. Ebu Bekir'e biat etmeleri üzerine Evsliler ve devamında Hazreçliler Hz. Ebu Bekir'e biat ettiler. Burada yapılan biata "özel biat" denildi. Ertesi gün Medine halkından alınacak olan biata da "genel biat" denildi.[22] Hazreç lideri Sad b. Ubâde, ne bu toplantıda ne de daha sonra Hz. Ebu Bekir'e biat etti.

Medine'nin en kalabalık grubu olan Ensar'ın kendi içinde bölünmesi, Muhacirlerin işine yaramış oldu ve Evslilerin desteğini alarak Hazreç'i de ikna edip halifeyi seçtiler. Arkasından da muhalefetteki Hz. Ali başkanlığındaki Haşimilere karşı bu sefer Ensar'ın gücünü arkalarına alarak onların da

19 Taberî, II, 243.
20 Taberî, II, 235.
21 İbnü'l-Esir, II, 331. Bu sözler, bir tahakküm endişesini taşısa da, kendisi iktidara gelse örf gereği o da benzerini yapacaktı. Hilafetin Kureyşileşmesi de bu şekilde olmuştur.
22 Taberî, II, 237.

biatını alacaklardır. O günkü toplumda kabilevi güç esaslarını düşünürsek, toplumda en az destek bulabilecek Hz. Ebu Bekir, böyle bir politik manevra ile halifeliğe gelmiş oldu. Bu süreçte onun en büyük destekçisi Hz. Ömer'di.

Ensar, kendine göre haklı sebeplerle iktidarı ele geçirebilmek için işi oldu-bittiye getirmek istemişti. Ancak muhacirlerin gelişi bu durumu bozmuştu. Ayrıca Ensarın kendi arasında birlik olamamaları, gelen Muhacirler için fırsat doğurmuştu. Toplantıda Hz. Ebu Bekir'in muhacirleri Hz. Peygamber'in yakını olarak vasfetmesi, Ensar'ı iknaya yönelik bir sözdür. Bu sözün yanlışlığını Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir'e hitaben, "Sizin Ensar'a dediğinizi ben size söylüyorum. Biz peygambere sizden daha yakınız." sözü ile ortaya koymuştur.[23]

Bu toplantının meşruiyeti devamlı sorgulanmış, Ehli Beyt'in bu toplantıya cenaze hazırlıkları ile uğraştığı için gelememesi tartışma konusu olmuştur. Ayrıca bu toplantının halife seçimi için çok uygun bir toplantı olmadığını, Hz. Ömer de sonraki yıllarda itiraf etmiştir.[24] Ancak, doğrusu durum kritik idi. Hz. Peygamber'in cenazesi ortada idi. Ensar'dan birinin seçilmesi durumunda, Araplar ve Kureyşliler açısından bunun kabul edilebilir olması mümkün gözükmüyordu. Nitekim Kureyşliler zayıf bir kabileden olan Hz. Ebu Bekir'i bile kolay kabul edememişlerdi. Bu durum İslam birliğinin de tehlikeye düşmesi anlamına da gelecekti.[25] Sahabeden -Halid b. Said gibi- bu durumu kabul edemeyenlerin yanında, Ebu Süfyan gibilerin de Hz. Ebu Bekir'in seçilmesine muhalif oldukları aktarılmaktadır.

Sakife'deki seçim, icma sonucu oluşmuş bir seçim değil, mecburiyet sonucu, gerçekleşmiş bir seçimdi.[26] Toplantı, Arapların kabile liderlerini seçerken izlenen yönteme benziyordu. Kabile liderinin ölümü halinde yerine geçecek kişi,

23 Vakıdi, 29.
24 İbn Hişâm, IV, 309; İbnü'l-Esir, II, 327.
25 Akbulut, 63.
26 Akbulut, 74.

kabilede söz sahibi kimselerin katıldığı bir toplantıda, müzakere yöntemiyle belirlenirdi. Arap örfünde, tevarüs olmadığı için Hz. Peygamber'in ailesinden birinin olması zorunluluğu önemsenmemişti.[27]

Sakife'deki seçimi herkesin Hz. Ebu Bekir'den razı olduğu ve Hz. Peygamber'den nasla da bunun sabit olduğu şeklindeki bir anlayışı kabul etmek mümkün değildir.[28] Toplantıdaki gerilimi anlamak için iki büyük sahabî arasındaki söz düellosunu burada aktarmak istiyoruz. Hz. Ebu Bekir'e biat edilirken Sad b. Ubade hasta yattığı için Ensar'dan bazılarının dikkatli davranılıp çiğnenilmemesi konusunda uyarılınca, Hz. Ömer, "Bırakın Allah onu gebertsin o münafıktır." demiş[29] sonra başına dikilip, "Senin bütün uzuvlarını parçalamak isterdim." demişti. Bu sırada Sad'ın Hz. Ömer'in sakalını yakalayıp çekmesi üzerine Hz. Ömer, "Sakalımdan bir kıl bile yolarsan, ağzındaki bütün dişlerini dökerim." demiş, buna karşın Sad, "Ayağa kalkarsam sen ve arkadaşların kaçacak delik arayacaklar. Seni kavminin yanına (Mekke'ye) göndereceğim." demişti.[30] Ortalığın gerilimi sebebiyle kendisi de Ensardan olan Hubab b. Münzir kızgınlıkla Ensara hitaben, "İlerde çok muhtaç hale geleceksiniz, ancak Muhacirler size su bile vermeyecekler." demiş ve kılıcına davranmıştı. Onu zor sakinleştirmişlerdi.[31]

Bu toplantı, Hz. Peygamber sonrası hayata intibakın zorluğunun ilk göstergesi oldu ve dahası İslam toplumunun ilk ayrışmasının başlangıcı oldu denilebilir.[32] Bu sebeple sahabe toplumunun model bir toplum değil, belki ibret alınabilecek bir toplum olduğunun da en önemli göstergelerinden sayılabilir.[33] Ancak Ridde olaylarının hızlanması hilafet tartışmalarını gündemden düşürmüştür.

Hz. Ebu Bekir, halife seçildikten sonraki gün, Mescid-i Nebevi'de minbere çıkarak takip edeceği siyaseti genel hatlarıyla ortaya koyan meşhur hutbesiyle Müslümanlara şöyle hitap etti:

> Ey insanlar! Sizin en hayırlınız olmadığım halde sizi idare etmek üzere seçildim. Ne var ki Kur'an indirildi ve Resulullah da (takip edilecek) bir yol ortaya koydu. Biz de Resulullah'ın bize öğrettiği sünneti öğrendik.[34] Biliniz ki en akıllı iş Allah'tan korkup sakınmaktır ve en büyük ahmaklık ise Allah'a karşı gelmektir. İyilik yaparsam bana yardım ediniz; kötülük yaparsam beni doğrultunuz. Doğruluk emanet; yalancılık ise hıyanettir. Sizin aranızdaki güçsüz bir kimse onun başkasındaki hakkını alıp kendisine verinceye kadar benim yanımda güçlüdür. Güçlü olan bir kimse ise ondan başkasının hakkını alıncaya kadar benim yanımda güçsüzdür. Sizden hiçbiri cihadı terk etmesin. Zira hangi toplum cihadı terk ederse Allah o toplumu zelil eder. Hangi toplum arasında fuhuş yayılırsa Allah onlara vereceği belayı genelleştirir. Allah ve onun Resulü'ne itaat ettiğim müddetçe siz de bana itaat ediniz. Şayet Allah'a ve Resulüne isyan edersem artık bana itaat yoktur. Haydi namaza kalkınız Allah'ın rahmeti üzerinize olsun.[35]

Kureyş Meselesi

İslam tarihi boyunca siyaset bilimcileri arasında, halifenin Kureyş kabilesinden seçilip seçilemeyeceği tartışılsa da, esasen bu sorun Osmanlıların 1517'de halifeliği ele geçirmelerine kadar çok da fiili olarak önem arz etmemiştir. Çünkü Dört Halife, Emeviler, Abbasiler, yine Şii halifelik iddiasıyla 909'da ortaya çıkan Fatımiler ve bunlara karşı 929'da halifelik ilan eden Endülüs Emevi halifelerinin hepsi Kureyş soyundan geliyordu. Ancak Osmanlıların Kureyşli olmaması sorunun tekrar gündeme gelmesini sağlamıştı. Şimdi İslam tarihi boyunca bu konuda ortaya çıkan üç görüşü kısaca aktaralım:

1- İlk görüş sahipleri bir kısım Ehl-i Sünnet ve Şiilerdir. Şiiler, hilafetin veya onların tabiriyle İmametin sadece Kureyş'in bir koluna yani Hz. Ali soyuna ait olduğunu savunurlar. Bir

34 İbn Sa'd, III, 66.
35 İbn Hişam, VII, 591.

kısım Sünniler ise hilafetin Kureyşli olan birilerinde olması gerekliliğini[36] değişik rivayetleri öne sürerek savunurlar.[37] Bu rivayetlerden bir kaçı şöyledir:

Hz. Ebu Bekir'in Sakife'de söylediği ve Hz. Peygamber'den naklettiği, "İmamlar Kureyş'tendir."[38]

Bu din toplam on iki (12) halife gelinceye kadar aziz olacak. Bunların hepsi de Kureyş'ten olacak.[39]

Emirlik kıyamete kadar Kureyş'te kalacak.[40]

Ancak iyi tahlil edilirse şunu söylemek mümkündür ki; bu tür rivayetler, Hz. Peygamber tarafından gerçekten söylenmiş olsaydı, sahabe döneminde karşılığını bulması gerekirdi. Tarihsel bağlamda düşünürsek böyle bir durumda Sakife toplantısına gerek kalmaz, Ensar halifelik için mücadelede bulunmazdı. Ayrıca daha sonraki dönemlerde örneğin Hz. Ömer'in vefat edeceği sırada, "Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim olsaydı onu halife tayin ederdim."[41] demesi Kureyşli olmayan birinin rahatlıkla halife olabileceğini gösteren delillerdendir.

Burada aktarılan ikinci rivayetin Şia'nın "on iki imam" anlayışına karşı uydurulan bir rivayet olduğu açıktır. Nitekim rivayet hakkında, şarihler birbiri ile uyumsuz birçok yoruma gitmişlerse de meseleyi vuzuha kavuşturamamışlardır.[42] Bu yüzden Tabiin ulemasından İbni Ebi Sufre, "Bu hadisin

36 Bkz. Suyûti, 9.

37 Mehmet Sofuoğlu, *Sahihi Buhari ve Tercemesi*, İstanbul 1990, XV, 6991.

38 Buhari, Ahkâm, 2.

39 Buhari, Ahkâm, 52; Müslim, İmâre, 7.

40 Müslim, İmâre, 4; Tirmizi, Fiten, 41(Buhari, Ahkam, 20 ve Darimi, Siyer, 77)'de belirtilen, "Kureyş dini ikame ettikleri müddetçe" şeklindeki bu rivayetin ziyadesine dayanarak "bu hadislerin tahsis ifade ettiğini, böylece dini ikame ettikleri müddetçe hilafetin onlarda kalacağı" şeklinde bir iddia ileri sürülebilir. Hâlbuki bu rivayeti kabullendiğimiz takdirde, Hz Peygamber'in dediklerinin gerçekleşmediğini de kabullenmemiz gerekmektedir. Çünkü hilafet Kureyş'te kalmıştır ve gerek Emevi, gerek Abbasi dönemlerinde genel olarak hiç de adalet sağlanmamıştır. Eğer bu hadis sahihse adaleti uygulamayan bu kimselerin elinden hilafetin alınması gerekirdi. Bu durumda Hz. Peygamber'in iddialarının gerçekleşmediğini ortaya koyan bu ziyadeyi kabullenmemiz mümkün gözükmemektedir.

41 Taberi, V, 34; İbnü'l-Esir, II, 459.

42 Ali Nasıf, *Tac Tercümesi*, çev: Bekir Sadak, İstanbul 1981, III, 79.

tam manasını söyleyeni görmedim."[43] demektedir. Son rivayet ise Emevîleri uğraştıran Haricî isyanlarına karşı uydurulmuş olmalıdır. Doğrusu "Kureyş'in dünyaya lider olacağına" dair rivayetler bu bakış açısıyla dikkatli okunmalıdır.[44]

2- Halifenin Kureyşliliği konusunda Hariciler, "Halifeliğin Kureyş kabilesine tahsis edilmemesini, çünkü kabilesi güçlü ve Araplar üzerinde hakimiyeti olan bir Kureyşliyi hata yaptığı zaman halifelikten indirmenin zor olduğunu, fakat gücü az olan kabileden birisi halife olur da hata yaparsa, kolaylıkla halifelikten indirilebileceğini" belirtirler."[45] Haricilerin savunduğu bu fikrin temelinde dini bir gerekçeden öte, merkezi temsil eden Kureyş'e karşı taşra milliyetçiliğini ön plana alan bedevî bir karşı çıkış bulunmaktadır. Onların aşırı tavırları, bedevî yapıları bu demokratik fikrin kabul edilmesini engellemiştir.[46]

3- Bu iki görüşün dışında, Kureyşli şartının o çağ için geçerli olduğunu, o ortamda Arapların ancak Kureyşli bir halifeyi kabulleneceklerini, bu şartın daha sonraları artık kalkması gerektiğini savunanların gerekçesi ise sonraki yıllarda Kureyş'in hakimiyetinin kalmadığını, o çağda bütün Araplara hakim olabilen bu kabiliyet değerlendirilerek halifenin Kureyş'ten seçildiğini belirtirler. İbn Haldun, Kureyşli şartının o çağda geçerli olduğunu savunan bilginlerin başında gelmektedir.[47]

Doğrusu anlaşılan şudur ki; Hz. Ebu Bekir Sakîfe toplantısında kullandığı, "İmamlar Kureyş'tendir." sözünü, Hz. Peygamber'den bir hadis olarak değil, sadece karşı tarafı ikna için o dönemin gerçeklerini ortaya koymak için sarf etmiştir.[48]

43 Zebidî, *Sahihi Buhari Tecridi Sarih Tercümesi*, çev: Kamil Miras-Ahmet Naim, Ankara 1980, XII, 365.

44 Hamidullah, 1944; Mehmed Said, Hatiboğlu, "Hilafetin Kureyşliliği", *AÜİFD*, C. XXIII, Ank. 1978, 36; Süleyman, ed-Demicî, *İslam'da Devlet Başkanı*, çev: İbrahim Cücük, İstanbul 1996, 247 vd.

45 Ali Hüseynî Harputlî, *İslam ve'l-Hilafe*, Beyrut 1979, 66.

46 Harputlî, 68.

47 İbn Haldun, *Mukaddime*, çev: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1989, I, 492.

48 Muhammed Ebu Zehra, *İslam Siyasi ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, çev: Abdülkadir Şener, İstanbul 1983, 96; Muhammed Tavit Tancî, "İslâm'da Hilafet ve Mezheplerin Doğuşu", *SDÜİFD*, trc: E. Ruhi Fığlalı, sayı: I, Isparta, 1994, 15.

Fakat bu söz, zamanla hadis hüviyetine dönüşmüştür. Onun sözü şu idi: "Araplar ancak Kureyşli birine itibar eder."[49] Bu Hz. Ebu Bekir'in bir kanaati idi. O, Arapların ancak bir Kureyşliye itaat edeceklerini düşünüyordu.[50] O dönemde Arapların ancak bir Kureyşliye itibar etmesi düşünülse de ve bu söz, o çağ için doğru olsa da daha sonraları aynı ilkenin halife seçilebilmenin olmazsa olmaz şartı olarak kabul edilmesi yanlıştır.

Şayet böyle bir hadis olsaydı, Ensar böyle bir toplantı yapmaz, Hz. Ebu Bekir'in halifeliğine itiraz etmez ve tartışmazlardı. Sonuç olarak Allah hiçbir kavmi kıyamete kadar insanları yönetsin diye yaratmamıştır. Kureyş'in dünyaya lider olacağına dair ne ayet ne de hadis vardır.[51] Bu konuda buna benzer uydurma şu hadisleri de bulmak mümkündür: "Halifelik Kureyşlilerde, ezan ise Habeşlilerdedir."[52] "Kim Kureyş'in alçalmasını isterse, Allah onu alçaltır."[53]

Ancak bütün bunlara rağmen kimi yorumcular, rivayetlerin sahihliğini ortaya koyabilmek için olsa gerek, bu tür rivayetlerin hilafet için değil, Hz. Peygamber'in gönderdiği seriyye komutanları (savaşa giderken Kureyşli olmayan bazı sahabileri yerine vekil bırakması göz ardı edilerek) ve kafile başkanları için kullanıldığını belirtirler.[54] Kimileri de rivayeti reddetmeme

49 Vakıdi, 23; İbnü'l-Esir, II, 191.

50 Doğrusu Hz. Ebu Bekir'in bu delili de tartışma götürür bir delil olarak gözüküyor. Nitekim Kureyşli bir halife olmasına rağmen, üç şehir hariç bütün Arabistan'ın isyan etmesi ne ile izah edilebilir? Acaba Kureyşli bir halife olmasa idi ne olurdu? sorusu tartışmaya değerdir. Akbulut, 77.

51 Hamidullah, 1944; Hatiboğlu, 36; Demici, 247 vd.

52 Suyuti, 9; Suyuti, bu rivayetin isnadının sahih olduğunu söyler. Doğrusu en sahih isnatlarla gelse bile bu tür rivayetler metin tenkidinden kurtulamadığı gibi, siyasi uydurma olduğu apaçıktır. Hz. Peygamber'in müezzini Hz. Bilal'in Habeşli olması bu uydurmada etken olmalıdır.

53 Tirmizi, Menakıb, 90.

54 Ali Bakkal, "Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesinde "İmamlar Kureyştendir" Hadisinin Rolü Üzerine", *İstem*, s. 6 2005, 103; Apak 43. Ancak bu düşünce de tam olarak meseleyi izah edememektedir. Çünkü Hz. Peygamber, Zu'l-Kassa Seriyyesine Muhammet b. Mesleme'yi, Mute Seriyyesine Abdullah b. Ravaha'yı görevlendirmişti ki; ikisi de Kureyşli değildi. Vakıdi, *Meğazi*, 551-756; Muhammed Hamidullah, *İslam Hukuku Etüdleri*, çev: Kemal Kuşçu, İstanbul 1984, 211; Hatiboğlu, 19.

endişesi ile olsa gerek bu hadisin inşai değil, ihbari olduğunu yani bir talimat olmadığını ancak Hz. Peygamber'in böyle olacağını söylediği şeklinde izahı mümkün olmayan, hatta birbirine zıt görüşleri barındıran yorumlara gitmeyi yeğlemişlerdir.[55]

Bu rivayetlerin siyasi amaçlı uydurmalar olduğunu belirtip meseleyi vuzuha kavuşturmak varken, rivayetlerin uydurma olduğunu belirterneme endişesi ile İslam'ın evrensel bir kuralı olan tüm insanların eşitliği ilkesi bile çiğnenme noktasına getirilebilmekte, Kureyş'in insanlar üzerindeki üstünlüğünün Allah'ın koyduğu bir yasa olduğu noktasına kadar sürüklenilmektedir. Bu bağlamda sadece yöneticiliğin Kureyş'te olması gerektiği, bunun dışındaki konularda ise Müslümanların eşit olduğu söylenebilmiştir.[56] Bütün bu yorumlar, alimlerin rivayetleri savunma mantığı ile delil bulmaya ve problemi izah etmeye yönelik gayretlerinin ürünü "fihi nazar" yorumlardır.

Hilafetin hiçbir grup veya kabilenin tekelinde olmaması gerekirken, Hz. Ebu Bekir ile birlikte hilafet kurumu Kureyşîleşmiştir diyebiliriz. Bu seçimden sonra Kureyş dışında hiçbir grubun halifeliğe adaylığı gündeme gelmemiştir. Hz. Ömer de yerine bıraktığı altı kişilik şura heyetini bırakırken hepsinin Kureyş'ten olmasına dikkat etmiştir.

Hz. Ebu Bekir'in seçilmesi ile Kureyş'in eline geçen hilafet, artık bir daha Ensar'ı kucaklayamamıştır. Bu sebeple Ensar'ın Hz. Ebu Bekir'den uzaklaştığını görüyoruz.[57] Ensar'ın yönetimden dışlanması sonucu etkin bir şekilde hilafet kurumuna katkı sağlayamamasına sebep olmuştur. Kureyşîlik tavrı o kadar ilerlemiştir ki; artık Kureyş'e endeksli yapı, Yermuk Savaşı şehitleri sayılırken bile Kureyş'ten şehit olanlar sayılmakta, Ensar'dan şehit olanlardan bahsedilmemektedir. Raviler bunu şu şekilde itiraf ederler: "Bu savaşta ölenler arasında Ensar'dan kimlerin olduğunun isimleri bize aktarılmadı."[58]

55 Bkz. Cem Zorlu, *İktidar Mücadelesi*, Konya 2002, 116.
56 Sallabi, 155.
57 Yakubi, *Tarihu'l-Yakûbi*, Beyrut 1960, 13.
58 Taberî, II, 347.

Böylece Ensar'dan Hubab b. Münzir'in Ensar'a hitaben söylediği,

> Vallahi hilafete en layık sizsiniz. Namaz bizim beldemizde kılındı, İslam burada ilan edildi, Araplar sizin kılıçlarınızla Müslüman oldular, İslam'a en büyük katkıyı siz verdiniz. Muhacirlerin sözlerine aldanmayın. Onlara teslim olmayın. Eğer yönetimdeki hakkınızı onlara teslim ederseniz, sizleri dışlayacaklar, çocuklarınıza istediklerinde su bile vermeyecekler.[59]

sözündeki endişesi[60] maalesef gerçekleşmiş olmaktadır.[61] Medine toplumunun en kalabalık kesimi bu anlamda yönetimde, üst kademede Hz. Ebu Bekir döneminde başlamak üzere temsil edilememiştir diyebiliriz.[62]

Konu ile ilgili olarak kaynaklar Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce minbere çıkıp Müslümanlara vasiyet niteliğinde bir konuşma yaptığını belirtirler. Hz. Peygamber'in bu konuşma ile ashabını, başına gelecekler konusunda uyardığı ve tavsiyelerde bulunduğu aktarılır. Konuşmanın bazı bölümleri şu şekildedir:

> Ey insanlar! ...İyi biliniz ki; ben Rabbime kavuşacağım! Ona siz de kavuşacaksınız! İlk Muhacirlere karşı hayırlı olmanızı, onların da aralarında birbirlerine karşı hayırlı olmalarını tavsiye ederim!.. Hiçbir peygamber, arkasında bir cemaat bırakmadıkça vefat etmemiştir. Ben de, sizin içinizde Ensarı bıraktım. Allah'tan sakınmanızı ve onlara karşı iyi davranmanızı tavsiye ederim. Bilirsiniz ki, onlar mallarını sizinle bölüştüler! Size darlıkta da, bollukta da iyilik ve yardım ettiler! Onların hakkını tanıyınız. Çünkü onlar sizden önce Medine'yi yurt ve iman evi edinmiş ve siz Muhacirlere iyilik etmiş olan kimselerdir. Onlar, meyve ve mahsullerini sizinle

59 Vakıdi, 24-27.

60 Ensar'ın bu tecrübesi, Kureyş'in eskiden beri onları aşağılamasından kaynaklanıyordu. Bedir savaşında mübareze için çıkan üç Ensari için Utbe b. Rebia şöyle demişti, "böyle asaletten mahrum insanlarla dövüşmeye tenezzül etmeyiz" bu konuda geniş bilgi için bkz. Şibli, IV, 220.

61 İsrafil Balcı, *Hz. Ebu Bekir Dönemi*, Samsun, 2007, 43.

62 Belki de bunun ızdırabıdır ki; Hz. Ebu Bekir'in söylediği nakledilen, "Keşke Hz. Peygamber'e Ensar'ın hilafette hakkı olup-olmadığını sorsaydım." şeklindeki rivayetlerle muhtemelen mesele yumuşatılmaya çalışılmıştır. Taberî, II, 353-354.

bölüşmediler mi? Onlar size yurtlarında yer vermediler mi? Kendileri muhtaç oldukları halde, sizi kendilerine tercih etmediler mi? Ey Muhacirler cemaati! Siz çoğalmış olduğunuz halde sabaha çıktınız! Ensar ise çoğalmamış olarak sabaha çıktı. Ey Muhacirler cemaati! İyi biliniz ki, Ensar cemaati gitgide azalacaklar, hatta yemek içindeki tuz gibi olacaklar! Sizler ise çoğalacaksınız! Başka insanlar da çoğalacaklar! Ensara karşı iyi davranmanızı size tavsiye ederim. Çünkü onlar benim sırdaşlarım, sığınağım ve barınağım oldular. Onlar, üzerlerine aldıkları yardım vazifesini tamamıyla yerine getirmişlerdir. Kendilerine ancak mükâfat verilmesi kalmıştır. Sizden, Muhammed ümmetinden her kim bir iş başına geçer de bir kimseye zarar veya yarar vermeye gücü yetecek hale gelirse, Ensardan iyilik edenlerin iyiliğini kabul, kötülük edenlerin de kötülüğünü affetsin! Onların iyilerine iyilik ediniz! Kötülüklerinden de geçiniz.[63]

Böylece Hz. Peygamber vefatından sonraki olayları bildiği halde[64] sadece tavsiyeden başka bir tedbir almayı düşünmüyor(!) Hz. Peygamber'in gelecekten haber vermesi anlamında aktarılan bu haberlerin esasen Hz. Peygamber'i övmeden öte, yerdiği düşünülemiyor. Ümmetinin başına gelecekleri bilen bir peygamber nasıl olur da bunlara yönelik sadece nasihatle iktifa eder? Bu tür rivayetlerin kadere rıza gösterilmesi çerçevesinde Cebriyeciler tarafından da uydurulmuş olması da mümkündür. Doğrusu bu rivayet, sonraki yıllarda gerçekleşen olaylar sebebiyle kamu vicdanının sesinin Hz. Peygamber'in dilinden bir aktarımı olsa gerektir.

Üçlü Komplo

Hz. Ömer'in Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ebu Ubeyde'yi yanına alarak Sakîfe'ye gitmesi ve orada bunların gayreti ile Hz. Ebu Bekir'e biat edilmesi, daha sonra Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer'i yerine halife olarak bırakması, Hz. Ömer'in de vefat ederken, "Ebu Ubeyde olsaydı halife tayin ederdim." demesi, bu üçlünün hilafeti aralarında sıra ile bölüşme konusunda anlaştık-

63 İbn Hişam. VII, 570; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, Beyrut 1997, 7.
64 Akkad, 39.

ları[65] iddialarının ortaya atılmasına[66] ve "Bu olay, üçlünün önceden kararlaştırdığı bir olaydır." şeklinde değerlendirmelere sebep olmuştur.[67] Şiiler de benzer bir şekilde hilafetin gasp edilmesi açısından Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in vefatı sırasında vasiyet yazdırmasına mani olmaya çalıştığı şeklinde değerlendirmede bulunmaktadırlar.[68] Bu üç sahabînin, Hz. Peygamber'in istihlaf ettiği(!) bir kimseyi (Hz. Ali) saf dışı etmek için anlaşmış oldukları iddiası da dikkat çekicidir.[69] Doğrusu o dönemde Hz. Ebu Bekir'e muhalefet edenler de bu üçlünün böyle bir anlaşmasını dile getirmemişlerdi.[70]

Ancak Hz. Peygamber'in vefatı ortamında toplumda halife seçimi amaçlı olarak üç grubun oluştuğu inkar edilemeyen bir gerçektir. Ensar, Hz. Peygamber vefat eder etmez hızla hareket edip halifeliği ele geçirmek istemiş; ancak onların atağına Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ebu Ubeyde engel olmuşlardır. Diğer bir grub da Hz. Ali çevresinde Zübeyr b. Avvam ve Haşimoğullarından oluşmuştu ve bunlara Ebu Süfyan ve Halid b. Said gibi Emeviler de destek vermişlerdi. Sonuçta Hz. Ömer'in de ifade ettiği gibi Hz. Peygamber'in vefat sürecinde Hz. Ali ayrı, Ensar ise ayrı hareket ediyordu.[71] Kalan Muhacirler ise Hz. Ebu Bekir'in ve Hz. Ömer'in çevresinde birleşiyorlardı.

Toplumda oluşan üç grubun da arzusu, kendi grup veya kabilesini yönetime hakim kılma -her ne kadar bazı müellifler reddetse de-[72] hırs ve gayretindeydi. Doğrusu burada gerçekleşen gruplaşmanın ve tartışmanın kökeni kabile mantığı idi.[73] Her grup kendi kitlesinin tahakkümü için uğraş-

65 Leon Caetani, *İslam Tarihi*, çev: H. Cahit Yalçın, İstanbul 1924; VIII, 234.
66 Bernart Lewis. *Tarihte Araplar*. çev: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 2000, 73; Bkz. Ziyauddin Rayyıs, *İslam Siyasi Düşünce Tarihi*. çev: Ahmet Sarıkaya, İstanbul 1990, 58.
67 Hitti, I, 212.
68 Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı. *İmamiye Şia'sı*, İstanbul 1984. 18 vd; Ağırakça, 67.
69 Bkz. Belazuri, I. 586; Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 78.
70 Akbulut, 147.
71 Taberi, II, 235.
72 Akkad, 29.
73 Cabiri, *Arap Aklının Oluşumu*, çev: İbrahim Akbaba, İstanbul 2000, 280.

mıştı. Hz. Ömer bu mantıkla Sakife'de Ensar'a karşı Hz. Ebu Bekir'in mağara arkadaşlığını ve Hz. Peygamber'in vefatı öncesi namaz imamlığını kullanarak biat etmelerini sağlamış, Ensar Hz. Peygamber'e Medine'de sahip çıkmalarını, Hz. Ali ise Hz. Peygamber'in akrabalığını kullanmak istemişti.[74]

Ensarın Sakife'de bu iş için nasıl yoğun bir çaba sarf ettiğini yukarıda anlattık. Hz. Ali de kendi kabilesinin hakimiyeti için aylarca direndi, biat etmedi. Hatta Hz. Ebu Bekir'in elde ettiği Ensar desteğini tersine çevirip kendisinin halifeliğine destek olmalarını sağlamak için bir gece yarısı eşi Hz. Fatıma'yı bir hayvana bindirip, Ensar'a götürmüş; ancak arzu ettiği desteği bulamamıştı.[75] İş o kadar sertleşmişti ki; Hz. Ali grubunun savaş hazırlığı yaptığı gerekçesi ile Hz. Ebu Bekir tarafından Hz. Fatıma'nın evinin basılması olayına, Halife daha sonraları üzülmüş ve pişman olmuştu.[76] Bu şekildeki hilafeti ele geçirme çaba ve yarışı, o boyutta hızlanmıştı ki sonuçta Hz. Ömer, Eslemlerin biat için Medine'ye gelmesi üzerine çoğunluğu sağladıkları için zaferi kazandıklarını söylüyordu.[77]

Sonuçta kazanan Muhacirler grubu, hem Ensar'ı istemediğini toplantıda izah ettiği gibi, bir diğer güçlü lobi olan Haşimoğullarını istemediğini bir seferinde Hz. Ömer, İbni Abbas'la konuşurken, "Siz Haşimoğullarına görev verdiğimizde ümmetin başına buyruk olmanızdan endişe ediyorum."[78] şeklinde dile getirmişti. Babası Hz. Ebu Bekir'in grubuna destek veren Hz. Aişe de, "Hz. Peygamber yerine halife bırakmış olsaydı, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ebu Ubeyde'yi sırasıyla bırakacağını" belirtmiş ve sahabîler arasında bunlar hakkında olumlu bir kanaat olduğunu şu sözlerle ifade etmişti: "Sahabîler, kabiliyetleriyle ön plana çıkmış bu üç kişiyi hilafet için uygun görüyorlardı."[79]

74 Vakıdi, 26.
75 İbn Kuteybe, el-İmame, 16.
76 Taberî, II, 353.
77 Taberî, II, 244.
78 Ebu Yusuf, *Kitabu'l Harac*, Kahire 1382, 14.
79 Müslim, Fedailu's Sahabe, 9.

Esasen bu üçlünün Sakîfe olayını duymaları ve oraya gitmeleri tesadüfen öğrendikleri ve derhal müdahale etme gereği duydukları bir durumdur. Bunların girişimi ile toplum muhtemel bir Ensar-Muhacir mücadelesinden kurtulmuştur. Çünkü hem Kureyşlilerin hem de diğer Arapların, Medineli birinin halifeliğini kabullenmedikleri belirtilmektedir ki; böyle bir ihtimal gerçekleşseydi İslam toplumu Ridde savaşları haricinde bir de iç savaşa sürüklenebilirdi.

Doğrusu Sakife'ye giden bu üç kişi, sahabîler arasında Hz. Peygamber'in istişare ve görevlendirmelerde bulunduğu önemli insanlardı. Şartlar da Hz. Ebu Bekir gibi kararlı, ileriyi gören, ne yapacağını bilen birisini gerektiriyordu. Daru'n-Nedve'de "Eşnak" görevini yapmış biri olarak tecrübeliydi. 10 yıl Hz. Peygamber'in vezirliğini yapmıştı.[80] O dönemin şartlarını düşündüğümüzde bu üç sahabînin sıra ile halife olması kadar güzel ve dönemin şartlarına uygun bir şey olamazdı. Eğer üçüncü halife Hz. Ebu Ubeyde b. Cerrah olsaydı, İslam toplumu muhtemelen yüzyıllar süren mücadelelere tesir eden Haşimi-Emevi rekabetinden kurtulmuş olurdu. Bu sebeple bu üçlünün beraber hareket etmesi, ister tesadüfî isterse anlaşmalı olsun, kimsenin hakkı gasp edilmediği gibi İslam toplumunun huzuru, refahı ve İslam'ın kendi iç problemlerini bırakıp dünyaya açılımı açısından isabetli olmuştur. Hz. Ömer sonrası da Hz. Ebu Ubeyde b. Cerrah seçilseydi muhtemelen bu durum devam eder, Müslümanlar arası cahiliye döneminden kalma ve sonuçta Müslüman toplumunun asırlarca kurtulamadığı Haşimi-Emevi rekabetinin getirdiği problemlerden uzak kalırdı.

Sonuç olarak Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'in Müslümanların en sıkıntılı günlerinde birbirine destek vererek İslam toplumunun başındaki en önemli gaileleri atlatmalarına vesile olmaları önemli bir olaydır. Ancak bu ikisinden sonra Hz. Osman'ın halife olması Kureyş aristokrasisini temsil eden grupların iktidara gönenmelerine ve İslam'a büyük hizmeti geçen Ensar

80 Bahriye Üçok, *İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, İstanbul 1996, 142.

gibi grupların dışlanmasına, hatta iktidardan dışlanan bazı grupların ilerde Haricilik gibi aşırı yorumlara gidip farklı fraksiyonlar halinde ortaya çıkmalarına sebep olmuştur.

Hz. Peygamber'in Vasiyeti(!)

Bu noktada hilafetin Hz. Ebu Bekir'e nas yoluyla, yani bir kısım ayetlerin işareti ve Hz. Peygamber'in vasiyeti ile gerçekleştiği şeklindeki görüşlere de değinmek istiyoruz. Bu tür görüşler, Şia'nın, "Hilafet Hz. Ali'nin hakkıydı ve gasp edildi. Hz. Peygamber, onu yerine bırakmıştı."[81] şeklinde özetlenebilecek iddialarına olan karşıtlığı yansıtmaktadır. Hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğuna dair Sünni hadis kaynaklarında da birçok rivayet bulunmaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber'den rivayet edilen, "Ali bana bağlıdır. Ben de ona bağlıyım. Ali'den başka hiç kimse (yapmak durumunda olduğum yönetimi) benim yerime eda edemez."[82] rivayeti gibi.

Sünni kaynaklara da girmiş Şia'nın bu görüşlerine karşı Hz. Ebu Bekir'i savunmak, hilafetin onun hakkı olduğuna vurgu yapmak, dahası hilafetin nas yoluyla Hz. Ali'ye değil, Hz. Ebu Bekir'e bırakıldığını ispatlamak üzere her çeşit yola başvurulmuştur. Buna göre Fatiha, 6-7; Nisa, 69; Maide, 54; Tevbe, 100; Nur, 55; Feth, 16; Haşr, 8. ayetler Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin delilidir.[83] Aslında bu tür iddiaların sahipleri için söylenebilecek en doğru şey; ayetleri, kendi siyasi ve mezhebî görüşlerine göre yorumlamalarıdır.

Ayetler bu amaçla kullanıldığı gibi, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali arasındaki fazilet kavgası[84] bağlamında Hz. Ebu Bekir'in hilafetini desteklemek adına Hz. Peygamber'den nakledilen birçok hadisten(!) de bahsedilir. Bu tür hadisler, siyasi rakibine karşı üstün gelme amacıyla üretilmiş malzemelerdir. Bunlardan bir kaçı şu şekildedir:

81 Zebidi, Sahihi Buhari Muhtasarı, *Tecridi Sarih Tercümesi*, çev: Ahmet Naim-Kamil Miras, Ankara 1980, I. 108; Harputi, 62.
82 İbn Mace, Mukaddime, 11.
83 Sallabi, 156-161.
84 Adnan Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, İstanbul 2008, 164.

Hz. Peygamber bir gün dedi ki: "Bana kağıt getirin benden sonra kimin başınıza geçeceğini yazayım." diye emredecektim; fakat ashabım Ebu Bekir'den başkasını halife olarak seçmez diye bu işten vazgeçtim.[85]

Hz. Peygamber bir gün dedi ki: "Rüyamda bir kuyu başında kova ile insanlara su çekiyordum. Benden sonra kovayı Ebu Bekir aldı. İki kova çekti. Onun çekişinde zayıflık vardı. Sonra kova daha büyük kovaya döndü ve onu Hz. Ömer aldı. İnsanlara onun gibi su çıkaran bir yiğit görmedim."[86]

Hz. Peygamber: "Benden sonra şu ikisine -Ebu Bekir ve Ömer'i işaret ederek- tâbî olunuz." dedi.[87]

İlk rivayet, metin olarak kırtas rivayetine çok benzemektedir.[88] Sadece aradaki fark; Hz. Ali yerine Hz. Ebu Bekir'in getirilmesidir. Bu da göstermektedir ki bu hadis, Şia'nın kırtas rivayetine dayanarak ortaya attıkları iddialara karşılık, uydurulmuş rivayetlerden biridir. Son iki hadiste ise, Hz. Peygamber sadece Hz. Ebu Bekir'i değil, Hz. Ömer'i de halifeliğe atamaktadır. Bu iki hadisin de Şia'ya karşı ilk iki halifenin hilafetteki haklılığını savunmak adına, ortaya konulduğu açıktır.[89] Ayrıca bu rivayetler tarihin geriye doğru okunmasının güzel bir örneğini teşkil ederler. Yani yaşanan tarih Hz. Peygamber'in ağzından rivayetlere dönüştürülmüştür.

Sünni anlayış, ayrıca Hz. Ebu Bekir'in namaz imamlığı için görevlendirilmesini de onun hilafetine delil saymıştır.[90] Oysa namaz imameti, halifeliği gerektirecekse, Hz. Peygamber vefat ettiğinde daha önemli bir görevde olan ordu komutanlığına tayin edilmiş olan Üsame b. Zeyd, bu işe daha hak

85 İbn Sâd, III, 180; Buharî, Ahkâm, 51; Müslim, Fedailü's-Sahabe, 10.
86 Buharî, Tâbir, 28; Müslim, Fedailü's-Sahabe, 17.
87 Tirmizî, Menâkıb, 33. İlk ikisine yazılan övgülü anlatımlar için bkz. Akkat, 102-109.
88 Kırtas rivayetleri Şii gayretle ortaya koyulan rivayetler kategorisinde değerlendirilmelidir. Ancak rivayet, kabul edilse de Hz. Peygamber'in bu olaydan sonra üç gün daha yaşaması Şii iddiaları geçersiz kılmaktadır. Bkz. Şaban Öz, "Kırtas Hadisesi ile İlgili Rivayetlerin Tenkidi -İbn Sad Özelinde-", *Hikmet Yurdu*, yıl: 2, S.3 (Ocak-Haziran 2009), ss. 275-286.
89 Geniş bilgi için bkz. Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 78 vd.
90 Ağırakça, 63.

sahibi olması gerekirdi. Üstelik Hz. Ebu Bekir de Üsame'nin ordusunda bir neferdi. Ordu komutanı olarak halifeliğe emrindeki neferden daha çok layık olmalıydı.[91] Ayrıca savaşlara, bir anlamda ölüme giderken on üç defa yerine görevli olarak bıraktığı ve âmâ olduğu için halife olması mümkün olmayan Ümmü Mektum'u hatırlatalım.[92] Demek ki namaz imamlığı kendinden sonra yöneticiliği göstermemektedir. Bu durumda Hz. Ömer'in Sakife'de sarf ettiği söz, namaz imamlığı anlamında şu hadiste anlatılmaktadır ki bu durumda halifeliği göstermez: "İçlerinde Ebu Bekir varken diğerlerine namaz kıldırmak uygun değildir."[93]

Esasen Hz. Peygamber'in yerine birini görevli olarak bırakmadığına en büyük delil, bizzat Sakife toplantısıdır. Çünkü böyle bir durum olsaydı, bu toplantıya gerek kalmayacaktı. Ayrıca bu toplantı sırasında Ensar'dan Sabit b. Kays, Hz. Peygamber'in kimseyi yerine bırakmadığını açıkça toplantıya katılan bütün sahabe huzurunda söylemiş ve ona kimse itiraz etmemiştir.[94]

BEYAT ETMEYENLER

Hz. Ebu Bekir'e biat, sancılı bir süreçtir. Bu noktada hiçbir gruplaşmanın olmadığını veya itirazsız biat edildiğini iddia etmek mümkün değildir.[95] Ona muhalefet eden Ensar'ın direncinin kırılması hemen gerçekleşse de, Ensar'ın Hz. Ebu Bekir'in yönetimine karşı soğuk tavrı sonraki yıllarda da devam etmiştir.[96] Hz. Ali ve çevresinin biat etmeme konusundaki direnci ise birkaç ay sürmüştür. Bunlara rağmen Hz. Ebu Bekir'e biatın hemen gerçekleştiği,[97] onun hilafeti-

91 Akbulut, 80.
92 Bkz. Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 79.
93 Tirmizî, Menakıb, 40.
94 Vakıdi, 22.
95 Bkz. Ağırakça, 65, 73.
96 Yakubi, II, 13.
97 Taberî, II, 236.

ni kabullenmeyip itiraz edecek kimselerin[98] dolayısıyla ciddi bir muhalefetin olmadığı şeklindeki anlatımlara rastlamak mümkündür.[99]

Sad b. Ubade

Hz. Ebu Bekir'e biat etmeyenlerin başında Sad b. Ubade geliyordu. Sakife'den sonra Hz. Ömer dönemi sırasındaki ölümüne kadar da ilk iki halifeye biat etmedi.[100] O, hilafetin Muhacirlerce gasp edildiğini düşünüyor, halifeye kesinlikle biat etmeyeceğini şu sözlerle ifade ediyordu:

> Bilin ki, Allah'a yemin olsun ki, ok çantamdaki oklarla sizi vurmadan, oklarım tükenmeden, süngümün ucunu kana bulamadan, elimdeki kılıcımla sizi vurmadan, taraftarlarımla beraber sizinle savaşmadan biat etmeyeceğim. Yemin olsun ki cinler ve insanlar dahi sizin yanınızda toplansalar halimi Allah'a arz etmeden ve hesabımı ona sunmadan size biat etmeyeceğim.

Bu sözler, öncü sahabilerden Sad'ın ne kadar kırıldığını ve bir anlamda Sakife toplantısı sırasında onuruyla oynandığının ifadesi olsa gerektir. Ancak onun muhalefeti kavmi kendisine tabi olmayınca etkili olmadı. Hz. Ebu Bekir tarafından zorla biat alınması ve cezalandırılması düşünülse de, araya giren Ensar'dan bazılarının tavsiyesi ile üzerine gidilmedi, sorun büyütülmedi, ancak işi büyütürse öldürüleceğine dair tehdit edildi.[101]

Sad, muhalefetini beş vakit namaz ve cuma namazlarına katılmayarak, onlarla beraber hacca gitmeyerek ve oruç tutmayarak[102] göstermeye devam etti.[103] Bir Müslüman için kabulü mümkün olmayan bu abartılar yanında, onun biat etti-

98 Ağırakça, 64.
99 Sallabi, 209.
100 Bkz. Mehmet Azimli, "Sad b. Ubade" *DİA*; Şia'ya karşı sert tepkileri ile bilinen İbn Teymiyye'nin Sad'ın derhal biat ettiği şeklindeki önyargılı aktarımları için bkz. Ağırakça, 66.
101 Taberi, II, 244.
102 İbnü'l-Cevzi, *Muntazam*, Beyrut trz., IV, 68.
103 Taberi, II, 244.

ği ile ilgili aktarılan rivayetler[104] hayatıyla uyum arz etmediği için doğru olmasa gerektir. O, Hz. Ömer döneminde halife ile yaptığı bir tartışma sonrasında Hz. Ömer'in onu Medine'den kovması üzerine, Şam taraflarına gitmiş ve orada ölmüştür. Hz. Ömer'in onu orada öldürttüğü şeklindeki aktarımlar doğru olmasa gerektir.[105] Çünkü Hz. Ömer'in ondan çekinmesine ve korkmasına gerek yoktur. Sad, Şam bölgesinde kendi başına yaşayan, kavminin bile kendisini terk ettiği bir kimsedir. Bu sebeple onun zehirli bir çöl hayvanı tarafından sokularak öldürüldüğü şeklindeki rivayetin daha tutarlı olduğu kanısındayız.[106]

Ancak sahabeyi kollamaya yönelik gayretten ötürü olmalı ki, Sad'ın biat etmediğine yönelik rivayetlerin tümünün aslının olmadığını, böyle düşünenlerin nefislerinin isteklerine uyan tarihçiler olduğunu belirten kimi müellifler bulunmaktadır.[107] Bu zihniyete göre; başta Taberî olmak üzere bu görüşü aktaran bütün müellifler, nefislerinin esiri olmuş insanlar olmaktadırlar(!)

Ümeyyeoğulları

Emevilerden Halid b. Said b. As,[108] Hz. Ali ve Hz. Osman ile görüşüp onları Hz. Ebu Bekir'in hilafetine karşı kışkırtmaya çalışmış, hatta bir ara Hz. Ali'ye biat etmek istemişti.[109] Ebu Süfyan da Hz. Ebu Bekir'e karşı Hz. Ali'yi isyana teşvik ederek hilafetin Abdimenafoğulları'nda olması gerektiğini savunuyordu.[110] Emevîler, İslam'a geç girmelerinden dolayı halifeliklerinin Müslüman toplum tarafından kabul edilmeyeceğini bildiklerinden, yönetimin Mekke'de olduğu gibi, hiç olmazsa Abdimenafoğulları'ndan olan Haşimîlerde kalmasına çalışıyorlardı. Çünkü Kusay'dan beri Mekke'de, liderliği

104 Sallabi, 153.
105 Belâzurî, II, 272.
106 İbn Kuteybe, 113.
107 Sallabi, 151.
108 Belâzurî, I, 588.
109 Yakubi, II, 11; Belâzurî, II, 15.
110 Taberî, II, 237.

Emevîlerin de dahil olduğu Abdimenafoğulları elinde tutmuştu. Ebu Süfyan, bu yüzden hilafetin Haşimîlerde kalmasını istemiş ve Abdimenaf soyundan Hz. Ali'ye verilmesi durumunda, halifeliğin ilerde eskiden olduğu gibi kendilerine de geçebileceğini düşünmüş olmalı ki, Hz. Ebu Bekir'e muhalefete yeltenmiş, ancak iki ay sonra biat etmişti.[111]

Haşimoğulları

Hz. Ebu Bekir'e biat etmeyenler arasında Hz. Ali ve onu takip eden iki oğlu ve Abbas, Zübeyir, Selman-ı Farisî,[112] Ammar b. Yasir, Ebu Zer, Mikdad gibi kişiler vardı. Hz. Ali, cenaze ile meşgul olduğu için Sakife'de bulunamamış, sonuçta Hz. Ebu Bekir'in seçilmesini de kabullenememişti.[113] Hz. Ali'nin halife olmasına destek veren Medine dışından kabileler de vardı.[114] Onun Haşimoğulları ile birlikte Sakife'ye katılmayıp Hz. Fatıma'nın evinde toplandığı şeklindeki yorumlar doğru değildir.[115] Çünkü bu grup Sakife'deki seçim sırasında cenaze ile meşgul oluyordu. Hz. Fatıma'nın evinde toplanmaları cenaze merasiminden sonra olmuştu.

Hz. Ali, hilafet için kendisinin uygun olduğunu aktarmış,[116] Hâşimoğullarının devre dışı bırakılmasından dolayı kırgınlığını açığa vurmuş, hilafette kendilerinin de hak sahibi olduklarını belirtmişti.[117] Bu görüşlerini bizzat Hz. Ebu Bekir'in yüzüne söylemiş ve ona biat etmeyi reddetmişti.[118]

111 Belâzurî, II, 270.

112 Hz. Selman'ın, "Eğer Ali'ye biat etseydiniz altınızdan, üstünüzden rızıklanırdınız." dediği nakledilir, Belâzurî, II, 19.

113 Bu konuda bkz. İmadüddin Halil, *İslam Tarihi, Bir Yöntem Araştırması*, çev: Ubeydullah Dalar, İstanbul 1989, 10 vd.

114 Vakıdi, 99.

115 Şibli, IV, 47.

116 İbn Kuteybe, el-Maarif, 15.

117 Belâzurî, I, 582. Tabiî ki Hz. Ebu Bekir'in Ensar'ı ikna için Hz. Peygamber'in yakınlığı kullanması kabul edilemediği gibi, Hz. Ali'nin de sırf Hz. Peygamber'in yakını olması sebebiyle bir hak iddiasında bulunması kabul edilemez. Ancak dönemin siyasi krizi içinde kendini haklı çıkarmak için böyle uygunsuz deliller, rakibi susturmaya yönelik kullanılabilmiş olabilir.

118 Vakıdi, 30.

Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in vefatı öncesinde bile bu düşünceler içerisinde[119] olduğu aktarılır.[120] Hz. Ali ile birlikte hareket eden Zübeyr b. Avvam, kayınpederi Hz. Ebu Bekir'e karşı tavır alıp bir ara kılıcını çekmiş, "Ali'ye biat edilmedikçe kılıcımı sokmam." demiş, Hz. Ömer ise onun bu tutumuna tepki göstermişti.[121] Aynı Zübeyr'in daha sonra Hz. Ali'nin halifeliğine karşı Cemel'de savaşa girmesi, müthiş bir çelişki olarak karşımıza çıkmaktadır.[122] Hz. Ali'nin bu süreçte Hz. Ömer'in Hz. Ebu Bekir'e biat için çabasını ayıplarken şöyle seslenmişti:

> Bu günkü hırsın yarın hilafeti üstlenebilmek içindir. Zaten memenin yarısını emiyorsun.[123]

Hz. Ali'nin umumî biatı duyar duymaz koşarak gelip biat ettiğini belirten rivayetler,[124] "sahabe arasında hiçbir problem olmadığını" göstermek adına uydurulan rivayetler olmalıdır. Üstelik kimi müellifler onun biatını geciktirdiğine dair rivayetlerin tümüne bu mantık çerçevesinde "Sahih değildir." diyebilmişlerdir.[125] Benzer bir yaklaşım, Şia'ya karşı cevap

119 Kadı Ebu Bekir, 187.

120 Belâzurî, I, 582.

121 İbnü'l-Esir, II, 325; bu süreçte Hz. Ömer'in agresif bir üslupla konulara yaklaşması, bazı meselelerin halledilmesini daha da zorlaştırmıştır. Sakife'de onun bu üslubunu Hz. Ebu Bekir'in yumuşak tavırları kapatmıştır. Yine Hz. Ali'nin biat etmediği dönemde Hz. Fatıma'nın evinde gerçekleşen Hz. Ali ile boğuştuğu ve kılıç çeken Hz. Ali'nin kılıcını kırdığı gibi aktarımlar mevcuttur (Yakubi, II, 11). Bu sebeple Hz. Ali'nin biat için Hz. Ebu Bekir'le tek başına görüşmeyi istediği ve Hz. Ömer'in görüşmeye gelmesini istemediği aktarılır (Buhari, Meğazi, 40). Yine Hz. Ömer'in Fatıma'nın evini yakmaya geldiği ve itiraz eden Hz. Fatıma'ya ise bu işin Hz. Peygamber'in getirdiklerini kuvvetlendireceğini söylediği nakledilir. (Belazuri, I, 587) Bazı müellifler bu tür kavgaların düzmece rivayetler olduğu görüşündedir. Bkz. Şaban Öz, "Şiî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII (2007), sayı: 1, 4.

122 Eğer kabul edilirse bütün bu tavırlar, öncü olarak görülen bu insanların bazılarının ancak Hz. Peygamber sayesinde ve onun gözetiminde dengeli bir şeyler yapabildiklerini ve onların beşeri yönlerini göstermektedir.

123 Belazuri, I, 587.

124 Taberî, II, 201; dahası onun Sakife'de biat etmiş olabileceği şeklindeki görüşler için bkz. Ağırakça, 49.

125 Sallabi, 209.

maksatlı olarak, Hz. Ali'nin de Hz. Ebu Bekir'e muhalefetinin olmadığı bağlamında şu rivayet ortaya konulmuştur:

> Sıffin Savaşı sırasında Hz. Ali, Resulullah Ebu Bekir'i insanlara namaz kıldırmak için öne sürdüğünde ben kaybolmuş değil, orada hazır bulunuyordum. Hasta değil, sağlıklı idim. Şayet Resulullah beni öne geçirmek isteseydi, geçirirdi. O halde Allah ve Resulü'nün dinimiz için bize uygun gördükleri kişiye biz de dünyamız için razı olduk.[126]

Kimi müellifler, Hz. Ali'nin biatını geciktirdiği şeklindeki rivayetlerin tümünü ikinci biat şeklinde yorumlayıp, Hz. Ali'nin genel biat sırasında biat ettiğini, daha sonra ise biat yenilediğini,[127] dahası "Eğer biat etmeseydi Sad b. Ubade gibi Medine'yi terk ederdi." şeklinde kanaatlerini belirtip, kabul ettikleri bu ön kabule ters her rivayeti buna göre yorumlamaya çalışmışlardır.[128] Ancak neden bu kadar sahabî biat yenilemezken, Hz. Ali'nin biat yenileme gereği duyduğu problemi izah edilememektedir. Üstelik hiçbir rivayette biat yenilemeye yönelik bir işaret de bulunmamaktadır. Ayrıca Sad, Hz. Ebu Bekir döneminde değil, Hz. Ömer döneminde Hz. Ömer'in Medine'yi terk etmesini istemesi üzerine Medine'den ayrılmıştır.[129]

Hz. Ali'nin biatını geciktirmesi konusundaki rivayetleri reddetme adına, ikisinin inanç bağıyla birbirine bağlı olduklarını, biatı geciktirmenin isyan olacağı için inanç açısından

126 Zehebi, 12.

127 İbn Kesir, V, 5.

128 Onun ilk gün biatinin ve 6 ay sonraki biatinin her ikisinin de doğru olabileceğini belirtmek, doğrusu rivayet kültürünü kutsayıcı mantığın bir ürünü olsa gerektir. Buradaki esas problem, birbirine tam zıt rivayetlerden en makulünü tercih yapamamanın verdiği kararsızlıkla, olmadık yorumlara gidilmesinin güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Doğrusu bu düşünce de, Hz. Ali'nin açıkça biat etmediğine dair yığınla rivayetle çelişki arz etmektedir. Problem, usul açısından bütün rivayetlerin doğruluğunu ispat çabası içine girilmesidir ki, bu durum kimi müellifleri, tabir yerindeyse iki arada bir derede bırakmaktadır. Bkz. Ağırakça, 52; Zorlu, 198, 214, 216.

129 İbn Sa'd, III, 616.

kabul edilmesi imkansız bir şey olduğunu,[130] bu sebeple böyle bir şeyin olamayacağını belirtenler bulunmaktadır.[131] Kendi zihnindeki doğrulara uygun rivayetleri sahih ve tevatür, tersine rivayetleri ise tali veriler olarak değerlendiren bu tür bir zihniyetin "tarihi nasıl doğru okuyabileceği" sorusu üzerinde düşünmek gerekir.

Kimi müellifler de Hz. Ali'nin biatının gecikmesi ile ilgili rivayetleri reddedemeyeceklerinden dolayı, Hz. Ali'nin Kur'an'ı cem ettiği için çıkıp biat edemediği şeklinde gelen ve gerçek Kur'an'ın Hz. Ebu Bekir'in cem ettiği Kur'an değil, Hz. Ali'nin cem ettiği Kur'an olduğu ve hatta onun Hz. Ömer'den önce akıl edip Kur'an'ı bir araya topladığını[132] anlatan Şii tandaslı rivayete itibar ederek Hz. Ali'nin bu sebeple geciktiğini belirtmeye çalışırlar.[133] Doğrusu bu anlayış, sahabeyi kollama adına nelerin feda edildiğine güzel bir örnektir. Bu tür rivayetlerin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Kur'an'ın cemi konusundaki endişe ve gayretlerine karşı Şia tarafından uydurulduğu da açıktır.

Bazı kaynaklarda, Hz. Ali'nin biatı geciktirmesinin esas nedeni olarak, Hz. Fâtıma ile Hz. Ebu Bekir arasında meydana gelen, Hz. Peygamber'in mirası hususundaki ihtilaf gösterilir.[134] Fakat bu görüş çok doğru gözükmemektedir.[135] Çünkü Hz. Fatıma'nın Hz. Ebu Bekir'in halifeliği ile bir sıkıntısı yoktur. Onun halifeliğini kabul etmiş ki ondan mal

130 Bu tür önyargılı görüşlerin detayı için bkz. Demircan, 141.

131 Halil, 13.

132 Belâzurî, II, 12.

133 Şibli, IV, 47; Hz. Ali'nin kriz çıkarmamak için isyan etmeyip biata razı olduğu şeklindeki şii yorum için bkz. Şaban Öz, İslam Tarihi Metodolojisi, İstanbul 2010, 96; Şia'nın Hz. Ali'den biatın zorla alındığı veya Hz. Ali'nin takiyye yaparak biat ettiği şeklindeki görüşünün esasen Hz. Ali'ye iftira içerdiğini de düşünmek gerekir. Bkz. Ağırakça, 59.

134 Hz. Ali'nin gecikme sebepleri arasında esas sebep olarak anlatılır, Şibli, IV, 48.

135 Nitekim iki olayın birbirinin üstüne geldiğinin ifadesi Müslim'de geçen bir rivayette Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ali'ye hitaben, "aramızdaki mal meselesi" şeklinde ifade etmektedir. Müslim, Cihat, 52.

istemektedir.[136] Hz. Ali'nin biat etmemesi bu olay üzerine gelince iki olay arası irtibat kurulmuştur. Miras meselesindeki sorun, tamamen Hz. Fâtıma'nın kendisine ait olduğuna inandığı bir hakkını talep etmesiyle ilgiliydi ki; bununla ilgili bilgiyi ileride vereceğiz.

Hz. Ali'nin ne zaman biat ettiği konusu tartışmalıdır. Bu konudaki rivayet farklarına göz attığımızda yedi farklı görüş ortaya çıkmaktadır.[137] Yaygın olan görüşe göre; Hz. Ali'nin biat etmesinin Hz. Fâtıma'nın vefatına kadar yani 6 ay kadar[138] geciktiği ve eşinin vefatından kısa bir süre sonra biat ettiği şeklindedir.[139] Ancak onun biatının bu kadar geciktiği görüşü pek gerçeği yansıtmamaktadır. Hadis kaynaklarında aktarılan bir bilgi şu şekildedir:

> Bir adam Zührî'ye, 'Ali, altı ay biat etmedi mi?' diye sordu. "Hayır, vallahi hayır, Hâşimoğullarından hiç kimse geri kalmadı. Ali, insanların kendisine karşı olan tavırlarının değiştiğini görünce, Hz. Ebu Bekir'le barışmaya mecbur kaldı ve ona haber göndererek "Yanında kimse olmadan, tek başına bize gel." dedi. O, Ömer'in gelmesini istemiyordu, çünkü onun öfkeli halini biliyordu. Ömer, Ebu Bekir'e "Tek başına onlara gitme." dediği zaman Ebu Bekir, "Vallahi tek başıma gideceğim. Bana ne yapabilirler ki?" dedi ve gitti. Ali'nin yanına vardığı zaman Hâşimoğulları orada toplanmıştı. Ali, Ebu Bekir'i görünce şunları söyledi: "Ey Ebu Bekir! Bizim sana biat etmememiz senin faziletini inkâr anlamına gelmesin. Sana karşı bir rekabet düşüncemiz de yok. Ancak biz bu işte (emirlik/hilafet) bizim de bir hakkımızın olduğuna inanıyorduk. Bizi görmezlikten geldiniz." Sonra Resulüllah'a olan yakınlığını hatırlattı. Ali konuştukça Ebu Bekir duygulandı ve kendini tutamadı. Sonra Ebu Bekir Resulüllah'ın akrabalarını kendi yakınlarından ayırmadığını söyledi. Bu konuşmanın ardından Ali, ona "Biat için öğleden sonra buluşalım." dedi. Ebu Bekir öğleyi kılınca, cemaate dönüp Ali'nin biat edeceğini söyledi. Ardından Ali geldi ve Ebu Bekir'e biat etti. Halk, Ali'nin etrafını sarıp, "İsa-

136 Akbulut, 70.
137 Salih Arı, *Hz. Ebu Bekir ve Ridde Savaşları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1995, 34.
138 İbnu'l-Esir, II, 331.
139 Buhari, Meğazi, 40.

bet ettin, çok iyi bir davranışta bulundun." sözleriyle onu takdir etti. Ali'nin bu davranışından sonra halk ona yakınlık gösterdi.[140]

Anlaşılan şudur ki; Hz. Ali, biatını biraz geciktirmişse de sert bir muhalefetten kaçınmış, Hz. Peygamber döneminden beri namazları kıldıran Hz. Ebu Bekir'in arkasında namaz kılmaya devam etmiş, bazı konularda ona yardımcı olmuştur. Ayrıca Hz. Ali'nin toplumsal bir destek bulamadığını da rahatlıkla söyleyebiliriz. Ensar'dan destek görememişti. Kureyşlilerin çoğu ise, savaşlarda yakınlarını öldürdüğü için onu tercih etmiyordu.[141]

Onun biattaki gecikmesinin 6 ay kadar sürdüğü yaygınsa da, 75 gün içinde biat ettiğini söyleyebiliriz.[142] Mürtetlerin şehri basmasına karşı alınan tedbirler çerçevesinde Üsame ordusu geldikten birkaç gün sonra gerçekleşen Hz. Ebu Bekir komutasındaki Zu'l-Kassa seferine onun da görevli olarak katıldığını biliyoruz.[143] Üsame ordusunun gidiş gelişi Hz. Peygamber'in vefatından sonra yetmiş gün[144] sürdüğüne göre; bu sefer Hz. Peygamber'in vefatından sonraki 75 gün civarında gerçekleşmiştir. Bu durumda Vakıdi'nin dediği gibi Hz. Ali'nin biatını 75 gün kadar geciktirdiği görüşü doğru olmalıdır. Bazı rivayetlerde Hz. Fatıma'nın da Hz. Peygamber'in vefatından 75 gün sonra vefat ettiği bildirilir.[145] Bu rivayeti kabul edersek, Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'nın[146] vefatından sonra biat ettiği görüşü de bunu desteklemiş olur.

140 Müslim, Cihâd, 3.

141 Cabiri, 282.

142 Vakıdi, 29; Yakubi ve Taberî'de bu gecikmenin 40 gün kadar olduğunu bildirilmekte ise de bu rakamdan gidiş ve dönüş günlerinin hariç olduğunu Taberî başka bir rivayetinde belirtmektedir, Yakubi, II, 11; Taberî, II, 246, 253.

143 Taberî, II, 255.

144 Taberî, II, 253: İbn Kesir bu sürenin 63 gün olduğunu zikreder. İbn Kesir, IX, 444.

145 İbn Kuteybe, el-İmame, 17; Taberi, onun ölümünün 3 ay sonra olduğunu bildirir. Taberî, II, 253.

146 Hz. Fatıma'nın dünyaya gelmiş 4 büyük kadından biri olduğu şeklindeki rivayetler için bkz. Zehebi, 52. İslam, bize Allah nezdinde insanların bir tarağın dişleri gibi eşit olduğunu öğretmişken, bu tür aristokratik ifadeler övgü maksatlı uydurulurken İslam'ın imajına da zarar vermektedir.

HZ. PEYGAMBER'İN MİRASI

Hz. Fatıma'nın Küsmesi

Hz. Peygamber'in vefatı sonrası kızı Hz. Fatıma, Halife Hz. Ebu Bekir'den miras olarak Fedek arazilerini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'den sadece kendisinin[147] bildiği, "Bize mirasçı olunmaz, biz ne bırakırsak sadakadır. Ancak Muhammed'in ailesi bu maldan istifade edebilir." şeklindeki bir rivayeti aktararak ona mal vermemiş, Hz. Fatıma da Hz. Ebu Bekir'e küsmüş ve vefatına kadar da konuşmamıştır.[148]

Şiilerin Hz. Ebu Bekir'in Hz. Fatıma'ya mal vermediği şeklindeki eleştirilerine karşılık, Hz. Ebu Bekir'i savunma adına muhtemelen bu tür rivayetler ile cevap verilmeye çalışılmıştır.[149] Doğrusu Hz. Ebu Bekir, bu araziler için "Bir devlet başkanı olarak Hz. Peygamber'in emrine tahsis edilmiş bir maldır." demiş olmalıdır. Hz. Peygamber döneminde böyle bir şeyin gündeme gelmesi de söz konusu olamaz. Sözlü geleneğin yazılı geleneğe dönüşümünde birçok sözün mecrasından çıkartıldığı ve anlam kayması yaşadığı gibi Hz. Ebu Bekir'in bu sözü de -Kureyş'in halifeliği rivayetinde olduğu gibi- hadisleştirilmiştir.[150]

Esasen Hz. Ebu Bekir'in özet olarak, "Bu şahıs malı değildir. Mülkiyeti değil, kullanma hakkı Hz. Peygamber'e verilmiş devlet malıdır."[151] diyerek Hz. Peygamber'in mirasçılarının bu maldan istifade edebileceğini, ancak mülkiyetin onlara devre-

147 Akbulut, 98.

148 Buhari, Feraiz, 2. Taberî II, 236; gerçi sahabe arasında küslüğün olmadığını ispat adına Hz. Ebu Bekir'in Hz. Fatıma'nın evine gelip o razı olmadıkça ayrılmayacağı şeklinde aktarımlar da mevcuttur. Bkz. Muhibbu't-Taberi, II, 97.

149 Hz. Fatıma'nın da bir insan olarak babasının vefatı ertesinde böyle bir durumla karşılaşınca kırgınlık içinde olması gayet normal bir durumdur. Kimi araştırmacıların sırf Hz. Fatıma'yı kollama gerekçesiyle bu rivayeti ret etmelerinin uygun olmadığı kanaatindeyiz. Ağırakça, 66.

150 Bkz. Hanefî Palabıyık, "Sözlü Gelenekten İslam Tarihçiliğine", *İslam Tarihinin Problemleri Kolokyumu*, Şanlıurfa 2008, 23 vd.

151 Taberî, II, 236.

dilemeyeceğini bildirmiştir. Nitekim bu sebeple Halife Hz. Ebu Bekir, bu maldan Hz. Peygamber'in hanımlarına ve mülkiyet talebinde bulunan Hz. Fatıma'ya vermediği gibi, kendi kızı Hz. Aişe'ye de, aynı şekilde hiçbir şey vermemiştir.[152]

Müslim'de açıkça ifade edildiği gibi Hz. Ömer, "Bu mallar herhangi bir olay karşısında Hz. Peygamber'in kullanması için elinde bulundurduğu mallardır. Şimdi bunlar onun vazifesini yapan halifelere kalmıştır." demiştir.[153] Bu durumda bu mallar Hz. Peygamber'in yaptığı gibi halifelerin uhdesinde halkın ihtiyaçlarına göre harcayacağı bir mal hükmündedir. Bu sebeple Hz. Ömer de sonraki yıllarda mülkiyetini devretmemek koşuluyla bu mallardan faydalanmaları için kullanma hakkını Ehl-i Beyt'e vermiştir.[154]

Ancak Abbas ile Hz. Ali bu mal konusunda anlaşamamışlar ve sonuçta dava tekrar Hz. Ömer'e intikal etmiş ve Abbas, Hz. Ömer'e hitaben Hz. Ali'yi kastederek, "Yâ Emira'l-mü'minîn! Benimle şu yalancı, günahkâr, vefasız, hain (Ali) arasında hüküm ver!" demiş, bunun üzerine sahabenin huzurunda meseleyi yeterince izah eden Hz. Ömer, Abbas ile Hz. Ali'yi kastederek, "...Siz ikiniz (Abbas ve Ali) Ebu Bekir'i yalancı, günahkâr, vefasız, hain saydınız! Halbuki Allah onun doğrucu, iyi, aklı başında, hakka tâbi bir zât olduğunu biliyor!" demiştir.[155]

Esasen Hz. Ebu Bekir'in yaptığı gayet normal bir şeydir. Hz. Peygamber'den kalan bir eşya olmadığı gibi mescitteki hücreler de sağlığında hanımlarına verilmiş evlerdi. Bu durumda Hz. Fatıma da Hz. Ebu Bekir'den ev veya eşya istememekte, getirisi yüksek Fedek arazilerinin mülkiyetlerini talep etmektedir. Ancak bunlar, Hz. Peygamber'in emrine verilmiş özel mali bir kalem olup, sadaka kullanamadığı için ailesine, fakirlere veya devlet işleri için gereken yerlere kullanmaktay-

152 Buhari, Meğazi, 14; Muslim, Cihat, 51.
153 Muslim, Cihat, 54.
154 Buhari, Meğazi, 14.
155 Muslim, Cihat, 49.

dı. Bu özel ayrılmış malın aileden birine devredilmesi hoş olmazdı. Ancak bunun Hz. Peygamber'in vefatı ile büyük üzüntüler içinde olan Hz. Fatıma'ya anlatılması zordu.

Hz. Ebu Bekir'in bu uygulaması ilk üç halife döneminde devam ettiği gibi, Hz. Ali de bu şekilde uygulamıştır.[156] Hz. Peygamber'in de kendi döneminde Fedek'i isteyen Fatıma'ya vermediği de aktarılır.[157] Eğer Şiilerin iddia ettikleri gibi bir mağduriyet olsaydı, Hz. Ali halife olunca elbette bunu düzeltirdi. Fedek arazileri meselesi sonraki yıllarda bazı halifeler için siyaset konusu yapılmış ve Memun gibi bazı halifelerce Ehli-Beyt'e geri verilmiş,[158] bazı dönemlerde ise, Ehli-Beyt'in elinden alınmıştır.[159]

156 Hüseyin Algül, "Fedek", *DİA*.
157 Belâzurî, *Fütûhü'l-Buldân*, Beyrut 1991, 45.
158 Belâzurî, *Fütûh*, 44.
159 İbnu'l-Esir, II, 225.

III. BÖLÜM
MERKEZE KARŞI İSYANLAR

Üsame Ordusu

Hz. Peygamber, kendi döneminde Medine'ye kuzeyden gelecek saldırılara karşı teyakkuzda olmuştu. Bizans destekli Gassanilerin Medine'yi basma endişesi onu devamlı tedirgin etmişti. Bu dönemde Mute'ye bir ordu gönderdiği gibi, hayatının en kalabalık ve zorluklarla dolu seferi olan Tebuk seferini yine bu bölgeye yapmış, sonuçta savaş olmasa da müthiş bir itibar kazanmış,[1] vefatına yakın Üsame b. Zeyd'i de bölgeye göndermek için hazırlamıştı.[2]

Hz. Peygamber, vefat edince hazır halde bekleyen ordunun gidişi gecikti. Sahabe arasında ordunun gönderilmemesi fikri hakim idi. Buna sebep olarak Medine'ye karşı gelişen isyan hareketlerine karşı ordunun gerekliliği gerekçe gösteriliyordu. Ancak Hz. Ebu Bekir orduyu gönderme konusunda kararlıydı. "Allah'a yemin ederim ki köpekler ve kurtlar beni kapsa, Medine'nin etrafında yırtıcı mahluklar dolaşsa, köpekler müminlerin annelerini ayaklarından sürüklese bile Resulullah'ın vermiş olduğu bir kararı geri çeviremem." diyordu.[3]

Tarihçilerin bir kısmı, Hz. Ebu Bekir'in bütün sahabenin muhalefetine rağmen Hz. Peygamber'i referans göstererek ordunun gitmesi konusundaki kararlı tutumunun ne kadar gerekli olduğunu gösterme adına birçok yorumda bulunmuşlardır. Bu seferin "büyük fütuhatın habercisi, Müslüman Arapların Şam bölgesine yaptıkları şaşırtıcı savaş seferlerinin ilki, İran, Suriye ve Kuzey Afrika'nın feth olunmasının anahtarı,

1 Maxime Rodinson, *Muhammet*, çev: Atilla Tokatlı, İstanbul 1998, 261.
2 Taberî, II, 253.
3 Taberî, II, 245.

Sasani Devleti'nin devrilmesinin ve Roma İmparatorluğu'nun pek çok güzel memleketlerden mahrum bırakılmasının sebebi" olduğunu,[4] Medine toplumunun gücünü Araplara göstermek adına önemli işlev gördüğünü, Hz. Peygamber'in vefatıyla zayıfladığı düşünülen Medine hakkındaki düşünceleri geri çevirdiğini, bu ordu hangi kabilenin yanından geçtiyse, "Bunlar çok güçlü olmasalardı bu orduyu gönderemezlerdi." dediklerini nakledeler.[5]

Tabi ki bunlar tarihçilerimizin yorumlarıdır. Bu konuda Hz. Ebu Bekir'in istişareye tabi olmaması, bütün sahabeyi karşısına alıp Medine'yi korumasız bırakması, Hz. Peygamber'e tabi olma gerekçesi ile izah edilemez.[6] Hz. Peygamber dönemi şartları ile Hz. Ebu Bekir dönemi şartları bir değildi. İsyancılar ve muhalifler, Hz. Peygamber'in vefat haberi üzerine Medine'yi yağmalamayı bile düşünür olmuşlar ve bunu fiiliyata dökmeye çalışıyorlardı.[7] Olayı tersten düşünürsek, eğer Hz. Ebu Bekir,[8] sahabenin görüşüne tabi olup pek getirisi olmayan bu seferi henüz tam hazırlıklarını tamamlayamayan isyancılar üzerine gönderseydi, ridde hareketleri bu kadar yayılmaz ve daha az hasarla atlatılabilirdi diyebiliriz.[9] Ancak ordunun Şam taraflarına gönderilmesi isyancıları cesaretlendirdi ve hatta Medine'ye saldıracak noktaya getirdi. Doğrusu bu sefer Hz. Ebu Bekir'in siyaseti açısından başarısızlıkla sonuçlandı dersek abartmış olmayız. Çünkü elde tutulur bir kazanç elde edilemediği gibi mürtetlerin işi büyütmesine de sebep olması açısından kayba neden oldu. Ancak Hz. Ebu Bekir muhtemelen siyasi otoritesinin kabulünün ilk deneyimini bu olayla ortaya koymaya çalıştı ve otoritesini kabul ettirmiş oldu. Ona ciddi muhalefet edebilecek Hz. Ali gibi şahısların o

4 T. W. Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, çev: Hasan Gündüzler, Ankara 1982, 60.
5 İbnü'l-Esir, II, 336.
6 Ağırakça, 78.
7 Wellhausen, 5.
8 Cafer Acar, *Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planı*, Ankara 2000 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 70
9 Caetani, VIII, 243.

günlerde biat etmemesi sebebiyle söz hakkının bulunmaması da, Hz. Ebu Bekir için kazanç oldu ve bu olayla otoritesini perçinledi.

Ayrıca gönderilen ordunun hangi hedef için gönderildiği ve hangi işi gerçekleştirip hangi acil ihtiyaçları giderdiği de net belli değildir.[10] Medine'ye o anda saldırmayı düşünmeyen uzak kabileler üzerine gönderilmiştir. Bu noktada Hz. Ebu Bekir'in elzem bir durumu değil, lazım bir durumu tercih ettiği, bunun da ridde hareketleri ile mücadelede Müslümanlara zarar verdiğini söyleyebiliriz.

Üsame Ordusu seferden dönünceye kadar Medine'ye saldırı için hazırlanan gruplara karşı Hz. Ebu Bekir, kendi imkanları ölçüsünde savunma yapmak zorunda kaldı. Nihayet Üsame ordusu gelince Medine civarında saldırı için bekleyen kabilelere karşı bizzat sefere çıktı. Hz. Ebu Bekir, Üsame ordusunu gönderirken onlara şöyle hitap etmişti:

> Emanete hıyanet etmeyin. Ahde vefa gösterin. Ganimetlerden çalmayın. Ölülerin organlarını kesmeyin. Çocukları, yaşlıları ve kadınları öldürmeyin. Hurma ağaçlarını kesip yakmayın. Ekin tarlalarını tahrip etmeyin. Yiyecek ihtiyacı dışında deve, koyun gibi hiçbir hayvanı kesmeyin. Gittiğiniz yerlerde dünyadan el etek çekmiş manastırlarda sadece ibadetle meşgul olan birtakım insanlara rastlayacaksınız. Sakın onlara dokunmayın. Onları kendilerini adadıkları şeyle baş başa bırakın. Gideceğiniz yerlerdeki insanlar sizlere yiyecek sundukları zaman Allah'ın adını anarak yemeye başlayın. Haydi şimdi Allah'ın adıyla ilerleyiniz. Allah sizi Taun ve yaralamalardan korusun.[11]

10 Balcı, Hz. Ebu Bekir, 52.

11 Taberi, II, 246; İbnu'l-Esîr, II, 335. Bu konuşmanın sonundaki cümle, Taberî'nin Türkçe çevirilerinde yer almadığı gibi, Taberi'den naklen hutbenin aktarıldığı Türkçedeki diğer eserlerin hiç birinde de yer almamaktadır. İbnü'l-Esir bile muhtemelen yanlış anlaşılabilir endişesiyle son cümleyi eserine almamıştır. Normalde cümlenin motamot çevirisi, "Allah sizi hastalık ve yaralama ile öldürsün." şeklindedir. Ancak halifenin kendi ordusuna karşı böyle bir sözü söylemesi tuhaf gözüküyor. Caetani'nin çevirisi de, "o, sizi ölümden ve vebadan muhafaza eder." şeklinde çevirimize yakın bir tercümedir. Hz. Peygamber'in Mute seferine gönderdiği orduya hitap ettiği sözlerin benzerinin burada da verildiği belirtilerek, hutbenin

İSYAN HAREKETLERİ

Arabistan'daki zayıf kabileler, genelde güçlü olan kabilelerle ittifak kurup onların himayelerine sığındıkları için, Hz. Peygamber'in güçlenmesi üzerine ona tabi olmuşlar ve bu sayede onlara güven gelmiş, oluşan yeni düzende daha önce ezilen güçsüz kabileler rahat bir nefes almıştı. Ancak bu durumdan eskiden beri zayıfı ezip yağmalamakla geçinen güçlü kabileler hoşlanmamıştı.

Hz. Peygamber'in hastalanmasının duyulması ve ardından vefatı, bunlar için iyi bir fırsat olmuş, sahabenin arasındaki halife seçimi ile ilgili problemleri de hesap edip fırsatı değerlendirmek istemişlerdi.[12] Bir de bunlara liderlik arzusu ile kabilelerin önüne düşen bir kısmı kahin veya siyasi liderlik arzusu içinde bulunan kişiler de eklenmişti. Bir kısmına yalancı peygamberler denilen bu kimseler, Medine'ye boyun eğmiş bulunan bu kabileleri, kendi nüfuzları etrafında toplamak amacıyla Hz. Peygamber'i taklit ederek yeni bir din kisvesi altında hareket ettiler.[13] Putperestliğe davet etmediler.[14] Onların isyanına, devletin temsilcisi olarak bazen halka ters muamelelerde bulunan Müslüman zekat görevlilerinin kötü hareketlerinin de etkisi olmuştu.[15]

Arabistan'da meydana gelen bu isyanları tek bir nedene bağlayıp değerlendirmek çok doğru değildir. Hz. Peygamber döneminde başlayıp Hz. Ebu Bekir döneminde devam eden ve sonuçta Hz. Ebu Bekir'in kararlılığı ile bastırılan ridde ha-

verilip verilmediği hakkında bazı müelliflerin şüphesi bulunuyor. Ayrıca Şam bölgesi Hıristiyanlarının Müslümanlara karşı korunma maksatlı bu tür şeyler uydurdukları dile getiriliyor. Ancak Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'in hutbesine benzer bir hutbe vermesi doğal bir durumdur. Ayrıca Şam bölgesindeki uygulanan strateji, hutbenin bir yansıması olduğundan bu tür şüphelere gerek olmadığı kanaatindeyiz. Bkz. Caetani, VIII, 247.

12 Julies Wellhausen, *İslam'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev: Fikret Işıltan, İstanbul 1960, 5.

13 Şiblî, IV, 56

14 Wellhausen, 28.

15 Vakıdî, 124.

reketlerinin sebeplerini kısaca şu başlıklar halinde inceleyebiliriz:

Dini Zayıflık

Hz. Ebu Bekir döneminde isyan eden grupların bir kısmı, dini gerekçelerle isyan etmişti. Yeni din, bir kısım Araplar arasında istenilen derecede yayılmamış, dini bilgileri sathi olmaktan öteye geçememiş, bir anlamda Müslümanlara sığınmaya mecbur kaldıkları için dini kabullenmiş gibi görünmüşlerdi. Kur'an'ın tabiriyle İslam, onların gönüllerine yerleşmemişti.[16] Bu sebeple bunların Müslüman topluluktan ayrılmaları kolay oldu. Nitekim daha önce Müslüman iken isyan eden liderlerden yakalanıp getirilen Uyeyne b. Hısn'a hitaben Medineli çocuklar, "Ey Allah'ın düşmanı iman ettikten sonra kâfir mi oldun?" dediklerinde o, "Allah'a yemin ederim ki bir an olsun bile iman etmemiştim." demişti.[17]

Kabilelerin Rekabeti

İsyanlarda etkili olan bir diğer faktör de kabileler arasındaki rekabettir. Hz. Ebu Bekir'e biat etmeyi, içlerindeki gizli bir Kureyş düşmanlığı içinde, "Kureyş'in otoritesini kabul etmek ve Kureyş'in kölesi olmak" şeklinde değerlendirenler bulunuyordu.[18] Bazı Müslümanlar, isyancılara sırf kendi kabilelerinden olduğu için destek vermişlerdi. Müseylime'nin kabilesinden Talha en-Nemri, Müseylime'ye hitaben, "Senin yalancı olduğuna şehadet ederim; Muhammed'in de doğruluğuna şehadet ederim. fakat Rabiaoğullarından olan bir yalancı, bizim için Kureyş'in doğru olan peygamberinden daha iyidir." demişti.[19] Yine Yemame'den getirilen esirler, "Bizim kabileden bir peygamber, Kureyş'ten olan bir peygamberden daha sevimlidir." demişlerdi.[20]

Araplar arasındaki bu tür düşüncelere şaşmamak gerekir. Benzer bir tavır, Huneyn Savaşı esnasında Safvan b. Ümeyye tarafından söylenmişti. Müslümanların mağlubiyeti sırasında o sırada müşrik olan Safvan, "Vallahi, Hevâzinlerden birinin hâkim olmasına Kureyşilerden bir kimsenin hâkim olmasını tercih ederim." demişti.[21]

Bağımsızlık Arzusu

Özellikle Hicaz bölgesinde yaşayan Araplar,[22] merkezi bir idareye bağlı olarak yaşamaya alışkın değillerdi. Kabileleri içinde denetimsizce yaşıyorlardı. Bu yapının değişmesi, gerçekten zordu. Hiç kimsenin gözetim ve denetimi altında olmadan, devlete ve sisteme bağlı kalmadan çölde serbest bir hayat süren bedevî Arapların bir otoriteye boyun eğmeleri, işlerini birilerine teslim edip ona itaat etmeleri çok zor bir olaydı. Doğrusu bu manada Ridde savaşlarını Hadari Arapların Bedevilere hakimiyetinin gerçekleşmesi şeklinde yorumlarsak yanlış söylemiş olmayız.[23]

Ancak Sasanî İmparatorluğu'nun yıkılmaya yüz tutması[24] ve Mekke'nin fethiyle gittikçe artan Müslümanların gücü sonucu, bazı kabileler Hz. Peygamber'in risaletini ve Medine'nin siyasi otoritesini kabul etmenin bir zaruret olduğunu düşündüler.[25] Medine'ye bağlılıklarını bildiren bu kabileler, bu bağlılığı Hz. Peygamber'in vefatıyla sona eren bir antlaşma olarak görüp Hz. Ebu Bekir'e itaat etmek istemediler ve ayrılık ilan ettiler. Kur'an'daki bir ayeti de bu anlamda yorumlayıp devlete bağlılığın simgesi olan zekatı sadece Hz. Peygamber'in alabileceğini öne sürenler olmuştu, "*Onların mallarından bir miktar sadaka (zekât) al ki onunla onları temizleyesin ve tezkiye edesin. Onlara dua et; çünkü senin duan, onlar için*

21 Vakıdi, Meğazi, 895.
22 Caetani, Kuzey Arabistan'ın isyan etmediğini belirtir. VII, 232
23 Öz, *İslam Tarihi Metodolojisi*, 68.
24 Rodinson, 258, 259.
25 Mustafa Fayda, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, 73.

bir huzur ve sükûn vesilesidir."[26] Bu ayeti kullanarak, "Biz zekâtımızı ancak duası bizim için huzur ve sükûn vesilesi olan Resulullah'a veririz."[27] yani "Biz Hz. Peygamber ile anlaşma yapmıştık, Hz. Ebu Bekir ile yapmamıştık." diyorlardı.[28]

Ekonomik Sebep

Araplar, bir kabileye bağlı olmakla birlikte, bir devlet disiplini içinde mali yükümlülüklerinin olmasını kabul edemiyorlardı. Hz. Peygamber, bir devlet mantığı içinde toplanan zekât mallarını topluma harcıyordu. Hz. Peygamber'in yaklaşık bütün Arabistan'a hakim bir düzen kurması, birçok güçlü kabilenin istediği gibi davranmasına engel olmuş, her kabile belli anlaşmalarla kayıt altına alınmıştı. İşte bu durum, eskiden beri yağmalamaya, gasp etmeye ve tahakküm kurmaya alışmış kimi güçlü kabilelerin işine gelmedi.[29] Onlar bu yapıyı sevmiyorlar, eskiden olduğu gibi yağma ve talan dönemine dönmeyi, zayıfları ezmeye devam etmeyi arzuluyorlardı.

Halbuki Hz. Peygamber'in kurduğu düzen ile artık en ücra bölgedeki kabileler bile, yağma ve talandan Hz. Peygamber'e sığınarak emin olmuş, Arap toplumları bir anlamda saldırmadan, yağmalamadan barış içinde paylaşım düzeni ile birlikte yaşamayı denemeye başlamıştı. Arapların anlamadıkları şey ise artık eski düzenin devamının mümkün olmadığı ve bundan böyle Arabistan'ın bir devlet mantığı ve yapısı içerisinde yaşayacağı gerçeği idi.[30]

Bu isyanlarla Medine'nin mevcut düzenine darbe vurulmak isteniyordu. Bunların zekâtı vermemeleri, merkezi bir hükümete vergi vermemek ve tabi olmamak anlamını da taşıyordu. O dönemin şartları içinde vergi[31] olarak verdikleri

26 Tevbe, 103.
27 İbn Kesir, V, 15.
28 Vakıdi, 99.
29 Üçok, 44.
30 Şibli, IV, 56.
31 Geniş bilgi bkz. Balcı, 59.

zekatı,[32] Kureyşlilerin kullandığını düşünerek bir taşra ırkçılığı içerinde düşmanlık besledikleri Kureyş'e bu vergiyi vermek istemiyorlardı. Bu tavrın temelinde gizli bir Kureyş karşıtlığı, Kureyş'e siyasal bağlılığın reddi ile birlikte, onlara mal vermeme arzusu bulunuyordu.[33] Zekat toplamayı "Kureyşlilerin mallarını yağmalaması" şeklinde değerlendiriyorlardı.[34] Mallarının paylaşımına taraf değillerdi.

İRTİCA (ESKİYE DÖNÜŞ) SAVAŞLARI

Hz. Peygamber'in vefatı esnasında bu düşünceler ile hareket eden kabileler, merkeze ödedikleri vergiyi vermemeyi bahane ederek isyan ettiler. Esasen bunların bir kısmının isyanları, Hz. Peygamber hayatta iken başlamıştı. Bu anlamda isyan hareketlerinin Hz. Peygamber'in vefatı ile başladığını ileri sürmek doğru değildir.[35] Belki Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin başlangıcından itibaren, bu isyanlarda genişleme ve çoğalma olduğu söylenebilir. Bu isyancıların en büyüklerinden Esvedü'l-Ansi, Hz. Peygamber döneminde isyan etmiş ve Hz. Peygamber vefat ettiği esnada öldürülmüş ve onun öldürüldüğü haberi Medine'ye ulaştırılmıştı. Tuleyha da Hz. Peygamber'in vefatı öncesi isyan etmişti. Müseylime ise bizzat Hz. Peygamber ile görüşmüş daha sonra mektuplaşmış ve ona bu adı aşağılamak için Hz. Peygamber vermişti.[36] Hz. Peygamber, kendi döneminde çok etkili olmayan bu isyanlarla o kadar ilgilenememesinin sebebi, kuzeyde Bizans'a karşı elde edeceği zaferin getireceği güç ve itibarla bunların kendiliğinden yok olacağı düşüncesi olmalıdır.[37]

Mekke, Medine ve Tâif'te oturanların dışında kalanların önemli bir çoğunluğu, bu dönemde baş kaldırmışlardı. Bu

32 Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, İstanbul 1997, II, 219.
33 Balcı, 60, 61.
34 Vakıdi, 97.
35 Balcı, 55.
36 Vakıdi, 19.
37 Ağırakça, 158.

tavırları ile siyasi birliktelikten çıktıklarını ilan etmiş oluyorlardı. Aslında bir kısmı dinden çıkmamıştı;[38] ancak siyasi olarak ayrılık istiyor, Medine'nin hâkimiyetine karşı çıkıyorlardı. Sahabe arasında bunlara karşı nasıl bir muamele yapılacağı konusu tartışıldı. Bunların bir kısmı Müslüman idiler, ancak vergi vermeyerek bir anlamda itaatsizlik göstermiş oluyorlardı.[39] Kimi sahabe, bu toplulukların dinden çıkmadıklarını, bunlara karşı nasıl savaş açılabileceğini söylediğinde, Hz. Ebu Bekir, bunlara karşı açılan savaşın dinden çıkmalarından kaynaklanmadığını belirtmek adına merkeze verdikleri vergiyi vermedikleri için savaşılacağını belirtti ve bu kritik noktada vergisini vermek istemeyen kimselerle savaşmayı göze alamayan sahabeye karşı, "Hz. Peygamber'e verdikleri bir deve yularını bile bana vermeyi reddederlerse onlarla savaşırım."[40] diyerek bu konuda taviz vermeyeceğini açıkça ortaya koydu. "En azından bir yıllık vergiyi almayalım." diyenlerin görüşünü de reddetti. Bu dönemde herkes korkarken onda müthiş bir cesaret vardı[41] ve civardaki kabilelerden de asker toplayıp isyancıların üzerine kararlılıkla yürüdü.[42]

Böylece diğer ibadetleri yaptıklarını söyleseler de, isyancıların bu tavırları kabul edilmedi. Bireysel ibadetleri kendilerini bağlardı. Birlikte yaşamanın bir gereği olarak vatandaş olarak tabi oldukları devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerekiyordu. Onlar eski dönemdeki gibi devam etmek istiyorlardı. Ancak Hz. Ebu Bekir ise devlet mantığını ortaya koyup onların bu geriye dönüş (irtica) zihniyetini kabullenmedi. Bu yüzden kimi müellifler, isyancıların İslam öncesi düzenin işlemesini savunduklarından dolayı bu durumu, bir geriye dönüş çabası olarak görüp bu hareketleri "irtica

38 Balcı, 57.
39 Akbulut, 137.
40 Vakıdi, 32.
41 Taberi, II, 262.
42 O dönemde bazı bölgelerde mecburi askerlik uygulaması yapılıyordu. Örneğin Taif'te her beldenin 20 asker vermesi zorunlu tutulmuştu. Taberi, II, 295.

hareketleri" olarak isimlendirmektedirler.[43] Zekat veya vergiyi vermeyen bu Müslümanlara mürtet (dinden dönmüş) yaftası ise bazı ravilerin ve müelliflerin bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu tabirin hiçbir zaman Müslüman olmamış Esved gibi şahıslar için de kullanılması uygun gözükmüyor. Ancak "anlaşmayı bozdu" anlamında kullanmak mümkün olabilir.

Hz. Ebu Bekir'in isyancılara karşı tavrı yerinde idi. İnsanlar din konusunda zorlanamazdı, ancak siyasi bir birliktelik için söz verip sonra sözünden cayan bu insanlara karşı savaş için yeterince sebep vardı. Bu kabileler Müslümanların onları zorlaması olmaksızın Hz. Peygamber döneminde 9. yılda gelip beraber yaşamak ve siyasi olarak birlikte bulunmak üzere söz vermişlerdi. Şimdi ise caydıklarını ilan ediyorlardı. Bu anlamda bunlara savaş açılma hakkı doğmuş oluyordu. Ayrıca kimi yerlerde bu isyancılar saldırılarda bulunmuş, yağmalayıp, gasplar yapmış, bazı Müslümanlara işkencede bulunmuşlardı.[44]

Hz. Ebu Bekir'in kararlı tutumu, İslam'ın Arabistan yarımadasında varlığını devam ettirmesini sağlayacaktır. Eğer bu tutumunda ısrar etmeyip bundan taviz vermiş olsaydı, herhalde İslam dininin Arabistan Yarımadası'nın dışına çıkma ve yayılma imkânı bulması mümkün olmayacaktı. Abdullah b. Mesut bu konuda der ki:

> Hz. Peygamber'den sonra öyle bir konuma geldik ki, şayet Allah bize Ebu Bekir'i ihsan etmemiş olsaydı neredeyse helak olup gidecektik. Biz bir deve yavrusu için savaşılamayacağı üzerine görüş birliğine varmıştık. Allah Ebu Bekir'e savaşmak azmini vermişti. Allah'a yemin ederim ki o, irtidat edenlerden ya onları küçük düşüren planını ya da sürgünleriyle sonuçlanacak savaştan başkasını kabul etmiyordu. Onlardan öldürülenlerin cehennemde, bizden öldürülenlerin cennette olduklarını kabul edecekler, bizden ölenlerin diyetini ödeyecekler, buna karşılık bizler onlar-

43 Sibli, IV, 55; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, Ankara 2006, 418.
44 Taberî, II, 254.

dan aldığımızı ganimet olarak almış olacaktık. Ayrıca onlar bizden almış olduklarını bize geri vereceklerdi.[45]

Üç şehrin dışında bütün Arabistan'ın isyanı karşısında Müslümanlar adeta yerinde bir ifade ile geceleyin sağanak bir yağmura tutulmuş koyunların durumuna düşmüşlerdi.[46] Hz. Aişe bu durumu şöyle tasvir etmektedir:

Resulullah vefat ettiğinde, babamın karşılaştığı zorluklar, dağlara yüklenseydi onları param parça ederdi. Allah'a yemin ederim ki, babam insanların ihtilafa düştükleri her konuyu, İslam'daki değer ve ilgisine göre en süratli bir biçimde çözdü.[47]

Hz. Ebu Bekir ile birlikte bu isyanların hepsi bastırılmıştı. Adeta Hitti'nin deyimi ile Arabistan kendi kendini tekrar fethetmişti.[48] Dahası Hz. Peygamber'in fethetmediği yerler de ele geçirilmişti.[49]

Bu isyanlar, Medine'nin siyasi ve ekonomik nüfuzunu kırarak[50] Hz. Peygamber'in oturtmaya çalıştığı kurumsal yapıyı boşa çıkartma ve Arap Yarımadası'nı tekrar eski cahiliyye asabiyet düzenine, kanlı savaşlarına geri döndürme girişimi olarak değerlendirilebilir. Hz. Ebu Bekir ise, hilafetinin ilk günlerinde bu sorunu çözmek için hemen harekete geçerek isyancılara karşı ordular gönderdi[51] ve onların kısa sürede bastırılmasını sağladı.

Sonuçta Hz. Ebu Bekir'in gayreti ile Arabistan yarımadası tekrar fethedildi, Hz. Peygamber döneminde tam olarak gerçekleştirilemeyen Yarımada'nın tamamına hakim olundu[52] ve adeta ilk kez Arap birliği sağlanmış oldu. Arabistan'ın ta-

45 İbnü'l-Esir, II, 342.
46 İbnü'l-Esir, II, 334.
47 Belâzurî, *Futûh*, 132.
48 Hitti, I, 212.
49 Caetani, VII, 177.
50 Algül, II, 218.
51 Apak, 70; bu orduların sayısının 11 adet olduğu hakkındaki rivayetlerin gayet güzel tahliller için bkz. İsrafil Balcı, "Rivayetin Metne Dönüştürülmesinde Ravi Tasarrufuna Seyf b. Ömer'den Örnekler", *İslami İlimler Dergisi*, c. 3, sayı: 2, 2008.
52 F. Buhl, "Ebu Bekir", *İA*.

mamı Müslüman değildi. Hıristiyan, Musevi, Mecusi ve anlaşmalı putperestler bulunuyordu.[53] Bu isyan hareketlerinin bastırılması, başta Arabistan'daki kabile bağlarını gevşetti, Müslümanları yekvücut haline getirdi ve Arabistan'ın 1/3'ü İslam'ı kabul etti. Bu vesileyle kenarda bekleyen gruplar da ele geçirildi.[54]

Mürtedin Hükmü

Bu noktada Müslümanlar arasında çok yaygın bir fikir olan, mürtedin hükmünün ölüm olduğu şeklindeki anlayışı incelemek istiyoruz. Fıkıh kitaplarının çoğunda, ilgili bölümler incelenirse, kadın olsun, erkek olsun dininden dönenlerin, sırf bu sebeple -yani din değiştirdikleri için- idam edilmeleri, işkence edilmeleri gerektiğinin İslam'ın koyduğu bir hüküm olduğunun bilgisini bulmak mümkündür.[55] Genelde bu hüküm aktarılırken örnek olarak Hz. Ebu Bekir dönemindeki isyan edenlere açılan savaş dile getirilip mürtedlere karşı savaş ilan edildiği aktarılır[56] ve İslam'ın tek şartını reddedenin öldürüleceği[57] belirtilir.[58]

Oysa İslam'da insanları zorla Müslümanlaştırma veya İslam'ı zorla yaşatma gibi bir durum söz konusu değildir. Kur'an'ın, "Dinde zorlama yoktur." hükmü unutulmamalıdır.[59] Ridde olaylarında isyancılarla dinden çıktıkları için savaşıl-

53 Üçok, 143.

54 Hitti, I, 212.

55 Örnek açısından bkz. Seyit Sabık, *Fıkhu's-Sünne*, çev: Mehmet Yılmaz, İstanbul 1988, IV, 286.

56 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Abdurrahman Ateş, *Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, İstanbul 2002, 95 vd.

57 Dozy Reinhart Pieter Anne. *İslam Tarihi*, çev: Abdullah Cevdet, Vedat Atilla, İstanbul 2006, 146.

58 Sırma, 38.

59 Bakara, 256. Bu noktada Hz. Peygamber'in de zaman zaman bazı kabileleri İslam'a girmeye zorladığı şeklinde bilgiler mevcut ise de (bkz. Haris b. Kab kabilesi gibi. Taberi, II, 194; İbn Hişam, VII, 490) bunlar, Hz. Peygamber'in genel siyaseti içinde sayılabilecek türden örnekler değildir ve dönemsel gereklilik dolayısıyla ve Medine'ye bağlılığın sağlanması anlamında olması muhtemeldir. Zira onun getirdiği dinin emirleri ve onun uygulamaları bu tavrın aksini göstermektedir.

dığı ve bu sebeple bu hükmün İslam hukukunda referans olarak kullanılabileceği tezi ise tamamen yanlıştır. Kur'an'da bu konuda bir hüküm olmadığı gibi,[60] mürtedin öldürüleceği konusundaki hadislerin de mevsukiyetinin şüpheli olduğu konusunda birçok muhaddisin görüşleri vardır.[61] Kaldı ki o dönem dönemsel ve kültürel şartlar gereği uygulanan bir cezanın, İslamî bir ceza olarak algılanıp, kaydedilmesi kadar yanlış bir şey olamaz.

Hz. Peygamber'in uygulamalarında dinden çıktıkları için mürtedlere karşı bir savaşını göremiyoruz. O dönemde dinden dönen bazı kimseler oldu. Ancak bunlar irtidatları sebebiyle öldürülmediler. Dinden çıkmış olanlar öldürülecek diye bir hüküm olsaydı, Hz. Peygamber döneminde mürted olup, daha sonra Mekke fethinde yakalanan Abdullah b. Sad b. Ebi Serh'i Hz. Peygamber'in öldürtmesi gerekirdi. Ancak Hz. Peygamber, ilk başta kendisinin ve Müslümanlar aleyhine ağır laflar ettiği için içtihaden öldürülmesine karar verdiği bu şahsı, aracılık yapan Hz. Osman'ın ricasıyla öldürmemiştir.[62] Eğer mürtedin öldürülmesi gibi kesin bir İslamî kural olsaydı, Hz. Peygamber bunu uygulamadan kaçar mıydı? "... kızım Fatıma bile olsa elini keserdim."[63] diyen Hz. Peygamber'in aracılar (Hz. Osman) yüzünden İslam'ın kesin bir uygulamasından kaçındığını söylemek doğru olmasa gerektir.

Ayrıca Hz. Ebu Bekir dönemi Ridde savaşlarında irtidatları sebebiyle insanların öldürüldüğü tezinin doğru olmadığını gösteren birçok veri bulunmaktadır. Bu isyanlar sırasında

60 İslam'ın bu konudaki hükmünün ayette ölüm olarak belirlendiği ifade edilse de (bkz. Ağırakça, 88) delil olarak aktarılan ayette böyle bir ceza önerilmemektedir, "*Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar.*" Bakara, 217. bu ayetten ölüm cezası hükmünün nasıl çıkarılabildiğini anlamak mümkün değildir.

61 Ahmet Keleş, *Hadislerin Kuran'a Arzı*, İstanbul 2003, 206; Hayri Kırbaşoğlu, "İslam'a Yamanan Sanal Şiddet: Recm ve İrtidat Meselesi", *İslamiyat*, c. 5, sayı: 1, 2002.

62 Vakıdi, *Meğazi*, 856.

63 Buhari, Hudud, 10

yakalanan ve Medine'ye getirilen daha önce Müslüman olduğunu söyleyen Uyeyne b. Hısn, "Vallahi hiçbir zaman iman etmemiştim."[64] demişti, ancak öldürülmemişti. Yine Eşas b. Kays isimli şahıs iki kere irtidat ettiği halde ona dokunulmadı, üstelik Hz. Ebu Bekir'in kız kardeşiyle evlendirmekle ödüllendirildi.[65] Benzer uygulama Amr b. Madikerb için de geçerlidir.[66]

İşin ilginç yönü; mürtedlerden öldürülenler için; "Hak ettikleri için öldürüldü." şeklinde izah yapan bazı müellifler, Hz. Ebu Bekir'in bu uygulamalarını da onun hikmet-i siyaset(!) ve affediciliği açısından övmektedirler.[67] Tutarlı olmak gerekir. Eğer mürtedin öldürülmesi İslam'ın bir ilkesi(!) ise, bunu Hz. Ebu Bekir'in çiğnemeye hakkı var mıdır? Yok ise bunu affedicilikle açıklamak ne kadar doğrudur? Hem mürtedin öldürülmesi gerektiğini savunup, sonra da öldürülmeyenleri Hz. Ebu Bekir'in affediciliği ile övmek tutarsızlıktır. Bu uygulamalarda belli bir ilkenin olmaması, eleştirilmesi gerekirken, nedense övülecek bir şeymiş gibi aktarılması şaşırtıcıdır. Hz. Ebu Bekir'in yakarak öldürttüğü Fucae konusunda da, "Keşke onu kolaylıkla öldürmüş veya kolaylık göstererek serbest bırakmış olsaydım." dediği nakledilir.[68] Buradan da cezanın bir ilkeye göre verilmediği kolaylıkla anlaşılmaktadır. Çünkü bu ifadeye göre serbest bırakılması mümkün bir adamın neden öldürüldüğü/yakıldığı izah edilemez.

Mürtedin öldürülmesinin İslamî bir emir olmadığı düşüncemizi konuyu net olarak özetleyen bir alıntı ile desteklemek istiyoruz:

64 Taberî, II, 263; İbnu'l-Esir, II, 348.

65 Belâzurî, *Futuh*, 51, Hz. Ebu Bekir daha sonra Eşas'ı öldürmediğine pişman olduğunu açıklamıştır, Taberî, II, 353; Eşas'ın Hz. Ebu Bekir'in kız kardeşi ile evliliğinden doğan Muhammet b. Eşas'ın çocuğu olan Abdurrahman b. Muhammet, Haccac'a karşı isyan eden ordunun komutanı idi, Vakıdi, 124.

66 Taberî, II, 298; İbnü'l-Esir, II, 377. Amr b. Madikerb'in mezarı Çorum merkezdedir ve Kerebi Gazi olarak bilinir.

67 Sallabi, 281.

68 Taberî, II, 353.

Kur'an'da (mürtedin öldürüleceğine dair) bir hükmü bulmak mümkün değildir. Ebû Hanîfe de Hz. Peygamber'in savaşta öldürülen bir kadın için "Bu savaşmaz ki..." ifadesinden hareketle: "Dininden dönenin öldürülmesi -dinden dönme- eylemine değil, savaş açma eylemine bağlıdır, bu sebeple kadınlar öldürülemez; çünkü onlar savaşmazlar." dediği aktarılır.[69] Her dinden dönen erkek de Müslümanlara karşı savaşma karar ve eylemi içinde olmadığına göre "Dinden dönen kim olursa olsun, Müslümanlara karşı savaşmadıkça öldürülemez." hükmünü İslam'a ait göstermek daha doğru olacaktır. Bir dinin, hem "Dinde zorlama yoktur." deyip hem de insanları Müslüman olmaları veya İslam'da kalmaları için zorlayacağı düşünülemez.[70]

Ayrıca o dönemde isyan eden bu insanların kahir ekseriyeti dinden çıkmamıştır. Sadece Kureyş'in hakimiyetine karşı durmaktadırlar veya vergi/zekat vermek istememektedirler. Bu sebeple sahabe arasında bile bunlara savaş açılıp açılamayacağı tartışılmış, ancak Hz. Ebu Bekir, bunların siyasi birliktelikten ayrıldığını gösteren zekatı vermemeleri sebebiyle savaş ilan edeceğini söylemiştir. Sahabe de bu sebeple yapılacak savaşı meşru görmüştür. Yani onlara dinden döndükleri için savaş açılmamıştır.

Esasen bu savaşların mürtedlere karşı savaş olabilmesi için bunların hepsinin İslamiyeti kabul edip, tekrar çıkmaları gerekiyordu. Olay tamamen böyle değildi. İsyan edenlerden kimisi Müslüman bile değildi.[71] Bunlardan Esved hiç iman etmemişti. Bu sebeple bu savaşı bir Ridde savaşı olarak aktarmak mümkün değildir.[72] Doğrusu bu savaşları mürted savaşları değil, kavimlerin politik ayrılıkları sebebiyle yapılan savaşlar olarak değerlendirebiliriz.[73]

69 Nitekim savaş sonrası bu sebeple bir kısım erkekler serbest kalmışlardır. Bkz. İrfan İnce, "Ridde". *DİA*.

70 Hayrettin Karaman, "Dinden dönen öldürülür mü?" Yeni Şafak, 11 Eylül 2009, http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/default.aspx?i=18528&y=HayrettinKaraman; ayrıca bkz. Ahmet Keleş, Hadislerin Kuran'a Arzı, 206 vd.

71 Cabiri, 256.

72 Caetani, VIII, 211.

73 Hizmetli, 419.

Sonuçta Hz. Ebu Bekir döneminde Ridde savaşları adıyla meşhur savaşlardan "İslam'dan dönen öldürülür." hükmünün çıkarılması mümkün değildir. Bu harplerde savaşılan düşmanın bir kısmı Müslüman olup zekat vermeyenlerdi. Ancak buna rağmen savaş açılmasının en önemli sebebi Hz. Ebu Bekir'in zekat vermemeyi dini bir eksiklik değil, siyasi bir ayrılış anlamında yorumlamasından kaynaklanmıştı.[74] Onun bu yorumunu bütün Arapların hayrı anlamında doğru ve isabetli bir tesbit olarak değerlendirmek mümkündür.[75] Komutanlarına yönelik söylediği, "Teslim olup zekat verirlerse geri dön." sözü bunun göstergesidir.[76] O dönemde de bu durum böyle anlaşılmıştı. Bu sebeple siyasi birlikten ayrılmak isteyen bir Müslüman'a Amr b. As, muhtemelen nankörlük ve itaatsizlik anlamında, "Kafir oldunuz." demişti.[77]

Arap Savaş Örfü

Bu noktada sıcak savaş ortamında gerçekleşen ve İslamî açıdan kabul edilmesi mümkün olmayan bazı uygulamaları zikrederek, konunun daha detaylı anlaşılmasını sağlamak istiyoruz. Ridde harplerinin yapıldığı sırada daha önce Müslüman olsun olmasın bazı kabilelerin Hz. Ebu Bekir'in ısrarıyla zorla İslamlaştırılmaları görülmektedir.[78] Taberî'de geçen ve Hz. Ebu Bekir'in irtidat edenlere hitaben gönderdiği mektupta komutanlarına verdiği direktifler şu şekildedir:

> Mürtedlerden Müslüman olmalarından başka hiçbir şeyi kabul etmeyin, İslam'a davet etmeden kimseyi öldürmeyin, İslam'a karşı gelenlere ise Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın, ele geçirdiğiniz herkesi şiddetle öldürün, zafer kazandığınızda onları her çeşit usulle silahla ve ateşte yakmak suretiyle öldürün, ayrıca mallarını, kadın ve çocuklarını ganimet olarak alın.[79]

74 Apak, 69.
75 Akbulut, 137.
76 Suyuti, 110.
77 Taberî, II, 263.
78 Taberî, II, 259.
79 Vakıdi, 42; Taberî, II, 259, Balcı, bu tür rivayetlerin Kuran ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına uymadığından, şüpheli olduğunu dile getirir. Balcı, "Rivayetin Metne Dönüştürülmesinde Ravi Tasarrufuna Seyf

Bu savaşlar sırasında yukarıda emrettiği gibi Hz. Ebu Bekir'in, bazı şahısları yaktırtması olaylarından bahsedilir. Benzer şeyleri Hz. Ebu Bekir'in komutanı Halid b. Velid de yapmıştır. O, irtidat edip Müslümanlara saldırarak katledenlere,[80] misliyle ceza verip organlarını kesmiş, yakmış,[81] taşlayarak öldürmüş, yüksek tepelerden uçurumlara veya kuyulara atmıştır.[82] Bu uygulamaları İslamî açıdan kabul etmek mümkün değildir.

Ayrıca Hz. Ebu Bekir dönemi ridde hareketlerini incelerken, İslamî kurallarla uyuşmayan birçok örnek bulmak mümkündür. Bunlardan biri; Yemen taraflarındaki En-Nüceyr kalesindeki bazı kadınların Hz. Peygamber'in vefatına sevinip[83] onun aleyhinde şiirler söylemesi sebebiyle Hz. Ebu Bekir'in emriyle ellerinin ve ayaklarının kesilmesidir.[84] Taberî, Hz. Ebu Bekir'in, bunların ellerinin kesildiğini, ön dişlerinin söküldüğünü duyunca, "Keşke öldürseydiniz, çünkü iki ceza verilemez." dediğini aktarır.[85] Bilindiği gibi el kesme olayı hırsızlık suçu gerektirir. Bunlar ise Hz. Peygamber'in vefatına sevinmişlerdir. Ancak nedense onlara böyle bir ceza uygun görülmüştür. Bu tür cezalandırmalar, Cahiliyye geleneğinden kalan İslam'ın kabul etmesinin mümkün olmadığı alışkanlıklardır.

Bu tür İslamî dayanağı olmayan ceza uygulamalarının tersine, irtidat ettiği halde Medine'ye elleri bağlı bir şekilde

b. Ömer'den Örnekler", 123; oysa bir olayın dinin verilerine uyması ayrıdır, sahabeden birinin dinin verilerine uygun davranmaması ayrıdır. Sahabîlerin yaptığı her uygulamayı "dine uymuyor" diye şüphelenirsek, bu durum usûl açısından doğru olmamakla birlikte, bu uygulama diğer malzemeye uygulanırsa elimizde İslam tarihi adına birçok verinin kalmayacağı gerçeğini de not etmek istiyoruz.

80 İbn Kesir, V, 17.

81 Belâzurî, Futuh, 106- 107.

82 Taberî, II, 265; İbnü'l-Esir, II, 350.

83 Dineveri, *Uyunu'l-Ahbar*. Kahire 1996, III, 116.

84 Belâzurî, *Futuh*, 111; İbn Habib, *Muhabber*, byy trz, 185.

85 Taberî'de ilk rivayette Hz. Ebu Bekir bu suçtan dolayı öldürülmesini emrederken, yine Taberî'de geçen başka bir rivayette -muhtemelen savunma amaçlı olarak üretilmiş olmalı- bu cezayı Hz. Ebu Bekir'in komutanı Muhacir b. Ebi Ümeyye'nin yaptığı, Hz. Ebu Bekir'in ise bundan sonra yapmamalarını söylediği aktarılır. Taberî, II, 305.

getirilen Uyeyne b. Hısn'a Medineli çocukların neden dinden döndüğünü sormaları üzerine, "Vallahi daha önce de iman etmemiştim." demesine[86] rağmen hiçbir cezai müeyyide uygulanmamış, hatta ihsanlarda bulunulmuştur.[87] Yine yalancı peygamber Esvet'in komutanı Eşas b. Kays ve Mezhic kabilesindeki halifesi olan Amr b. Ma'dikerib isyan ettikten sonra yakalanmış ve Medine'ye getirildikten sonra affedilmiş,[88] Eşas b. Kays üstelik Hz. Ebu Bekir'in kız kardeşi ile evlendirilmekle ödüllendirilmiştir.[89] Halbuki aynı şekilde ele geçirilenler Hz. Ebu Bekir'in emri ile boyunları vuruluyordu.[90]

Bu aktardığımız birbirine tezat örnekler, uygulanan cezaların herhangi bir ilkeye dayanmadığının, hatta yakmak gibi cahiliye Arap toplumunda uygulanan bazı uygulamaların aynen devam ettiğinin bir kanıtıdır. Bunlar, bu savaşlarda İslam'ın verilerinin değil, örfi hukukun geçerli olduğunun açık göstergesidir. Sonuç olarak; Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında insanı yakmak suretiyle öldürmek gibi olayların olmaması ve bu tür eylemlerin Hz. Peygamber'den sonra gerçekleşmesi nedeniyle, sahabe toplumunun her yönüyle örnek alınacak model bir toplum değil, ancak genel anlamda kendilerinden ibret alınacak bir toplum kesiti olduğunu söyleyebiliriz.

Zu'l-Kassa Savaşı

Üsame ordusu gelinceye kadar Hz. Ebu Bekir, Medine'ye saldırmak isteyen grupları oyalamaya çalıştı. Hz. Ebu Bekir, bu kabilelerin Medine'ye saldıracaklarını tahmin ederek önemli gördüğü bazı kritik noktalara, dağ geçitlerine Ali, Talha, Zübeyr ve İbn Mes'ud gibi meşhur sahabîleri yerleştirdi ve mürtedlerden gelen bazı saldırıları bu şekilde püskürttü.[91]

86 Taberî, II, 263.
87 Vakıdi, 54.
88 İbnü'l-Esir, II, 377.
89 Belâzurî, *Futuh*, 151.
90 Vakıdi, 66.
91 İbnü'l-Esir, II, 344.

Üsame ordusu gelince onu yerine vekil bırakarak Medine'ye saldırmaya çalışan bu gruplara karşı bizzat Zu'l-Kassa'ya doğru sefere çıktı.[92] Burada yapılan savaşta Müslümanlar, düşmanı yenilgiye uğrattılar. Bu savaş ilk başarı olarak değerlendirildi.[93] Bundan ilk olarak da Benî Temim ve Tayy kabileleri olmak üzere zekâtlarını göndermeye devam ettiler.[94] Sahabîler Hz. Ebu Bekir'e bundan ileri gitmemesini, yerine komutan tayin etmesini ona bir şey olursa Müslümanların sıkıntıya gireceklerini belirttiler.[95]

ESVEDÜ'L-ANSİ

Peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Esvedü'l-Ansi, esasen Hz. Ebu Bekir döneminin bir olayı olmayıp siyerin konusudur. Hz. Peygamber döneminde isyan etmiş ve Hz. Peygamber'in vefat ettiği esnada ortadan kaldırılmıştır. Ancak tarihçilerimiz, bu olayı Hz. Ebu Bekir'in döneminde gerçekleşen diğer isyanlarla beraber anlattıkları için, genelde bu şekilde aktarılmaktadır. Üsame olayı gibi Hz. Ebu Bekir dönemine yansımıştır.

Esved'in kendisi Müslüman olmamış olsa bile, bölge Hz. Peygamber'e teslim olmuş ve buraya Medine'den görevliler atanmıştı.[96] Bu bölgede yerli Yemenliler ile daha önce İran'dan gelip buradaki kadınlarla evlenmeleri sonucu oluşan ve Ebnalar denen grup arasında hakimiyet savaşı sürüyordu.[97] İslam öncesi bölgeye Ebnalar hakim iken, İslam'ın hakimiyeti döneminde de Ebnalar vali olarak görevlendirildi. Esved, yıllardır bölgeye hakim olan Ebnaların gücünü kırmak üzere hareket edip, yerli halkın bölgeden uzaklaştırmak istedikleri bu hakim sınıfa karşı mücadele bayrağı açarak adeta milli bir

92 İbnü'l-Esir, II, 345.
93 Taberî, II, 256; M. Rıza, *Ebu Bekir Sıddık*, Beyrut 1983, 55.
94 İbnü'l-Esir, II, 345.
95 Taberî, II, 256.
96 Vakıdî, 103; Taberî, II, 247; İbnü'l-Esir, II, 336.
97 Taberî, II, 296.

isyanın önderi oldu.[98] Ayrıca o dönemde moda olan peygamberlik iddiasıyla da davasını devam ettirmek istedi.

Esasen iyi bir göz bağcı[99] olan Esved,[100] İslam'ın bölgede tam olarak yayılamaması ve halka tam olarak anlatılamamasından faydalanarak etkileyici bazı hareketlerle çevresine topladığı taşkınlık sahibi güruhla etrafa korku saldı ve bölgede etkili oldu. Hz. Peygamber'in bölge temsilcisi Şehr b. Bazan'ı öldürüp[101] karısı Azad ile evlendi.[102]

Müslümanların o sırada Esved'in üzerine bir ordu göndermeleri mümkün değildi. Ancak kocasını öldürüp kendisini zorla nikâhladığı için Esved'den nefret eden Şehr'in eşi Azad'ın yardımıyla bölge ileri gelenlerinden birkaç cesur Müslüman, bir gece yarısı Esved'in evine girerek onu öldürdü. Böylece Esved'in taraftarları dağıldı.[103] Yemen'de ikinci isyan Eşas b. Kays tarafından gerçekleşse de bastırıldı.[104]

İki Mucize(!)

Esved'in öldürüldüğü haberinin, mucizevi olarak Hz. Peygamber'e vahy yoluyla ulaştığı aktarılır.[105] Halbuki bu haberin Hz. Peygamber'e değil, Hz. Ebu Bekir'e ulaştığı ve bunun Hz. Ebu Bekir döneminin ilk zaferi olduğu kaynaklarda açıkça belirtilmektedir.[106]

Benzer bir uydurma; yine Esved ile ilgili olarak şu şekilde aktarılır: "Esved Yemen'deki Müslümanlardan Ebu Müslim Havlani adlı Müslüman'ı İslam'dan çıkması için zorlamış, ancak bu Müslüman dinden çıkmayınca bunu ateşe atmış, ancak

98 Üçok, 81.
99 Bkz. Belâzurî, *Fütûh*, 146; İbnü'l-Esir, II, 336.
100 Esved'in merkepleri askeri nizamda hizaya dizip onları secdeye eğdirdiği gibi bazı hareketleri halkın ilgisini çekmişti. Ancak onun asıl etkisi, cezp edici konuşmasındaydı. Bkz. Taberî, II, 251; Belâzurî, *Fütûh*, 113.
101 Taberî, II, 247.
102 İbnü'l-Esir, II, 337.
103 Belâzurî, *Fütûh*, 114; Taberî, II, 252.
104 Taberî, II, 227.
105 Taberî, II, 250.
106 Belâzurî, *Fütûh*, 115; Taberî, II, 253; İbnü'l-Esir, II, 341.

ateş bu Müslüman'ı yakmamış." Olay daha sonra Medine'de Hz. Ömer tarafından öğrenilince Hz. Ömer, "Bu ümmetten de ateş yakmayan birinin olduğunu" ifade etmiş.[107] Yani ateşin yakmaması mucizesi sadece tarihte Hz. İbrahim'in başından geçmiş değil, aynı zamanda bu ümmette de gerçekleşmiştir denmek istenmiştir(!)

TULEYHA

Asıl adı Talha olmasına rağmen Müslümanlar onu küçümsemek için Tuleyha (Talhacık) ismini takmışlardı. Tuleyha b. Huveylid Hendek Savaşı'nda Medine'yi kuşatan Esedoğulları'nın komutanıydı. 9. yılında İslam'ı kabul ettiğini açıkladı. Hz. Peygamber'in vefatından önce, peygamber olduğu iddiasıyla ortaya çıktı. Tay, Esed, Gatafan kabilelerinden bazılarını yanında toplandı.[108] Tuleyha'da şairlik, savaşçılık ve kâhinlik gibi meziyetler olsa da halkın onun arkasında toplanmasının asıl nedeninin Kureyş karşıtlığı ile zekat vermemek olduğunu söyleyebiliriz. Onun zinayı helal kıldığı şeklindeki, toplumun kabul etmesi mümkün olmayan şeyler yaptığı türündeki rivayetler, tarihçilerin onu kötülemek adına uydurdukları şeyler olmalıdır.[109]

Buzaha Savaşı

Halid b. Velid, Buzaha'da 6.000 kişilik kuvvetiyle Tuleyha'ya karşı harekete geçti. Savaş öncesi öncü olarak gönderilen sahabeden Ukkaşe b. Mihsan şehit edildi.[110] Tuleyha ile yapılan savaş devam ederken Tuleyha'nın savaşta yardım edeceği konusunda söz verdiği vahy meleği Zu'n-Nun'dan(!) yardımın gelmediğini gören Uyeyne b. Hısn, Tuleyha'yı yalancı ilan ederek 700 kişi olan Fezarelilerle birlikte Tuleyha'ya verdikleri desteği kesip savaş alanından çekildi.[111]

107 İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, el-Mektebetu'ş-Şamile, el-İsdaru's-Sani, I, 1246.
108 Taberî, II, 262.
109 Üçok, 107.
110 Belâzurî, *Fütûh*, 105; Taberî, II, 261; Maraş bölgesinde kabrinden bahsedilir(!) ve bölge şivesi ile Ökkeş denilmektedir.
111 Vakıdi, 52; Taberî, II, 261.

Tuleyha yenilgi alametlerini görünce adamlarına, "Neden yeniliyoruz?" demiş, adamları ise ona, "Çünkü biz yaşamak için, onlar ise ölmek için savaşıyorlar, biz arkadaşımızın ölmesini isterken, onlar kendilerinin ölmelerini seviyorlar." demişlerdir.[112] Yenileceği kesinleşen Tuleyha, çareyi kaçmakta buldu. Şam'a giderek Kelb kabilesine sığındı. Esed ve Ğatafan kabilelerinin tekrar Müslüman olduklarını öğrenince kendisi de Müslüman oldu.[113] Hz. Ömer döneminde Irak'ın fethinde görev aldı ve Nihavend Savaşı'nda başarılar gösterdi.[114]

Ümmü Ziml

Buzaha yenilgisinden sonra İslam'ı kabul etmeyen Ğatafan, Süleym, Hevazin kabilelerinden bazı kimseler, Ümmü Ziml Selma bt. Malik adında bir kadın etrafında toplandılar.[115] Bu kadın Hz. Peygamber döneminde Medine'yi basma emri verip sahabilerden bir kısmını öldüren, ayrıca Müslümanların kervanının tamamını katleden ve bu sebeple yakalandıktan sonra iki deveye ayakları bağlanıp develer zıt istikamete sürülerek ikiye parçalatırılan[116] Ümmü Kırfe'nin kızı idi.[117] O da annesi Ümmü Kırfe bt. Rebia gibi Arapların ileri gelen kadınlarından idi. Ümmü Ziml, annesi hayatta iken esir düşmüş, Hz. Aişe'ye verilmiş, Hz. Aişe onu azad etmiş, o da kabilesinin yanına gelerek irtidat etmişti.[118] Ümmü Ziml, muhtemelen annesinin vahşice katledilmesinin intikamını almak için kabileleri dolaşarak asker topladı ve güçlendi. Halid bu durumdan haberdar olunca onların üzerine yürüdü. Oldukça çetin bir çarpışma sonunda Ümmü Ziml ve yanındaki birçok kimse öldürüldü.[119]

Her olaydan bir mucize üretmeyi adet edinen raviler, bu olayı da kullanarak bir mucize(!) ortaya koymuşlardır. Buna

112 Zehebi, 41.
113 Vakıdi, 57.
114 Belâzurî, *Fütûh*, 105; Taberî, II, 264.
115 İbnü'l-Esir, II, Esir 2 350
116 Taberî, II, 127.
117 İbn Hişâm, VII, 528.
118 Üçok, 48.
119 Taberî, II, 265.

göre Hz. Peygamber bir gün Ümmü Ziml Hz. Aişe'nin yanında iken girmiş ve "Aranızdan biriniz Hav'eb köpeklerini havlatacak." demiştir. Sonuçta Ümmü Ziml Selma da Hav'eb bozguncularını toplayıp savaşmıştı.[120] Bu anlatıma göre; bu olayı önceden Hz. Peygamber haber vermiş olmaktadır. Bu rivayetin hangi amaçlarla üretildiği, verilen yer isminden rahatça anlaşılmaktadır. Cemel Savaşı öncesi Basra yolunda Hz. Aişe, Hav'eb suyu başında köpek havlamalarını duyunca Hz. Peygamber'in söylediği belirtilen, "Keşke Hav'eb köpeklerinin hanginize uluyacağını bilseydim." şeklindeki uyarısını hatırlamış ve oradan dönmek istemiş, ancak 40 kişi gelerek başında bulundukları suyun Hav'eb suyu olmadığına dair yemin edince, geri dönmekten vazgeçmişti.[121]

Hz. Ali taraftarlarınca Hz. Aişe'nin Cemel'de haksızlığını kanıtlamak için uydurulan söze karşı, muhtemelen Hz. Aişe'yi savunmak adına, orada belirtilenin Hz. Aişe değil, yalancı peygamberlerden sayılan[122] Ümmü Kırfe'nin kızı Ümmü Ziml Selma olduğu şeklinde kurtarma yolu seçilmek için böyle bir mucize inşa etme yoluna gidilmiş olmalıdır.

Fucae'nin Yakılması

Bu dönemde Fucae es-Sülemi adlı bir şahıs, Hz. Ebu Bekir'e gelerek Müslüman olduğunu belirttikten sonra, irtidat edenlerle savaşmak için kendisine asker ve silah verilmesini istedi. Hz. Ebu Bekir de ona gerekli asker, silah ve mühimmatı verdi.[123] Fucae, verdiği sözün tam tersine davranarak, bu silahlarla Beni Süleym'den Müslümanlara saldırdı, onların mallarını yağmaladı, baskınlar düzenledi.[124] Olayı haber veren Süleymliler, Hz. Ebu Bekir'e o yakalanmadan yıkanmayacakları konusunda yemin ettiler. Hz. Ebu Bekir, onların da tahrikiyle Halid b. Velid'ten Fucae'yi yakalayıp getirmesi-

120 Taberî, II, 265.
121 Taberî, III, 11-18; İbnü'l-Esir, III, 210; İbn Kuteybe, el-İmame, 57.
122 Hizmetli, 420
123 İbnü'l-Esir, II, 350.
124 Taberî, II, 266.

ni istedi. Halid, onu yakalamak için yönlendirdiği kuvvetlere onu diri olarak getirmelerini, diri ele geçiremezlerse kafasını Hz. Ebu Bekir'e götürmelerini emretti.[125] Nihayet, Fucae yakalandı ve Hz. Ebu Bekir'e teslim edildi. O da Fucae'yi Beni Süleym'den birine teslim ederek Medine'nin namazgahında yakmasını emretti. Nihayet odun toplanıp, Fucae'nin elleri ayakları bağlanıp[126] ateşe atılıp yakıldı.[127]

Aktardığımız bu olay konusunda bazı araştırmacılar, Hz. Peygamber'in yapmadığı bir cezalandırmayı Hz. Ebu Bekir'in yapmayacağından ve mantıken de böyle bir olayın gerçekliğinin olamayacağından hareketle bu rivayetin uydurma olduğunu belirtirler.[128] Buna göre Hz. Peygamber'in, ordu komutanlarına Hz. Ebu Bekir'in Halid'e emrettiği şekilde, "Herkesi şiddetle öldürün, zafer kazandığınızda onları her çeşit usulle silahla ve ateşte yakmak suretiyle öldürün."[129] şeklindeki emirler vermesi mümkün değildir.

Biz her ne kadar rivayetler mutlaka doğrudur diyemesek de Hz. Ebu Bekir'in bu tür emirleri mevcuttur. Hz. Peygamber'in yapmadığını, Hz. Ebu Bekir'in kesinlikle yapmayacağı şeklinde bir mantık doğru değildir. Bu tür bir akıl yürütme ile birçok olayı reddetmenin imkanı da yoktur. Bu konuda yukarıda gerekli açıklamalarda bulunduk. Ayrıca Hz. Ebu Bekir dönemi verilen cezalar incelenirse, benzer suçlara verilen cezalarda bir yeknesaklık göremiyoruz. Benzer olaylarda değişik cezalar verilebilmiştir. Bu da problemi gösteren en önemli ipucudur.[130]

125 Vakıdi, 45.
126 Taberî, II, 266.
127 Belâzurî, *Fütûh*, 107; İbnü'l-Esir, II, 351.
128 İsrafil Balcı, "Mürtedlerin Yakılarak Öldürüldüğüne Dair Rivayetlerin Tahlili," *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI, (2006), sayı: 1, 43.
129 Vakıdi, 42; Taberî, II, 259.
130 Fayda, Halid b. Velid, 248. Bu tür rivayetleri Seyf kaynaklı olduğu için reddetmek uygun gözükmüyor. Çünkü diğer kaynaklarda benzer rivayetleri bulmak mümkündür. Örnek olması için Seyf kaynaklı olmayan ancak Hz. Ebu Bekir'in yakmayı emrettiği farklı bir rivayet için bkz. Taberi, II, 273; Seyf kaynaklı rivayetlere yaklaşım konusunda güzel bir değerlendirme için bkz. Ağırakça, 334. Doğrusu Belâzurî'nin genel olarak Seyf kaynaklı riva-

Bazı araştırmacılar ise -muhtemelen sahabeyi savunma adına- bu nakillerdeki uygulamaların olmadığını, rivayetlerin ve ravilerin zayıflığı tezinden hareket ederek ispatlamaya çalışmaktadır.[131] Halbuki eğer istenirse her rivayetin zayıflığını veya sahihliğini bir şekilde ortaya koymak mümkündür. Her ravi hakkında istenirse her türlü olumlu olumsuz bilgi bulunabilir. Bu sebeple önyargılarımıza uygun rivayetleri seçerek zayıf, diğerlerini ise sahih addetmek ne kadar doğrudur?

Doğrusu bir olayın İslam'a aykırılığı ayrı bir konu, bunu bir sahabînin uygulaması ayrı bir konudur. Ancak sahabenin masumluğu anlayışı ve ispat çabası açıkça dile getirilmese de, bu tür çalışmalarda bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bazı müelliflerse tam tersine Hz. Ebu Bekir'in bu uygulamasının haklı olduğunu savunurlar ve bunu desteklemek adına Fucae'nin Hz. Ebu Bekir'den aldığı silahlarla Müslümanları öldürüp onlara ihanet ettiğini,[132] Müslümanların himayesindeki birçok insanın malını yağmaladığını[133] ve yaktığını,[134] bu yüzden aynı ceza ile cezalandırıldığını belirterek cezayı savunmak isterler.[135] Oysa İslam kültürü, yakarak

yetleri tercih etmemesi de bir yöntem tarzı olabilir. Ancak bunun karşısında Taberi, İbnü'l-Esir, İbn Kesir gibi bu tür rivayetleri değerlendirebilen önemli bir tarihçi grubunu görebiliyoruz. Bu adeta bir Taberî Ekolü olmaktadır (Bkz. Sadık Erarslan, *Hz. Ömer Devri Fetih Hareketleri*, Ankara 1997, 4). Bu sebeple bir şeyi reddederken ne tür metotlar kullandığımıza ve neleri reddettiğimize dikkat etmemiz elzemdir.

Ayrıca rivayetlere eleştirel yaklaşmak yerine her ravi ve kaynak hakkında birilerinin tenkidine göre yola çıkarsak, başta İbn İshak, Taberi, Belâzurî ve Vakıdi, gibi eserlerden vazgeçmemiz gerekir ki, bu da İslam tarihinin temel kaynaklarından vazgeçmeyi gerektiren bir durumdur. Seyf kaynaklı rivayetleri attığımızda Taberi'den nasıl faydalanılabileceği sorusuna da cevap vermek zorlaşır. Dolayısıyla kaynaklar arası kıyaslamalarla tarihsel bağlamı düşünerek bir sonuca ulaşmak en doğrusudur. Aynı çağdaki bilginlerin birbirleri hakkındaki tenkitlerinin -şahsi olabileceği sebebiyle- doğrudan benimsenmemesi gerektiği de usûl kitaplarında belirtilir. İbn İshak ve Malik'in birbirlerine karşı sözleri gibi.

131 Mustafa Ertürk, "Şiddet içerikli Rivayetlerin Tahlili ve Tenkidi", *Çorum İlahiyat Dergisi*, 2002/2.

132 Sallabi, 296.

133 Akkad, 67.

134 Taberî, II, 265.

135 Ağırakça, 140.

bir insanın cezalandırılmasını kesinlikle kabul etmez ve bunun ancak Allah'ın Cehennem'de verebileceği bir ceza olduğunu belirtir.[136] Ayrıca bu tür savunma içine giren müellifler, Hz. Ebu Bekir'in verdiği bu yakma cezasından dolayı pişman olduğu rivayetine[137] -yani olayın gerçekliğini itiraf ettiği rivayete- nasıl bir izah getirebileceklerdir?

İlk dönem İslam tarihine göz attığımızda yakma olayının bölgenin bir kültürü olduğu ortaya çıkmaktadır ki bunun bazı örneklerini vermek istiyoruz:

- Üsame b. Zeyd: Resûlullah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) beni (bir askerî kuvvet başında) Übnâ denilen bir köye göndererek: "Sabahın erken saatlerinde Übnâ köyüne var, sonra yak." buyurdu.[138]

- Yine başka bir rivayette, "Ebû Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah bizleri bir seriyye içinde gazaya gönderdi de, Kureyş'ten adlarını söylediği iki kimse hakkında: "Falân ve falân kişileri bulursanız, onların ikisini de ateşle yakınız!" buyurdu. Sonra bizler yola çıkmak istediğimiz zaman Rasûlullah: "Ben sizlere falân ve falân kişileri yakınız diye emretmiştim. Hâlbuki ateşle ancak Allah azap eder. Bu sebeple sizler o iki kişiyi bulursanız, onları öldürünüz." buyurdu."[139] Bu rivayetten Hz. Peygamber'in Arap kültüründeki bu adeti uygulamayı bir ara düşünse de, bundan vazgeçtiğini anlıyoruz.

- Hz. Peygamber'in gönderdiği bir seriye komutanının, askerlerine kızarak ateşe girmelerini emrettiği nakledilir.[140]

- Bedir Savaşı sonrası esirlere karşı nasıl muamele yapılacağı konuşulurken Abdullah b. Ravaha esirlerin ağaçlık bir vadide toplatılıp yakılmasını teklif etmişti.[141]

Ayrıca Hz. Peygamber'in gönderdiği bir görevlisine, "Yakaladığınızda öldürün sonra yakın." dediği onların yakalayacak-

136 Ebu Davut, Cihat, 112.
137 Taberî, II, 353.
138 İbn Mace, Cihat, 31.
139 Buhari, Cihat, 148; Tirmizi, Siyer, 20.
140 Buhari, Megazi, 61.
141 Taberi, II, 46; başka bir yakma örneği için bkz. Hamidullah, 815..

ları şahsı ölmüş bulmaları üzerine kabirden çıkarıp ölüsünü yaktıkları belirtilir.[142]

Hz. Ebu Bekir döneminde Fucae'nin yakılması olayı[143] ile birlikte orduların genel komutanı Halid b. Velid'in mürtedleri yaktırdığı bilgilerine de sahibiz.[144] Halid, komutanlarına, "Ezan sesi duymazsanız yürüyün her türlü işkence ile öldürün ve yakaladığınızı yakın." emrini verdi.[145] Yine Halid b. Velid'in, Süleymoğullarından bazılarını yakaladıktan sonra ahırlara doldurup yaktırdığı aktarılır.[146] Halid'in mürtedleri yaktığı Hz. Ebu Bekir'e bildirilince görevden almamış, "Allah'ın çektiği kılıcı kınına sokmam." demişti.[147] Hz. Ali döneminde Hz. Ali'nin komutanının da Muaviye'nin bir görevlisini yaktırdığını,[148] ayrıca Hz. Ali'nin halifeliği sırasında bir grubu yaktırttığını öğreniyoruz.[149] Yine Muaviye'nin valisi, Hz. Ebu Bekir'in oğlu Muhammet'i Mısır'da öldürdükten sonra eşek derisi içinde yaktırmıştı.[150] Yine Hz. Ali'nin kendi katili için öldürüldükten sonra yakılmasını emrettiği nakledilir.[151] Ayrıca buna benzer Araplar arasında eskiden beri yakarak öldürmenin veya öldürdükten sonra yakmanın yaygın olduğunun örnekleri verilebilir.[152]

Bütün bu aktardığımız nakiller, eskiden beri bölgede yakma ile cezalandırmanın olduğunu göstermektedir.[153] Nitekim Hz. Peygamber de neredeyse böyle bir yanlışa düşecek iken

142 Taberanî'den naklen Aliyyü'l-Kari, *Esraru'l-Merfua*, Beyrut 1981, 14-16.
143 Vakıdî, 46.
144 Belâzurî, *Fütûh*, 142; Taberî, II, 265.
145 Taberî, II, 272-273.
146 İbn Hayyat, 130.
147 Belâzurî, *Fütûh*, 107
148 Buhari, Fiten, 8.
149 Buhari, Cihat, 148.
150 Belâzurî, *Fütûh*, 229.
151 İbn Hanbel, I, 94.
152 Bir örnek için bkz. Hz. Ömer döneminde Büveyb Savaşı sonrası Müslüman ordusundan bazı kimseler, Cahiliye döneminde kendilerinden bazı kimseleri ateşte yakanları, suya atmış ve boğularak ölmelerini sağlamıştı. Bu olay üzerine Hz. Ömer bunu yapanları sorgulamıştı. İbnü'l-Esir, II, 409.
153 Zu Nuvas'ın müminleri ateşe atması da bir örnek olarak verilebilir. Bkz. İsrafil Balcı, "Mürtedlerin Yakılarak Öldürüldüğüne Dair Rivayetlerin Tahlili," *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI, (2006), sayı: 1.

sonradan bundan vazgeçmiştir.[154] Hz. Ebu Bekir ise İslam'da kabul edilmeyen böyle bir uygulamayı -daha sonra vefatı sırasında pişman olsa da- o nazik ortamlarda hem yapmış, hem de Halid tarafından yapılmasına izin vermiştir. Dahası yakma işlemi[155] ile birlikte Halid, suçluları Müslümanlara yapılanların benzeri olarak dağlardan uçurumlara fırlattırmış,[156] kuyulara atmış, taşla ezmiş, okla dağlamıştır.[157] Anlaşılan şu ki; Arap örfü bütünüyle terk edilememiş ve adeta örfî yargı bu dönemde uygulanmıştır.[158]

Hz. Ebu Bekir dönemindeki bu cezaları -bazı müelliflerin ifade ettiği gibi- Hz. Peygamber döneminin devamı olarak nitelemek doğru değildir.[159] Bu tür uygulamaların kabul edilebilir ve savunulabilir bir tarafı yoktur. İslamî olmayan bir uygulama konusunda sahabe yaptı diye savunmanın da anlamı yoktur. Bu tür cezalar, sahabe toplumunun tümüyle örnek alınacak bir durumunun olmadığını, bilakis ibret alı-

154 İbn Hişam. V, 134.

155 İbn Kesir. bu uygulamaları anlattıktan sonra, "bu uygulamaları (yani, yakma, taşla ezme, uçurumlardan atma, okla dağlama) yaptığı için Allah Halid'ten razı olsun" demektedir. Bkz. V, 23.

156 Balcı'nın Seyf kaynaklı rivayetler konusundaki uyarısı dikkate değerdir. Belki Seyf'in rivayetlerinde abartı ve aşırılıklar bulunabilir. Doğrusu değişik kaynaklardan gelen ve teyit edilen rivayetleri tümünün de, savunmacı gayretle reddetmek mümkün değildir. Seyf'in bu konuda detaylı anlatımlara girmesi Temim kabilesinden olmasından dolayıdır. (Mahmut, Kelpetin, *Hulefa- yi Raşidin Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, İstanbul, 2012. 312) Bu noktada Balcı, bölgede yüksek dağ ve derin kuyu olmadığından hareketle nakledilen rivayetleri reddetmekte ve bunların bir senaryo olduğunu belirtmektedir. Ancak Arabistan'ın yüksek sıradağlar barındırdığı bilinen bir gerçektir. Ayrıca Kuran'da bahsedilen Ashabı Ress'in Arabistan'da olduğunu ve peygamberlerini kuyuya atıp taşlayarak öldürdüklerini biliyoruz (Geniş bilgi bkz. Mevdudi, Tefhimu'l-Kuran, III, 589). Bu sebeplerle bu rivayetleri senaryo olarak addetmek çok doğru olmasa gerektir. Bkz. Balcı "Mürtedlerin Yakılarak Öldürüldüğüne Dair Rivayetlerin Tahlili," 34.

157 İbn Miskeveyh, Tecaribu'l-Ümem, Beyrut 2003, I, 184.

158 Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen Üreneliler hadisesi var ki bunlar dinden döndükleri için değil, yağma talanı ve işkence içinde katliam yaptıkları için elleri ayakları kesilip öldürülmüşlerdir. Bu konuda Maide suresi 33. ayette de bilgi vardır. Ancak muhtemelen dönemsel bir ceza olduğu için daha sonra benzeri uygulanmamış, tek bir uygulama olarak kalmıştır. Buhari, Muharibin, 1.

159 Sallabi, 201.

nacak bir durumunun olduğunun en güzel göstergesidir. Bu uygulamaların ne kadar yanlış olduğu bizzat Hz. Ebu Bekir'in daha sonra pişman[160] olmasından da anlaşılabilir.[161] Zaten onun bizzat bu uygulama konusunda yanlış yaptığını belirttikten sonra, cezalandırmasını savunmaya çalışmak anlamsız kalmaktadır.[162]

Doğrusu bu savaşlar sırasında hiç de hoş olmayan durumlar ortaya çıkmıştır. Bunları, savaş ortamında insanların akl-ı selim ile düşünemedikleri bir ortamda gerçekleşen, kabul edilmesi ve savunulması mümkün olmayan durumlar olarak değerlendirmek en sağlıklı yaklaşım olacaktır.

SECAH

Peygamberlik iddiasında bulunanlardan birisi olan Secah bt. Hâris, Temim kabilesine mensup olup Tağliboğulları arasında ikamet eden Hıristiyan ve kâhine bir kadındı.[163] Hz. Ebu Bekir'e karşı savaşmak isteyen Secah, Malik b. Nüveyre ve Utarid b. Hacib gibi Temim liderleriyle de anlaştı. Malik b. Nüveyre, Secah'a öncelikle irtidat etmeyip İslam üzere kalan Temim kabilesinin boylarından Rebablar ile savaşmayı teklif etti.[164] Bunun üzerine gerçekleşen çarpışmalarda Secah yenildi ve her iki taraftan çok sayıda kişi öldü.[165] Bu durum Secah'ın gücünü zayıflattı.

Secah, bundan sonra askerlerini Yemame bölgesine sevketti. Niyeti, Müseylime ile savaşmaktı. Müseylime, bir yandan İkrime b. Ebî Cehil komutanlığındaki Müslüman askerler

160 Hz. Ebu Bekir'in, "Keşke onu kolaylıkla öldürmüş veya kolaylık göstererek serbest bırakmış olsaydım." dediği nakledilir. Taberî, II, 353.
161 Belâzurî, *Fütûh*, 151; Hz. Ebu Bekir'i her zaman öven Akkad bile, bu işin yanlış olduğunu, Hz. Ebu Bekir'in gazabına mağlup olduğunu ve bundan dolayı bundan pişman olduğunu belirtir. Akkad, 204.
162 Ağırakça, 140.
163 Belâzurî, *Fütûh*, 108.
164 Taberî, II, 269.
165 İbnü'l-Esir, II, 354.

ile öbür taraftan Secah'ın ordusu ile savaşmanın kendisinin aleyhine olacağını düşünerek Secah ile anlaşmak istedi ve kendi bölgesi olan Yemame'nin yıllık mahsulünün yarısını vermek suretiyle anlaştı ve onu memleketine geri gönderdi. Bu arada Secah'ın ideallerinden vazgeçtiğini gören komutan ve taraftarlarının bir kısmı onu terk etti. Secah bundan sonra davasından vazgeçip kabilesi içinde Müslüman olarak yaşadı.[166] Anlaşılan o ki; Hz. Peygamber'in vefatıyla gerçekleşen karışıklıklar arasında kahineliğini ve şairliğini kullanarak iktidar elde etmek istemiş, ancak öncelikle Temimler içindeki Müslüman olan Rebab kabilesi ona önemli bir darbe vurmuş, sonra Müseylime ile de görüşünce bu iktidar işini devam ettiremeyeceğini anlayıp Müseylime'den alacağı maddi imkanlarla meseleyi az bir zararla kapatmaya karar vermiş ve kavmine dönmüştür.[167]

Başta Taberî olmak üzere, İslam tarihi kaynaklarında Müseylime ile Secah arasında geçen bazı müstehcen konuşmaları naklederler.[168] Bu tür cinsel içerikli müstehcen konuşmalar,[169] muhtemelen bu iki lideri kötülemek için Müslüman ravilerce uydurulmuştur.[170] Secah'ın Müseylime ile karşılaşır karşılaşmaz kavminin önünde sadece üç gün için evlenmeyi göze alması,[171] kavminin önderi durumundaki bir kadın için makul bir durum değildir. Bu tür rivayetler, kabul edilmesi şüphe götürür aktarımlardır.[172] Nitekim Taberî'deki bu tür rivayetlerin ravilerinin olmaması ve anonim bir şekilde aktarılması şüpheleri destekler niteliktedir.[173]

166 Taberî, II, 271.
167 Üçok, 124.
168 Vakıdi, 60; Taberî, II, 270.
169 İbnü'l-Esir, II, 356.
170 Rodinson, 258.
171 İbnü'l-Esir, II, 355-357.
172 Taberî, II, 269.
173 Üçok, 123-124.

Malik b. Nuveyre'nin Öldürülmesi

Kabilesi ile birlikte Secah'a tabi olup onun adına hareket eden Malik b. Nüveyre, Secah'ın iddiasından vazgeçip Mezopotamya'ya dönmesinden sonra pişman oldu ve ne yapacağını şaşırdı. Butah denilen yerde konakladı. Askerlerine de dağılmalarını ve toplu halde bulunmamalarını ve Müslümanlarla çarpışmaktan kaçınmalarını söyledi.[174] Sahabeden Ebu Katade komutasında bir birlik, Malik b. Nüveyre ve hanımının içinde bulunduğu bir grup ile karşılaştı. Onlara silahlarını bırakıp teslim olmalarını söyledi. Onlar da silahlarını bırakıp teslim oldular. Bunun üzerine onları alıp Halid b. Velid'in yanına götürdüler. Sahabeden komutan Ebu Katade, bunların ezân okuduklarına ve namaz kıldıklarına tanıklık etti.[175] Başka birkaç kimse ise bunun aksini iddia edince[176] Halid b. Velid, Malik b. Nüveyre ile zekâtını verip vermeyeceği konusunda konuşmaya başladı. O, Halid'e namaz kılacağını, fakat zekât vermeyeceğini söyledi. Halid, "Biri diğeri olmadan kabul olunmaz." dedi. Malik, "Arkadaşınız (Hz. Peygamber) böyle mi söyledi?" diye sordu. Bunun üzerine Halid, "Demek o bizim arkadaşımızdır, senin arkadaşın değil öyle mi? Seni öldüreceğim." dedi. Malik, ikinci kez, "Arkadaşın böyle mi emretti." diye tekrar sorunca, Halid onu öldürmeye karar verdi. Her ne kadar sahabeden Abdullah b. Ömer ile Ebu Katade onu öldürmemesini söylediler ve Malik de, "Beni Ebu Bekir'e gönder, o benim hakkımda hüküm versin." dediyse de Halid'i vazgeçiremediler. Bu arada Malik, "Vallahi ben İslam'dan dönmedim." diyordu. Bu sırada Malik'in adamlarından biri, "Halife namaz kılanları öldürmeyin." dediğini aktarınca, Halid bu sefer, "Siz namaz kılmıyorsunuz." dedi. Ancak Ebu Katade, onların kendileriyle beraber saf tuttuklarını ve namaz kıldıklarını belirtince, Halid

174 Taberî, II. 272.

175 Bu konudaki bazı rivayetlerin Beni Cezimeler olayındaki aktarımlarla benzerliği dikkat çekicidir. Ravilerin, bu olayı "tarihi geçmişe doğru okuma" anlamında geçmiş bir olay için de kullanmış olmaları muhtemeldir. Bkz. Vakıdî, *Meğazî*, 881.

176 Taberî, II. 273.

bu sefer zekata engel olduklarını söyleyerek sahabenin muhalefetine rağmen onları öldürdü.[177] Bu sırada Malik, Halid'e hitaben, "Ben kıbleye dönüp namaz kılan bir Müslüman iken mi beni öldüreceksin?"[178] deyince Halid, "İslam'dan döndüğün için" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Malik, "Bilakis İslam'dan dönmedim." dedi. Buna rağmen Halid, Malik'i öldürttü[179] ve akabinde Malik'in hanımı Ümmü Temim ile iddetini beklemeksizin[180] evlendi ve onunla zifafa girdi.[181]

Malik'in silahlarını bırakıp teslim olmasına ve ezan okuyup Müslüman topluluğuyla beraber namaz kıldığına şahit olunmasına[182] rağmen, Halid'in bu muamelesi, sahabîler tarafından büyük tenkit gördü. Malik'i teslim alan ve öldürülmesine karşı çıkan Ebu Katade, Medine'ye giderek durumu Hz. Ebu Bekir'e ve Hz. Ömer'e anlattı. Hz. Ömer, halife Hz. Ebu Bekir'e hitaben, "Sen Müslümanları öldüren, ateşle işkenceler yapan bir adamı görevlendirdin.[183] Halid'in kılıcında şaibe vardır onu azlet." şeklinde sert tenkitler yöneltti.[184] Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir, "Halid bu konuda yorum yaptı ve hata etti. Onun hakkında başka bir şey söyleme. Ben Allah'ın kafirlere karşı çektiği kılıcı kınına sokamam." dedi.[185] Bunun ardından Malik'in diyetini kardeşi Mütemmim b. Nüveyre'ye ödedi. Bu arada Halid'i Medine'ye çağırdı. Halid, Medine'ye geldi ve özür diledi. Hz. Ebu Bekir Arapların savaş günlerinde

177 Taberî, II, 273.
178 Vakıdi, 59.
179 Zehebi, 44.
180 Yakubi, II, 18.
181 Vakıdi, 60; Taberî, iddetini beklediğini belirtir, Taberî, II. 273; İbn Kesir, V, 27. Bazı müellifler, cariyenin mürted olduğu için iddetinin beklenmesinin söz konusu olmadığından, Halid'in Malik'in eşini cariye olarak almasından dolayı iddet beklememesinin normal olduğunu savunabilmişlerdir. Bkz. Sallabi, 302; Ekinci, 92; bu durumda eğer cariyenin hamile olup olmadığı belli değilse doğan çocuğun nesebinin ne olacağı konusu muğlak kalmaktadır ki bu durum nesep olayına çok önem veren İslamî ilkeler açısından kabul edilebilir bir durum değildir.
182 Taberî, II, 273.
183 Belâzurî, *Fütûh*, 107.
184 Taberî, II, 274; Hz. Ömer, Halid'i azlettiği gibi, malına da el koyacaktır, Taberî, II, 357.
185 İbnü'l-Esir, II, 359.

hoş karşılamadıkları evlilikten dolayı onu azarladı. Bu arada Hz. Ömer ile Halid b. Velid arasında bu konu ile ilgili çok sert tartışmalar yaşandı.[186]

Halid'in böyle bir şey yapmadığını ve masum olduğunu izah etmeye yönelik savunma amaçlı rivayetler aktarılmaktadır.[187] O gecenin soğuk olması dolayısıyla Halid b. Velid'in askerlerine hapsedilmiş olan Malik b. Nüveyre ve adamlarını ısıtmalarını istediği,[188] fakat kullandığı kelimenin Kinane kabilesi dilinde "öldürmek" anlamına gelmesi sebebiyle Malik ve adamlarının geceleyin katledildiğini, Halid çığlıkları duyup yetişinceye kadar bunların öldürüldüğünü, bunun üzerine Halid'in (adeta suçu Allah'a izafe edercesine) "Allah bir şeyi isteyince onu gerçekleştiriyor." dediği aktarılır.[189]

Bu rivayetin sonradan senaryolaştırıldığının birçok ipucuna rastlayabiliriz. Başta bu kadar Kureyşli ve Ensar'ın Kinanelilere ait bir deyim olduğu söylenen bir sözcüğü niye anlamadıklarını sorgulamak lazımdır. Yine ölüm emri vermekle, ısıtma emri verme arasındaki vurguyu da nasıl ayıramadıkları da ayrı bir muammadır. Ayrıca Kinane, ayrı bir kabile olmayıp Kureyş'in de içinde bulunduğu bir kabiledir. Bu konuda Hz. Peygamber, "Allah İbrahim'in çocuklarından İsmail'i, İsmâiloğulları'ndan Benî Kinâne'yi, Kinâne'den Kureyş'i, Kureyş'ten Benî Hâşim'i ve onlar arasından da beni seçti."[190] demektedir. Bu da bu tür bir savunma ve senaryoyu boşa çıkarmaktadır.[191]

186 Taberî, II, 273.
187 Ağırakça, 150.
188 İbnü'l-Esir, II, 359.
189 Taberî, II, 273.
190 Müslim, Fezâil, 1.
191 Halid b. Velid'in bu uygulaması için akıl almaz savunmalar yapılmıştır. Bu tür savunmaların bazıları, aleyhteki rivayetlerin zayıf, lehteki rivayetlerin de sahih olduğu mantığı ile yapılan önyargılı savunmalardır. Buna örnek için bkz. Tahir b. Aşur ve Zahidu'l-Kevseri, bu rivayetlerin yalancıların aktarması olduğunu, Halid'in bir müçtehit olarak hata ettiği şeklinde bir savunmada bulunmaktadırlar. Bu durumda Halid, yaptığı bu hareketi ile müçtehit olarak bir sevap da kazanmış olmaktadır(!) Ancak bu savunmalarla Halid'i eleştiren diğer sahabîlerin durumu ne olacaktır? düşünmek gerekir. İbret verici savunma için bkz. Bkz. Zehebi, *Târihu'l-İslam*, Beyrut 1990, III. 34, 2. dipnot.

Müelliflerimizden bir kısmı, bu savunma şeklini kabul etmeyerek, yani esirlerin ısıtılması ile ilgili rivayeti kabullenmeyerek, sahabenin bu kadar tenkidine, hiçbir sahabenin Halid'in yaptıklarını onaylamamasına, tam tersine ağır tenkitler yöneltmesine, Hz. Ebu Bekir'in Halid'i çağırıp yaptığı hata yüzünden azarlayıp diyetini ödemesine ve Halid'in de yaptığı hatayı kabul edip özür dilemesine rağmen, Halid'in yaptığını savunmaya çalışmışlardır. Buna göre; Malik'in zekât toplama memuru iken[192] ihanet etmesini söz konusu ederek[193] veya irtidadı dolayısıyla Halid'in onu öldürmekte haklı olduğunu[194] belirtmektedirler.[195] Ayrıca Malik'in zekatı Medine'ye göndermeyip halka dağıttığı, İslam aleyhine şiir söylediği, Secah'a engel olmayıp destek verdiği ve Hz. Peygamber için "arkadaşınız" dediğini de belirtmişlerdir.[196] Buna göre; Halid'in haklı olarak Malik'i öldürmesi ve eşiyle hemen evlenip zifafa girmesi doğrudur(!)[197] Ancak durum böyleyse, başta Halid'in kendi yanındaki askerler, Medine'de halife ve diğer sahabîlerce niye tenkit edilmiş ve özür dilemek zorunda kalmıştır? sorusuna cevap vermek güçtür. Ayrıca bu tür anlayışlara göre; madem Halid suçsuzdur ve Malik ölümü hak etmiştir,[198] öyle ise neden diyet ödenmiştir sorusu izah edilememektedir.

Bu tür müdafaalar, başta Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere Halid'i eleştiren bütün sahabîleri suçlama sonucunu da doğurur. Bu sebeple bir savunma yapılırken, bunun sonucunun nerelere ulaşacağı da hesaplanmalıdır. Bizzat sahabe arasında Halid'in yaptığı bu işi savunan hiç kimse yok iken, kraldan çok kralcı davranarak savunmacı bir yaklaşımın gereği yoktur. Böyle bir uygulamayı hukuka uydursalar

192 İbnü'l-Esir, II, 353.
193 Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, İstanbul 1992, 271; Kazancı, 163.
194 Şibli, IV, 62, 1. dipnot; Apak, 72.
195 İbrahim Ekrem Ağa, *Halid b. Velid*. Arapçaya çev: İsmail Keşmiri, Kahire 1974, 200; Şibli, IV, 61.
196 Fayda, 271; Hüseyin Algül, "Hz. Ebu Bekir'in Hicretten Vefatına Kadar Dönemdeki Faaliyetlerine Genel Bakış", *İstem*, sayı; 6, Konya 2005, 115.
197 Vakıdi, 60.
198 Ağırakça, 152.

da vicdana uymayacaktır. Nitekim sahabenin tepkisi de bu yüzdendir.

Doğrusu eğer (bu savunmacı mantığa göre) Malik ölümü hak ettiyse, aynı şekilde Müslümanlara saldıran birçok lider neden affedilmiştir?[199] sorusu muallakta kalmaktadır. Şayet bu aflar, meşru ise Malik de affedilebilirdi. Üstelik Malik'in bu affedilen liderlerden çok daha erdemli olduğu aktarılmaktadır.[200] Eğer zekat vermediği için bir kimse öldürülüyorsa, aynı suçu işleyen hatta birçok katliam yapan birçok kimse öldürülmemiştir.

Bu savunmacı yaklaşımın çelişkisi, bir durumda kabul edilen bir ilkenin, benzer başka bir durumda işletilmemesidir. Bu yüzden Malik'in öldürülmesinin verdiği sıkıntı tarih kaynaklarına yansımıştır. Doğrusu bize göre; Malik'e haksızlık yapılmıştır. Nitekim ona yapılan haksızlık nedeniyle Hz. Ebu Bekir onlardan alınan ganimeti Malik'in kardeşine geri iade etmiş,[201] haksız bir şekilde ölümü sebebiyle diyetini ödemiştir.[202] Bu da bizim kanaatimizi desteklemektedir. Ancak halife dahil sahabe tarafından ağır bir şekilde tenkit edilen Halid'in bu hareketi bazı müelliflerce maalesef küçük yani önemsiz hadiseler olarak telakki edilebilmektedir.[203] Bazı müellifler de Halid'in yaptığının gayet normal olduğunu,

199 Belâzurî, *Fütûh*, 151.

200 Malik'in kardeşinin ağlaması üzerine onu teselliye çalışan Hz. Ömer'e Malik'in nasıl biri olduğunu anlatırken onun misafirin yolunu bulup gelebilmesi için sabaha kadar ateş yaktığını belirtmiştir. Belâzurî, *Fütûh*, 143; İbnü'l-Esir, II, 359; Balcı, Malik'in kardeşinin diyet için geldiğinde ateşte yakılmasından bahsetmemesinden hareketle (oysa rivayette cesedin yakılmasından değil, başının yakılmasından bahsedilir) rivayetin gerçekle ilgisinin olmadığına delil gösterir. Ancak, bu durum olayın dönem şartları içinde adiyattan bir durum olarak değerlendirildiğini de gösterir. Kardeşi bu sebeple öldürülmesinden bahsetmiş, ancak öldürülme şeklinden bahsetmemiş olmalıdır. Kaldı ki cesedin yakılması durumu da rivayetlerde yoktur. İsrafil Balcı, "Rivayetin Metne Dönüştürülmesinde Ravi Tasarrrufuna Seyf b. Ömer'den Örnekler", *İslami İlimler Dergisi*, c. 3, sayı. 2, 2008. 121.

201 İbnü'l-Esir, II, 359.

202 Taberi, II, 273.

203 Fayda, 311.

çünkü Hz. Peygamber'in de benzer uygulamaları olduğunu maalesef söyleyebilmişlerdir.[204] Bu savunmacı yaklaşımın Hz. Peygamber'i de zan altında bıraktığını burada belirtelim. Çünkü Hz. Peygamber ile Halid asla aynı şeyleri yapmamıştır.

Sahabe, Halid'i Araplar arasında iğrenç sayılan[205] bir fiili işlemekle suçlamış ve ayıplamıştır. Bu da Halid'in savaşta Malik'in eşiyle evlenmesi durumudur.[206] Doğrusunu söylemek gerekirse; sırf Malik'in eşiyle evlenmek için onu öldürüp öldürmediğini tesbit etmemiz zordur. Çünkü Halid, genelde savaşlarda ve sonrasında düşmanı öldürmeye çok düşkün birisiydi. Onun bu özelliği Hz. Peygamber'i bile zor durumda bırakmıştı. Mekke fethi sırasında Hz. Peygamber'in emrine rağmen savaşması,[207] Beni Cezimeler, Müslüman olup teslim olmalarına rağmen onları öldürmesi,[208] bunlardan bazılarıdır.[209] Onu bu konuda ne Hz. Peygamber, ne de Hz. Ebu Bekir durdurabilmiştir.

Halid'in fethettiği yerlerde lider ailesi veya kızlarıyla evlilik konusundaki arzusu tarihen bilinen bir gerçektir. Malik'in hanımı, güzelliği ile bilinen bir kadın idi.[210] Malik, öldürüleceğini anlayınca, karısına dönüp, "Senin güzelliğin yüzünden öldürülüyorum." dediği,[211] bunu duyan Hz. Ömer'in Halid'e hitaben, "Ey Allah düşmanı! Bir Müslüman'ı öldürdün, hanımının üzerine atladın. Seni taşlayarak öldüreceğim." dediği belirtilir.[212]

204 Sallabi, 303.

205 Bu olaya benzer bir durum şu şekilde gerçekleşmişti. Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi ganimet mallarının beşte birini almak için Yemen'e, göndermişti de; Hz. Ali, ganimetten hissesine bir cariye almış, sabahleyin de yıkanmıştı. Onun bu yaptığına sahabiler kızmış ve Hz. Peygamber'e şikayette bulunmuşlardı. Hz. Peygamber ise onun ganimet malının beşte birindeki hissesi, aldığı cariyeden daha çok olduğunu belirterek ses çıkarmamıştı. Buhari, Meğazi, 63.

206 Taberî, II, 273.

207 Belâzurî, I, 425.

208 İbn Sa'd, II, 149; Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi gönderip Halit'i tutuklamasını istemişti, İbnü'l-Esir, II, 300.

209 Belâzurî, *Fütûh*, 129.

210 Vakıdi, 59.

211 Vakıdi, 59.

212 Taberî, II, 274; Zehebi, Tarih, III, 34.

Halid'in bu evlilik arzusu daha sonraları da devam etmiştir. Örneğin; Müseylime'yi yendikten hemen sonra ona tabi olan liderlerden Müccaa'yı sıkıştırarak kızıyla alelacele evlenmiş ve zifafa girmiştir. Bunu duyan Hz. Ebu Bekir, ona bir mektup göndererek:

> İçlerinde 700'ü Kur'an hafızı, 1200 Müslüman'ın kanı kurumamışken, nedir sendeki kadın düşkünlüğü? Bu yaptığın iş, Malik b. Nüveyre olayında yaptığın işe benziyor.

demek zorunda kalmıştır.[213] Ona bu ithamı (kanı düşkünü) söyleyen sahabîdir ve halifedir. Halid benzer bir şekilde Dumetu'l-Cendel'i ele geçirince oradaki lider Cudi'nin güzelliği ile bilinen[214] kızıyla da evlenmiştir.[215] Buna rağmen daha sonra Halid'in bu fiilinin halife tarafından bu kadını (Malik'in hanımını) boşaması istenmediği için normal olabileceği şeklinde savunulmaktadır.[216] Halbuki artık onun boşatılması bir anlam ifade etmediği gibi yaptığı yanlışı da düzeltmeyecektir.

Halid'in Malik'i öldürmesi konusuyla ilgili son bir rivayeti daha aktarmakla konuyu bitirmek istiyoruz. Halid'in askerleri, Malik'in kafasını kesip ocak taşı olarak kullanmıştır.[217] Böyle bir vahşi uygulamayı kabul etmek hiçbir şekilde mümkün değildir.[218] Askerlerinin yaptığı bu olaydan Halid'i de sorumlu tutamayız. Ancak dönemin bedevi vahşiliğini ve Hz. Peygamber'in böyle bir ortamdan ortaya çıkardığı toplumsal yapılanmanın gerçekten bir mucize olduğunu göstermesi açısından bu olay önemli bir göstergedir.

213 Yakubi, II, 17; Vakıdi, 82; Taberî, II, 284.
214 İbnü'l-Esir, II, 396.
215 Taberi, II, 325.
216 Fayda, 272.
217 Taberî, II, 273; İbn Kesir, V, 27; rivayet, sadece başın yakılmasından bahsetmektedir. Bu durum bazen cesetlerin "kazanlara doldurulup pişirildiği" şeklinde yanlış algılamalara sebep olmuştur ki doğru değildir. Bkz. İsrafil Balcı, "Rivayetin Metne Dönüştürülmesinde Ravi Tasarrufuna Seyf b. Ömer'den Örnekler", *İslami İlimler Dergisi*, c. 3, sayı: 2, 2008. 121.
218 Bütün bu rivayetlerin getirdiği sıkıntıları gidermeye yönelik olarak Halid b. Velid'i övgü adına birçok rivayetin de uydurulduğunu gözlemlemek mümkündür, Bkz. Vakıdi, *Meğazi*. 884.

MÜSEYLİME

Müseylime'nin bağlı olduğu Beni Hanife kabilesi, içlerinde bazı Hıristiyanların da bulunduğu büyük bir kabile idi. Müseylime, Hz. Peygamber'in peygamberliğini inkar etmiyor sadece peygamberlikte ona ortak olduğunu iddia ediyordu.[219] "Müslümancık" anlamına gelen ismini Hz. Peygamber koymuştu. Ona yazdığı mektup şu şekildeydi: "Allah'ın elçisi Muhammed'den yalancı Müseylime'ye. Allah'ın selamı hidayete tabi olanların üzerine olsun. Allah kullarından dilediğini yeryüzüne varis kılar. Akibet Allah'tan korkup sakınanlarındır."[220]

Müseylime'nin ufku ancak bir bedevinin ufku kadardı. Kara keçiden, beyaz sütten, öğütmekten, fırında pişirmekten, sulak yerlerde yaşıyan kurbağadan aynı zamanda semaların hakiminden ve gökten inecek olandan bahsetmek suretiyle, fikirlerini ziraatle uğraşan kabiledaşlarının lisanına uyarlıyordu.[221] Hz. Peygamber'i taklit ediyordu. Kabe ve çevresinin haremi gibi, Ben-i Hanife kabilesi için harem oluşturmuş, bu durum bazı kabilelerin yağma yapıp onun haremine sığınması gibi sonuçlar doğurmuştu.[222] Namazı inkar etmemiş, ancak üç vakite[223] düşürmüştü.[224]

Hz. Ebu Bekir, Müseylime'ye karşı sırasıyla İkrime b. Ebî Cehil ve Şurahbil b. Hasene'yi gönderdi.[225] İkisi de, şöhret elde etmek için Müseylime'ye karşı erken harekete geçince yenildiler.[226] Bunun üzerine Halid b. Velid'i, Muhacir ve Ensârdan bir ordunun başında Müseylime'ye karşı takviye kuvveti olarak gönderdi.

219 Belâzurî, *Fütûh*, 97; Taberî, II, 276.
220 İbn Hişam, VII, 499; Belâzurî, *Fütûh*, 98.
221 Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev: Neşet Çağatay, Ankara 1964, 42.
222 Taberî, II, 276.
223 Vakıdî, 62; Taberî, II, 271.
224 Sonraki yıllarda da bölgede hala bazı kimselerin namazı üç vakit kıldıkları belirtilir. Dozy, 146.
225 Mezarı Kilis yakınlarındadır.
226 Taberî, II, 275.

Akraba Savaşı

Kabile bağımlılığından dolayı Müseylime'ye körü körüne bağlananlar vardı. Müseylime'nin kabilesinden Talha en-Nemri, Müseylime'ye hitaben, "Senin yalancı olduğuna şehadet ederim; fakat Rabiaoğullarından olan bir yalancı, bizim için Kureyş'in doğru olan Peygamberlerinden daha iyidir." demesi bunun güzel bir örneğidir.[227]

Müseylime'nin güçlenmesinde Reccal b. Unfuva ve Muhakkım b. Tufeyl gibi Yemame'nin ileri gelenlerinin payı büyüktü. Reccal, Beni Hanife heyeti ile birlikte Resûlullah'ın yanına gitmiş, Ubey b. Ka'b'den Kur'an öğrenmiş ve din konusunda bilgi edinmişti. Resûlullah da onu Müseylime'ye karşı halkı bilinçlendirmek için Yemame'ye öğretmen olarak göndermişti.[228] Fakat o da Müseylime'ye tabi oldu. Müseylime bunu çok iyi kullanarak halka Muhammed ölmeden önce beni nübüvvetine ortak etti diyor[229] ve bu şahsı şahit gösteriyor, onlar da Müseylime'yi onaylıyorlardı.[230]

Müseylime ordusunun 40 bin kişiden meydana geldiği rivayet edilse de[231] bu rakamın Müslümanları yüceltme adına abartıldığı belirtilmektedir.[232] Müslüman ordusu ile Müseylime'nin kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar oldu. Müseylime taraftarlarına, "Zafer için, şerefiniz ve kadınlarınız için savaşın." diyordu.[233] Vahşi b. Harb, onların savaştaki dirençlerini şu sözlerle ifade etmektedir: "Müseylime'nin adamları kadar ölüme sabırlı ve tahammüllü kimseyi görmedim."[234]

227 Taberî, II, 277; İbnu'l-Esir, II, 362.
228 İbnu'l-Esir, II, 361.
229 Taberî, II, 278.
230 Vakıdî, 60.
231 Taberî, II, 275.
232 Ağırakça, 160; İki tarafın da ordu sayısının 4 bin civarında olduğu belirten müellifler de vardır. Bkz. Muhammet Hudari Bek, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Hulefa-i Raşidin Devri*, ed: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1992, II, 40; aktarılan 40 bin rakamını bulabilmek için, açıkta 7 bin, bağda 7 bin ve takipte 7 bin olmak üzere 21 bin kişi öldürüldüğü aktarılır. Taberî, II, 281-283.
233 Taberî, II, 278-279.
234 Zehebi, Tarih, III, 39.

Müslüman ordusunda ise komutanlar, askerleri savaşa teşvik ediyorlardı. Ancak çok başarı sağlanamamıştı. Sabit b. Kays Müslümanların savaştaki gevşekliklerinden dolayı, "Ey Allah'ım! Ben bunların yaptıklarından uzağım -Müslümanları kastederek- bunların yaptıklarından dolayı sana özür beyan ediyorum." deyip şehit edilinceye kadar çarpışmıştı.[235] Bunun üzerine Halid, bedevi-hadari karşıtlığını kullanmak ve hangisinin daha iyi savaştığını ortaya koyacağını belirterek Ensar, Muhacirler ve Bedevîleri birbirlerinden ayırarak bir yarış içinde yanyana çarpışmalarını sağladı ve zaferi kazandı.[236] Savaş sonunda Medine'de sevinçten çok hüzün vardı. Çünkü hemen her evden bir şehit bulunuyordu.[237]

Müseylime'yi kimin öldürdüğü konusunda birçok iddia bulunmaktadır. En meşhur iddia, Vahşi'nin Müseylime'yi öldürdüğü şeklindedir.[238] Amir b. Lüey kabilesi onu kendilerinden Hıdaş b. Beşir'in öldürdüğünü, Ensâr ise Müseylime'yi Ebu Dücane'nin veya Hazreç kolundan Neccaroğulları'ndan Abdullah b. Zeyd b. Asım'ın öldürdüğünü belirtirler. Hatta Emeviler ve Muaviye b. Ebi Süfyan da, Müseylime'yi kendisinin öldürdüğünü iddia etmiştir.[239] Anlaşılan bu olayı kullanarak şereflerini artırmak isteyenler, Müseylime'yi kendilerinin öldürdüğünü söyleyerek şeref yarışına girmişlerdir. Ancak savaşın esas kahramanları ise Bera b. Azib gibi canını ortaya koyarak Müseylime'nin ölüm bahçesine girip şehit olan meçhul askerler olmalıdır.[240]

235 Savaş sırasında Bera b. Malik'in tek başına yüzlerce kişi ile savaştığı gibi mübalağalı anlatımlar araştırmalarda yer bulabilmiştir, bkz. Ağırakça, 166.

236 Taberî, II, 281; İbnu'l-Esir, II, 363-364.

237 Fayda, 286.

238 Taberî, II, 278.

239 Belâzurî, *Fütûh*, 99; bu polemik, daha sonra Abdülmelik tarafından da devam ettirilmiş ve Ben-i Hanife kabilesinden biriyle görüşerek Müseylime'yi öldürenin -hayatında kılıç kullandığı nakledilmeyen, cengaverlik konusunda belki de toplumun en gerisinde sayacağımız- Muaviye olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.

240 İbnu'l-Esir, II, 364.

Müseylime'nin öldürülmesinden sonra Hanifeoğulları bozguna uğrayıp kaçışmaya başladılar. Müseylime ile yapılan savaşta Müslümanların, 1200-1700 kişi kayıp verdikleri nakledilmektedir.[241] Savaş sırasında Kur'an hafızlarından 700 kişinin şehit olduğu söylenmiştir ki rakamlarda abartının olması muhtemel olsa da bu gelişmenin, Kur'an-ı Kerîm'in mushaf olarak bir araya getirilmesine neden olduğu aktarılır.[242] Hz. Ebu Bekir'in Seleme b. Seleme b. Vakş aracılığıyla Benî Hanife'den ergenlik çağına gelmiş herkesi öldürmesini emreden mektubu Halid'e verildiğinde Halid onlarla barış antlaşması yapmış bulunduğundan antlaşmaya aykırı hareket edememişti.[243] Hz. Ömer ise onun bu hareketini onlardan bir kadınla evlenmesinden dolayı onları kayırdığı şekilde yorumladı.[244]

Müseylime'nin mucize göstermne adına fiyasko ile sonuçlanan girişimlerinden bahsedilir. Buna göre Hz. Peygamber'in dua ederek hurma ağaçlarını meyvelerle doldurduğu, Müseylime'nin dua ettiği hurmalığın ise Akraba Savaşı'nda kesildiği; Hz. Peygamber'in susuz kuyulardan su fışkırttığı, Müseylime de aynı girişimde bulununca ters sonuçlar verip kuyuların sularının çekildiği; Hz. Peygamber'in abdest suyu ile toprakların verimli olduğu, Müseylime'nin abdest suyu ile toprağın çoraklaştığı; Hz. Peygamber'e getirilen çocuklar sıhhat bulurken, Müseylime'nin yanına getirilen çocukların hastalandığı,[245] gibi aktarımlar mevcuttur.[246]

Bu tür rivayetleri Müslüman ravilerin Hz. Peygamber'i yüceltmek ve yalancı Müseylime'yi alçaltmak adına uydurduklarını açıktır. Ayrıca bu tür rivayetlerin bir kısmının Müseylime ile liderlik yarışında bulunan Sümame b. Üsal'ın arkadaşı Üsal el-Hanefi tarafından yapıldığını da kaydetmek gerekir. Esa-

241 Belâzurî, *Fütûh*, 99.
242 Vakıdî, 78.
243 İbnu'l-Esir, II, 365.
244 Detaylar için bkz. Fayda, 288.
245 İbnu'l-Esir, II, 362.
246 Taberî, II, 277.

sen bu tür mucize istekleri Mekkelilerden gelmişti de, Kur'an bu tür şeylerle nübüvvetin isbatını reddetmişti. "*Onlar: "Sen, dediler, bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız..."*[247] Yani mucize olarak Müseylime'den beklenen şeylerin benzeri Hz. Peygamber'den de beklenmişti ve Allah Hz. Peygamber'e böyle bir mucize vermemişti.

Ancak Kur'an'ın bu tavrına rağmen maalesef Hz. Peygamber'in peygamberliğinin isbatı hala bu tür rivayetlerle sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu tür aktarımlar, esasen Hz. Peygamber'i sahte peygamber ve onun sihirbazlıkları ile kıyaslamak sonucuna götürür ve Hz. Peygamber'e sihir izafesi gibi bir anlamı içermesi de kaçınılmazdır. Kaldı ki hurma aşılama meselesinde olduğu gibi Hz. Peygamber'in bırakın dua ile ürünü çoğaltmasını, hurma tarımını bilmediği için yaptığı yanlış tavsiye sonucunda ürün azalmıştı da sonuçta Hz. Peygamber, "*Siz dünya işlerini benden iyi bilirsiniz.*" demek zorunda kalmıştı.[248]

Ayrıca bu mucize fiyaskolarına rağmen, Müseylime'ye olan halk desteğinin neden azalmadığı sorusuna[249] cevap bulabilmek için raviler, mucizelerin(!) Müseylime öldürüldükten sonra fiyaskoya dönüştüğünü anlatabilmek için Müseylime'nin dua ettiği hurmalığın ağaçlarının Akraba Savaşı'nda kesildiği,[250] Müseylime'nin başını okşadığı çocuğun Müseylime öldükten sonra kel ve abraş olduğu gibi[251] bazı düzenlemelerde bulunmuşlardır. Onun herkesi rüşvetle kandırdığı gibi görüşler ise[252] muhtemelen Müseylime'nin halkına karşı cömertliğinin bir yansıması olmalıdır. Yoksa koskoca bir halkın rüşvetle kandırılması mümkün olmamalıdır.[253] Yine Müseylime'nin zina ve içkiyi helal kılıp, namazı kaldırdığı şek-

247 İsra, 90.
248 Müslim, Fedail, 141.
249 Ağırakça, 171.
250 Taberî, II, 276.
251 Taberî, II, 277.
252 Taberî, II, 276.
253 Üçok, 137.

lindeki aktarımları, toplumsal kabul gerektirdiğinden makul bulmak mümkün değildir.[254]

Davetçinin İhaneti ve Bir Mucize(!)

Reccal b. Unfuva, Beni Hanife heyeti ile birlikte Hz. Peygamber'in yanına gitmiş, Ubey b. Ka'b'den Kur'an öğrenmiş ve din konusunda bilgi edinmiş, Resûlullah da onu Müseylime'ye karşı halkı bilinçlendirmek için Yemame'ye öğretmen olarak göndermiş ancak o Müseylime'ye tabi olmuştu.[255] Hz. Peygamber'in bir elçisinin yalancı peygambere tabi olmasını kabullenememenin sonucu bazı rivayetler üretilmiştir. Buna göre:

> Reccal ile Ebu Hüreyre mescitte otururken Hz. Peygamber, yanlarına gelip, "Aranızda cehennemlik biri var. Cehenneme atıldığında bir dişi Uhut Dağı kadar büyük olacak şekilde vücudu büyütülecek." demiş. Reccal öldürülünceye kadar Ebu Hüreyre bu kişinin kendisi olacağı endişesini taşımış. Nihayet Reccal öldürülünce rahatlamış.[256]

Burada şu soruya cevap vermek gerekiyor. Bu rivayete göre eğer Hz. Peygamber, Reccal'in ilerde mürted olacağını biliyor idiyse, onu kendi elçisi ve din anlatıcısı olarak Müseylime'nin kabilesine neden görevlendirdi? Cehennemlik olacak birisi ile Hz. Peygamber'in işbirliği içinde olduğu sonucunu çıkaracak bu tür rivayetleri kabul etmek mümkün değildir. Ayrıca bu rivayete göre; Ebu Hüreyre'nin Reccal mürted olduktan sonra ölmesini beklemesine gerek yoktur. Artık mürted olmuştur ve cehennemlik olduğu ortaya çıkmıştır. Anlaşılan şu ki; rivayet uydurulurken bu tür açıklar hesaplanamamıştır.

Benzer bir rivayette; Hz. Peygamber'in Müseylime'nin bir şeytanının olduğu, Müslümanları uyardığını, savaş sırasında bunu bilen Halid'in Müseylime'ye yaklaşarak anlaşma şartlarını konuşmaya çalıştığını, bu sırada Müseylime yüzü-

254 Üçok, 137, 159.
255 İbnu'l-Esir, II, 361.
256 Taberî, II, 278.

nü Halid'in tarafından şeytanın tarafına çevirip ondan izin almaya çalıştığını, işte tam yüzünü şeytana çevirdiği sırada Halid'in Müseylime'nin üzerine çullandığını[257] aktarırlar.[258]

Bu tür rivayetler uydurulurken hedef Müseylime'nin küçültülmesi amaçlansa da şeytan-insan arası bu tür bir ilişkinin de varlığı kabullenilmiş olmaktadır. Böyle bir durum ise İslam'ın getirdiği şeytan inancıyla uyumlu bir şey değildir.[259]

DİĞER BÖLGELERDEKİ İSYANLAR

Bahreyn

Sasanilerin zayıflaması ve Bizans karşısında mağlubiyeti üzerine Bahreyn bölgesindeki Sasani egemenliği çökmüş, bu durum bölge halklarını Müslümanlarla irtibat kurmaya itmişti.[260] Bu dönemde Hz. Peygamber Ala b. el-Hadramî'yi elçi olarak Bahreyn'e göndermişti. Bunun üzerine Münzir b. Sava ile Hecer halkının bir kısmı Müslüman olurken, Mecusiler ile Yahudiler ise İslam'ı kabul etmeyip cizye vermeye razı oldular.[261] Hz. Peygamber vefat ettikten bir süre sonra Münzir b. Sava ölünce Bahreyn'de irtidat hareketleri başgösterdi. Bölgedeki Abdulkays kabilesi İslam dini üzere sabit kaldı.[262]

Bekr b. Vail kabilesinden dinden dönenlerin bir kısmı Kisra'ya giderek Hz. Peygamber'in vefat ettiğini, onun yerine geçen Hz. Ebu Bekir'in ise fazla güçlü olmadığını, Bahreyn'de Abdulkays kabilesinden başka kimselerin ona bağlı kalmadığını, nüfus olarak da kendilerinin onlardan fazla olduklarını anlattılar ve onun desteği ile Müslümanlarla çarpışma-

257 Bu arada Müseylime'nin askerlerinin ve korumalarının neden durduklarını sormak gerekir.
258 Taberî, II, 281.
259 Müslümanlık inancında görünmeyen varlıklarla böyle bir ilişki söz konusu değildir. Şeytan ise maddi olarak insana zarar veya fayda verebilen bir varlık değil, ancak vesvesede bulunabilen bir varlık olarak kabul edilir.
260 Rodinson, 258-259.
261 Belâzurî, *Fütûh*, 89.
262 Taberî, II, 285.

ya karar verdiler.[263] Fakat aynı kabileden olan Müsenna b. Harise ise onlara karşı çıkarak onları, Abdulkays kabilesi ile çatışmamaları noktasında uyararak, Ensar ve Muhacirlerle korkuttu.[264]

Ancak Bekr b. Vail kabilesi, Müslümanları kuşatma altına alınca, Müslümanlar çok zor şartlar altında açlıktan ölme noktasına geldiler.[265] Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir, Bahreyn'e savaşmak üzere Ala b. el-Hadramî'yi gönderdi.[266] Böyle bir hareket Kisra'nın görevlisine karşı ordu göndermek idi ki cesaret isteyen bir durumdu. Bu ordu bölgede Kisra'nın ordusuna karşı başarılı müdafaa savaşları yaptı[267] ve sonunda zafer kazanarak Kisra'nın görevlisi Münzir b. Numan'ı esir etti. Münzir ise İslam'ı benimseyerek Müslümanların safına katıldı.[268]

Ümmete İnen Mucizeler(!)

Ala b. Hadrami ve ordusunun bölgedeki Dehna çölünde develerini kaybedip susuz kaldıkları ve artık öleceklerini anlayıp vasiyette bulunmaya başladıkları, ancak Ala b. Hadrami ve beraberindekilerin dua etmeye başlamaları sonucu, biraz ilerde su buldukları ve bu sudan içtikleri, yıkandıkları, kaybolan develerinin hiçbir şey olmadan bütün yiyecekleri ile onlara kavuştuğu ve bu sudan içtiği nakledilir.[269] Böylece Allah'tan gelen[270] ilahi bir mucize[271] ile kurtuldukları anlatılır.[272]

Bu rivayetle çölde kalmış bu insanların tıpkı çölde kalıp Allah'ın su ve kudret helvası gönderdiği İsrailoğulları gibi Allah tarafından bir mucize ile kurtuldukları anlatılmış ol-

263 Vakıdi, 83.
264 Vakıdî, 85.
265 Vakıdî, 86; Taberi, II, 286.
266 Taberî, II, 285.
267 Vakıdi, 126.
268 İbnü'l-Esir, II, 370.
269 Taberî, II, 288.
270 Rıza, 100-102.
271 Sallabi, 310.
272 Ağırakça, 178.

maktadır. Yani; Allah İsrailoğullarına bir mucize gönderdiği gibi bu ümmete de göndermiştir(!) Bu rivayetle anlıyoruz ki; Allah tıpkı İsrailoğullarının yardımına yetiştiği gibi Müslümanların da hem develerindeki yiyeceklerini geri gönderiyor hem de yerden su çıkartıyor. Üstelik rivayetin devamında; sahabîler daha sonra bu mucize suyu tekrar arıyorlar da yerini bulamıyorlar.[273] Böylece o anda onlara özel gönderildiğini de(!) anlamış oluyorlar. Halbuki benzer bir sıkıntı Halid b. Velid Şam'a giderken yaşadığı halde mucize falan olmamış, Halid'in aldığı mükemmel tedbirler sayesinde Müslümanlar başarıya ulaşmışlardır.[274]

Bir başka mucize de(!) İsrailoğullarının denizden geçirilmesi gibi; Ala komutasındaki Müslümanların gemilerle kaçan düşmanı takip edemedikleri sırada dua ettikten sonra develerle denize dalmaları ve denizin adeta develerin ayak bileğine kadar kumla dolması ile derin körfezi rahatça geçmeleridir.[275] Böylece İsrailoğullarına verilen mucizenin bir benzeri (denizin önlerinde açılması) bu ümmete de verilmiş olmaktadır(!)

Bu tür rivayetler Yahudiler ile Müslümanlar arası tartışmalarda Yahudilerin kendilerinin üstünlüğünü ispatlamak üzere Kur'an'dan delil getirmeleri karşısında Müslümanların "Bizim de eksiğimiz yok Allah bize de benzer mucizeler verdi." anlamında üretilmiş malzemeden başka bir şey değildir. Nitekim Taberî'de olayın arkasından aktarılan şiirde, "Allah geçmişte kavimler (İsrailoğulları) için denizleri yarmıştı. Şimdi ise ondan daha ibretlisini yarattı." şeklindeki ifade de bunun delili olsa gerektir.[276]

Başka bir mucize de yine İsrailoğullarının gökten ses duyduğu gibi Müslümanların da gökten ses duymasıdır.[277] Daha-

273 İbnü'l-Esir, II, 368.
274 İbnü'l-Esir, II, 407-409.
275 Ravinin, yakın bir ada olan Darin yerine, ancak gemilerle varılabilen Bahreyn'in ele geçirildiğini zannetmesi üzerine böyle bir rivayetin oluşturulduğu nakledilir. Bkz. Wellhausen, 20.
276 Taberî, II, 289.
277 İbnü'l-Esir, II, 372.

sı Müslüman ordu içinde bulunan bir papazın bu üç mucizeyi(!) görünce dinini bırakıp[278] İslam'a girdiği aktarılır.[279]

Umman ve Hadramevt

Hz. Peygamber'e tabi olduğu halde Umman'da nüfusun çoğunluğunu oluşturan Ezd kabilesinden Lakit b. Malik, irtidat ederek peygamberlik iddiasında bulunanlara benzer iddialarla ortaya çıkıp Umman'ı ele geçirdi.[280] Hz. Ebu Bekir, İkrime b. Ebî Cehil'i beraberindekilerle birlikte, Umman ve Mehre'de irtidat edenlere karşı Huzeyfe ve Arfece'ye yardımcı olmak üzere gitmesini emretti.[281] Müslüman komutanlar, Lakit'e yardım edenlere mektup göndererek Lakit'in çevresinin boşalmasını sağladılar.[282] İki taraf arasında meydana gelen savaş sonunda Müslümanlar kazandı ve rakiplerinden binlerce kişiyi öldürdüler. Kadın ve çocuklarını esir aldılar. Malların beşte birini Arfece ile birlikte Hz. Ebu Bekir'e gönderdiler.[283]

Hadramevt'te bulunan Ensar'dan Ziyad b. Lebid yerli halka karşı bazı haksızlıklarda bulunmuştu.[284] Buna karşı hareket eden Eş'as b. Kays, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Arapların eski dinlerine geri döndüklerini, kendilerinin de Hz. Ebu Bekir'in etrafında toplanmayacaklarını belirterek Kindelilere, "Dediğimi yaparsanız, hepiniz birleşir yurdunuzu müdafaa edersiniz. Biliyorum ki Araplar Benî Teym kabilesine boyun eğmez."[285] diyerek Kindeli birçok kabile ile Müslüman birliklerini kuşattı. Ancak Hz. Ebu Bekir'in gönderdiği birliklere karşı koyamayacağını anlayan Eş'as eman talebinde bulundu.[286] İkrime b. Ebi Cehil, onu esirlerle birlikte Hz. Ebu Bekir'e gönderdi.[287] Hz. Ebu Bekir onu öldürmek istediğinde

278 Ağırakça, 181.
279 Taberî, II, 290.
280 İbnü'l-Esir, II, 372.
281 Taberî, II, 291.
282 İbnü'l-Esir, II, 372.
283 Taberî, II, 292.
284 Taberî, II, 301.
285 Vakıdî, 97.
286 Vakıdi, 114.
287 İbnü'l-Esir, II, 381.

Hz. Ömer karşı çıktı.[288] Eş'as ise din değiştirmediğini, sadece kavmini Vali Ziyad b. Lebid'e karşı koruduğunu, şayet affedilirse dünyada kaldığı sürece Müslümanlara yardımcı olacağını, eman dileyen birinin kanının helâl olamayacağını belirterek kendisinin bağışlanması ve Ümmü Ferve bt. Kuhafe ile nikâhlaması[289] için Hz. Ebu Bekir'e yalvardı. Hz. Ebu Bekir onu bağışladı ve kız kardeşi Ümmü Ferve ile evlendirdi. Ne var ki Eş'as'ı öldürmediği için daha sonra pişman olacaktır.[290]

KUR'AN'IN TOPLANMASI

Hz. Peygamber'in vefatının ardından, halife seçilen Hz. Ebu Bekir'e düzenli olarak verdikleri vergiyi vermeyi reddeden Arap topluluklara karşı açılan savaşlarda, Kur'an'ı ezberlemiş sahabeden önemli bir kısmı şehit oldu. Bu durum, sahabeyi Kur'an'ın kaybolacağı endişesine sevk etti ve gerekli önlemleri alma yoluna gittiler. Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'e hitaben, "Hafızların şehit edilmelerinden dolayı Kur'an'ın kaybolmasından endişe ediyorum." demişti.[291] Bu dönemde hiçbir sahabe, Kur'an'ın korunması bağlamında sürekli olarak delil getirilen,[292] "*Onu biz indirdik ve yine onu biz koruyacağız.*"[293] ayetini ileri sürüp, "Kur'an'ı nasıl olsa Allah korur." demediler.[294]

Tam aksine hafızların şehit olması üzerine kaybolabileceği endişesinden hareketle, Kur'an'ı iki kapak arasına toplanması gerektiğini düşündüler. Bu hareketleriyle söz konusu ayetin doğru anlamını da fiilen gösterdiler ve Kur'an'ın korunmasının bu şekilde olacağı düşüncesiyle bu tarihi misyo-

288 Vakıdi, 114.

289 Eş'as daha önce Hz. Peygamber'in yanına varmış, Hz. Ebu Bekir'in kız kardeşi Ümmü Ferve ile nikâhlanmayı ikinci gelişe bırakmıştı. Bkz. İbnü'l-Esir, II, 382.

290 Taberî, II, 353.

291 Buhari, Fedailü'l-Kuran, 3.

292 Köksal, XII, 117.

293 Hicr, 9.

294 Bu konuda bkz. Hasan Elik, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İstanbul, 1998, 145.

nu yerine getirdiler. Kurdukları komisyonun başına Zeyd b. Sabit'i getirdiler. Zeyd b. Sabit, sahabeden ellerinde bulunan Kur'an'dan yazılı olan belgeleri getirmelerini istedi. Yeterli ön çalışmaların ardından, nihayet Kur'an iki kapak arasında toplanmış oldu.[295] Kısaca özetlediğimiz bu tarihi gelişmeyi şimdi farklı bir perspektiften yeniden okumak istiyoruz.

Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde toplanmadığı ve bunun sahabe toplumu tarafından gerçekleştirildiği, anlattığımız gibi apaçık tarihi bir gerçektir. Hz. Peygamber, bizzat Kur'an'ı cem etmezken, sahabenin böyle bir girişimde bulunması çok önem arz etmektedir ve bu karara varmaları da kolay olmamıştır. Nitekim Kur'an'ın cem edilmesi teklifini yapan Hz. Ömer'e hem halife Hz. Ebu Bekir, hem de komisyon başkanı Zeyd b. Sabit karşı çıkarak, "Rasûlullah'ın yapmadığı bir işi biz nasıl yaparız." demişlerdi.[296] Bundan anlaşılmaktadır ki; Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ın baştan sona bir araya getirilmesi ve tertip edilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Gerçi Cebrail'in her sene Kur'an'ı Hz. Peygamber'e arz etmesinden hareketle, Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ın sanki baştan sona sahabeye aktarıldığı ve sonuçta Zeyd b. Sabit'in bu arza uygun olarak Kur'an'ı topladığı gibi fikir yürütmelere varılmışsa da[297] yukarıda aktardığımız gibi, Kur'an'ın toplanması işini Hz. Peygamber'in yapmadığı[298] en yetkili ağızlardan ifade edilmiştir. Zaten bu düşünce doğru olsaydı, cem komisyonunun bu kadar çaba harcayarak, sahabenin elindeki belgeleri toplayıp mushaf oluşturma gayretine de gerek kalmazdı. Çünkü son arzda Hz. Peygamber'in sahabeye okuduğu[299] Kur'an'a uygun olarak, ellerinde bulunan belgeleri bu okuyuşa göre düzenleyerek kısa sürede mushaf

295 Salih Akdemir, "Kur'an'ın Toplanması ve Kıraati Meselesi", *I. Kur'an Sempozyumu*, Ankara 1994, 25.

296 Buhari, Fedailü'l-Kuran, 3.

297 Ayhan Tekineş, *Kur'an'ın Mucizevî Korunması*, İzmir 2006, 182, 192.

298 Ağırakça, 351.

299 Esasen bütün sahabiler, Kur'an'ı tam olarak bilmiyordu. Nitekim öncü sahabilerden Abdurrahman b. Avf bile Hz. Peygamber'in vefatından sonra İbn Abbas'tan Kur'an öğreniyordu. Bkz. Taberi II, 234.

oluştururlardı.[300] Sonuç olarak; ashab Hz. Peygamber döneminde yapılmamış olan zorlu bir işe giriştiler ve yüzyıllardır Müslümanların hayatlarına yön veren kutsal kitabımızın yazıyla korunmasına ve kıyamete kadar bu koruma altında kalmasına vesile oldular.

Ancak bu noktada Kur'an'ın, Hz. Peygamber'e indiği gibi mi toplandığı, yoksa Hz. Peygamber'e inen bazı ayetlerin Kur'an'da olup olmadığı konusunda bir kısım tereddütler olduğu bizzat o dönemdeki Kur'an'a hakim sahabe tarafından dile getirilmiştir. Bunlardan Abdullah b. Mesut, Muavvizeteyn surelerinin Kur'an'dan olmadığı,[301] bunların sadece bir dua olduğu düşüncesindeydi[302] ve ömrünün sonuna kadar da bu sureleri kendi mushafına koymadı.[303] Kur'an'ı toplamak üzere oluşturulan komisyon başkanı Zeyd b. Sabit'in topladığı mushafa İbn Mesut'un çok yoğun tenkit ve reddiyeleri bulunmaktaydı.[304] Bu sebeple komisyon başkanı Zeyd için, "Vallahi Zeyd b. Sabit kafir bir adamın sulbünde iken ben Müslüman olmuştum." gibi sözler söylediği ve öğrencilerine onlara öğrettiği -Zeyd'in hazırladığı mushaftan farklı olan- yanlarındaki mushafı, yapılacak müdahalelere karşı korumalarını tavsiye ettiği belirtilir.[305] Hz. Peygamber'in Kur'an konusunda uzmanlardan saydığı İbn Mesut'un ve -aşağıda aktaracağımız 4. örnekte olduğu gibi- Ebu'd-Derda'nın bu konudaki şüpheleri dikkat çekicidir.[306]

300 Son arza ve Hz. Peygamber'in her Ramazan'da Kur'an'ı sahabeye arzı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Keleş, "Kur'anın Cemi ve Tertibi", *İslami Araştırmalar*, yıl: 14, sayı: 1, Ankara 2001.

301 Buhari, Tefsir, 113; İbn Hibban, *Kitabu's-Sikat*, Hudud, X, 274; İbn Hanbel, V, 130.

302 Adil Yavuz, "Kur'an'da Eksiklik Olduğu İddiaları Bağlamında Bazı Surelerle İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme", *Marife*, yıl: 6, sayı: 1, Konya 2006.

303 Bkz. Suyuti, *el-İtkan*, İstanbul 1978, I, 86; Hz. Ali'nin ezberindekileri yazıya aktarmak suretiyle Kur'an'ı cem ettiği belirtilir. İbn Nedim, *Fihrist*, Beyrut 1997, 45.

304 Zehebi, I, 490; detaylı rivayetler için bkz. Ziya Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, İstanbul 2007, 261.

305 Hz. Osman'ın diğer mushafların yakılmasını emretmesi üzerine, İbn Mesut'un öğrencilerine onlara öğrettiği mushafı saklamalarını emrettiği ve Allah'ın huzuruna böylece varmalarını istediği nakledilir. Bkz. Tirmizi, Tefsir, 10.

306 Buhari, Menakıbu'l-Ensar, 16.

Ayrıca Kunut dualarının Kur'an'dan ayetler olduğu konusunda birtakım rivayetler bulunmaktadır.[307] Surelerin başındaki besmeleler, Kur'an'dan mıdır yoksa Kur'an'ı toplayan sahabe komisyonu tarafından teberrüken mi koyulmuştur? şeklindeki mezhepler arası tartışmayı da[308] sadece hatırlatmakla yetinelim.[309]

Bu bağlamda Kur'an'ın cemi sırasındaki tertibi konusu da tartışılan bir meseledir. Hz. Peygamber'in birtakım sureler arası tertipler yapmış olduğu bilinse de[310] bunun bütün Kur'an'a yansımadığı açık bir gerçektir. Bu konudaki kanaatimiz, Kur'an'ın tertibinin de sahabe komisyonu tarafından oluşturulduğu şeklindedir.[311] Nitekim Hz. Ali gibi bazı sahabîler şu andaki tertibi benimsemeyip kendi mushaflarını nüzul sırasına göre tertip etmişlerdir.[312] Bu durum, sure sıralamasında olduğu gibi, ayetlerin sıralanmasında da geçerlidir. Sureler sıralanırken, büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır. Medenî surelerin arasına Mekkî (Enam) bazı surelerin yerleştirilme sebebi ise bu surelerin ahkam ve peygamber kıssalarından bahsetmesi olmalıdır.[313] Ayetlerin tertibinde ise zaman zaman tertip problemleri, takdim tehirler göze çarpmaktadır. Bazı surelerdeki Mekki ayetler ile Medeni ayetlerin karışık olması da bunun göstergelerindendir. Farklı zamanlarda nazil olan Müzzemmil suresinin 20. ayetini veya Bakara suresinin son

307 Abdurrezzak, el-Musannef, Beyrut 1403, III, 114.

308 Bkz. Elmalılı, Fatiha, 1. ayetin tefsiri.

309 Haricilerin Acaride gibi bazı fırkaları, Yusuf suresinin aşk konusunu işlediği için Kur'an'a yakışmadığı sebebiyle Kur'an'dan olmadığını savunmuşlardır. Bkz. Bağdadî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut 1986, 65.

310 Şu anda elimizdeki Kur'an'ın Hz. Peygamberin tertibi olduğu konusunda iddialar için bkz. Doğrul, IV. 83.

311 Her sahabinin oluşturduğu mushaflardaki farklı tertipler, bunun göstergesidir.

312 Suyuti, I, 147-148; Bu noktada Şia'nın Kuran'ın eksik olduğu şeklindeki bazı iddialarını burada değerlendirmeye almak istemiyoruz. Doğrusu bu tür tartışmalarla Şiiler, ilmi bir sonuca varmaktan çok, siyasi düşüncelerini ispat amacını önceliklerinden dolayı bunları tartışmaya değer bulmuyoruz. Ancak, Hz. Ali'nin oluşturduğu farklı bir Kur'an tasnifi dikkat çekicidir. Yakubi, II, 22-23.

313 Cabiri, 624.

ayetlerini[314] örnek olarak verebiliriz. Bu durum değişik araştırmalarda detaylıca incelenmiştir.[315] Bütün bunlar bazı sure ve ayet tertibinin tevkifi/ilahi olmadığının, Sahabe uygulaması (beşeri) olduğunun göstergelerindendir. Ancak her halukarda sure sıralaması olabilecek en makul sıralama olmalıdır.

Bu aktardıklarımız dışında aşağıda birtakım örnekler de vereceğiz.[316] Ne var ki bu tür rivayetler, genel olarak, "*Onu biz indirdik ve yine onu biz koruyacağız.*" ayeti kerimesi delil getirilerek perdelenmeye çalışılmıştır. Biz, ilk dönem alimlerinin söz konusu ayeti bu şekilde anlamadıklarını, İslam geleneğinde hadis kaynaklarından yapacağımız alıntılarla göstermek istiyoruz.

Unutturulan Sureler

Müslim'in[317] aktardığına göre:

Ebu Mûsâ el-Eş'arî Basralıların hafızlarına haber gönderdi. Bunun üzerine Kur'an-ı Kerim'i iyi okuyan üç yüz hafız (gelerek) onun yanına girdiler. Ebu Mûsâ (onlara) şöyle dedi, "Sizler Basralıların en iyileri ve hafızlarısınız. Kur'an'ı okumaya devam edin. Sakın (Kur'an okumadan) üzerinizden uzun zaman geçmesin.

314 Bkz Mevdudi, *Tefhimu'l-Kuran*, İstanbul 1996, Bakara suresi son ayetlerin tefsiri.

315 Konu ile ilgili çalışmasında Ahmet Keleş, Bakara-144 ve 238, Ahzab-55, Al-i İmran-129 gibi ayetlerden hareketle bu ayetlerin tertibinin Kur'an toplanırken cem komisyonu tarafından karıştırıldığını, bu tür bazı ayetlerin asıl yerinin başka bir kontekste olması gerektiğini uzun tahlillerle izah etmektedir. Bkz. Keleş, "Kur'an'ın Cemi ve Tertibi", *İslami Araştırmalar*, sayı: 1, Ankara 2001.

316 Hz. Peygamber'den bu konu ile ilgili gelen bir rivayet ise çok ilginçtir. Hz. Peygamber, Kur'an'ın okunuşu konusunda Ubey b. Kab'a "Ğafuran Rahima" desen de "Semian Alima" veya "Alimen Semia" desen de olur (fark etmez)" demiştir. İbn Hanbel, V, 124. Bu durumda Mekke fetih sırasında benzer sözler sarf ettiği için hakkında ölüm emri çıkartılan Abdullah b. Sad b. Ebi Serh'in durumu zihinleri karıştıracak niteliktedir ve onun hakkında bu konudaki bazı rivayetlerin siyasi olabileceğini akla getirmektedir.

317 Bu rivayetin Buhari'deki varyantı şu şekildedir. "İbn Abbâs şöyle diyordu: Ben Rasûlullah(s)'tan işittim, şöyle buyuruyordu: "Âdemoğlunun bir vadi gibi -yahut: dolusu-malı olsa, muhakkak onun bir mislinin daha olmasını arzu eder. Âdemoğlunun aç gözünü ancak toprak doldurur. Allah tövbe eden kimsenin tövbesini kabul eder. İbn Abbâs: Ben bu lafzı, tilâveti nesh edilmiş Kur'ân mıdır yahut değil midir, bilmiyorum! demiştir. Atâ da: Ben (Mekke'de) minber üzerinde Abdullah b. Zubeyr'den, "bu lafız, Kur'ân'dan mı yahut değil mi, bilmiyorum" derken işittim, demiştir". Buhari, Rekaik, 10.

> Sonra sizden öncekilerin kalpleri gibi sizin de kalpleriniz katılaşır. Biz (vaktiyle) bir sure okurduk. Onu gerek uzunluk; gerekse şiddet hususunda Berâe (Tevbe) suresine benzetirdik. Sonra o sure bana unutturuldu. Yalnız ben, ondan şunları ezberimde tutabildim: "Âdemoğlunun iki vadi dolu malı olsa, mutlaka bir üçüncüsünü daha ister. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur." Bir sure daha okurduk, onu müsebbihât denilen surelerden birine benzetirdik. Bana o da unutturuldu. Ancak o sureden şu ayet ezberimdedir: "Ey îmân edenler! Yapmadığınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Sonra bunlar boyunlarınıza bir şehadet olarak yazılır da, kıyamet gününde onlardan mesul olursunuz."

Bir önceki rivayette İbni Abbas aynı hadisi aktarır ve "Bu Kur'an'dan mıdır, değil midir, bilmiyorum." şeklinde şüphesini ortaya koyar.[318]

Bu rivayete göre; Hz. Peygamber döneminde nazil olan Kur'an'ın bir kısmı, şu anda elimizde mevcut değildir. Bu surelerden bazı ayetleri, Ebu Musa hatırlıyorsa da surelerin tamamının unutturulduğunu da belirtiyor. Bu sebeple hafızlara çok okumaları gerektiğini hatırlatıyor. Adeta, "Bizim düştüğümüz hataya düşmeyin. Biz tekrar etmediğimiz için unuttuk, siz de tekrar etmezseniz Kur'an'ı unutursunuz." demek istiyor.

Hadisi şerh eden bilginler de bu eksikliği kabul ettiklerinden dolayı ve bu tür rivayetleri bir yere oturtabilmek için Kur'an ayetlerini üç bölüme ayırarak bir sınıflamaya gitmek zorunda kalmışlardır. Bu tür sınıflamaları tefsir ilmiyle uğraşan bilginler de kabul etmişlerdir.[319] Buna göre Kur'an ayetleri üç sınıftır:

1. Hükmü nesh edilip lâfzı nesh edilmeyen ayetler.[320] Nesh edilen ayetlerin ekserisi bu kabildendir. Nisa suresi 43. ayet gibi.[321]

318 Müslim. Zekât, 118, 119.

319 Zerkeşi, *Menahilü'l-İrfan*, Beyrut 1996, II, 154; Suyuti, II, 28.

320 Bkz. Buhari, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*, çev: Abdullah Feyzi Kocaer, İstanbul 2003, 2214 nolu hadisin şerhi.

321 Kimi bilginler, Kur'an'da mevcut olduğu halde sünnet tarafından hükmü nesh edilen ayetler olduğunu belirterek, buna örnek olarak da Nisa,13-14. ayetlerini ve bunu nesh eden hadis olarak da "*Varis için vasiyet yoktur.*" hadisini aktarırlar. Bkz. İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, çev: Hayri Kırbaşoğlu, İstanbul 1989, 305.

2. Hem lâfzı hem hükmü nesh edilenler. "*Süt çocuğunu üç defa emzirmek, hürmet ispat eder.*" ayeti gibi.[322]
3. Lâfzı nesh edilip hükmü baki olan ayetler. Usûl-i fıkıhda misal gösterilen ihtiyar erkekle, ihtiyar kadının zinadan dolayı recm edilmeleri ayeti bu kabildendir. Bu sebeple bilginler tarafından şu şekilde yorumlanmaktadır, "Allah Teâlâ, hikmeti gereği bazı ayetleri unutturmuştur."[323]

Tefsir usulcülerinin ve hadis şarihlerinin yaptığı bu sınıflamanın açık anlamı; şu anda elimizdeki mushafta, Hz. Peygamber'e inen bir kısım ayetlerin yer almadığı ve bize ulaşan Kur'an'ın sahabenin hatırlayıp yazabildiklerinden oluşan vahiyler olduğudur.[324] Bu düşünceyi klasik ulemanın çoğu benimsemektedir.[325] Bazı bilginler ise, bu tür mensuh ayetlerin Kur'an metni muhtevasından kendi döneminde bizzat Hz. Peygamber tarafından çıkarıldığını ve bunun halka ilan edildiğini belirterek durumu izah etmek isterler.[326]

Tahrimin Sayısı

Müslim'in aktardığına göre:

Hz. Âişe: (Bilinen on defa emzirme haramlık gerektirir) ayeti, indirilen Kur'an içinde idi; sonra bu sayı (on sayısı) beş emme ile nesh edildi; hatta Resûlüllah, bu on sayısı Kur'an içinde okunurken vefat etti; dedi.

Amra, Hz. Âişe'yi, haram kılan sütü anlatırken dinlemiş. Âişe şunu söyledi: "on defa emme" ayeti Kur'an'da nazil olmuştur. Sonra "beş emme" ayeti de nazil oldu.[327]

Hadisin açıklamasında şöyle denilmektedir:

322 Buhari. *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*, 2214 nolu hadisin şerhi.
323 Ahmet Davutoğlu, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, İstanbul trz. V, 469.
324 Cabirî, *Kur'an'a Giriş*, 345.
325 Bilginlerimizin yapmış olduğu bu tasnifi, rivayetlerde aktarılan problemi çözmek için ortaya koydukları açıktır. Bizim burada bu tasnifi nakletmedeki kastımız, bilginlerin ve klasik ulemanın bu sıkıntıları, gidermek için ortaya koymaya çalıştıkları çözüm yollarına işaret etmektir.
326 İbrahim Canan, *Kur'an'ın Mucizevî Korunması*, İzmir 2006, 36.
327 Müslim, Rada, 24.

Hz. Âişe'nin bu rivayetlerinden anlaşılan mana şudur: Emzirmenin haramlığı hakkında indirilen ilk ayette bu sayının on defa emmekle sabit olacağı bildirilmiştir. Sonra bu ilk inen ayetler bu hükmün beş defa emmekle sabit olacağını bildiren ayetle nesh edilmiştir. Bilâhare beş defa ayetinin tilâveti de nesh edilmiş, fakat hükmü kalmıştır. Ancak son nesih o kadar gecikmiş ki Resûlüllah'ın vefatında sahabeden bazıları bunu duymadıkları için ayeti hâlâ Kur'an diye okurlarmış. Bu ayetlerin nesh edildiğini duyunca artık onu okumaz olmuşlar. Yani beş defa emmenin hükmünü ispat ettiğini bildiren ayetin tilâveti nesh edilmişse de hükmü bakidir. Bu mesele: "İhtiyar erkekle ihtiyar kadın zinâ ederlerse onları hemen recmedin!" ayetine benzer. Mezkûr ayetin dahi tilâveti nesh edilmiş; fakat hükmü bakidir. Hattâ Hz. Âişe'nin: "Bu hüküm benim yatağımın altında bulunan bir sahifede yazılı idi. Resûlüllah dünyadan gidince biz onu teçhiz ve tekfin ile meşgul olurken tavuklar girerek bu sahifeyi yemişler." dediği rivayet olunur. Hanefîlerden Kemâl b. Hümam ayetin yalnız tilâvetinin değil, hükmünün de nesh edildiğini bildirmiştir."[328]

Bu hadisi şerh eden bazı bilginler de bu hadis gereği Kur'an'da bazı ayetlerin metne yansımadığını kabul etmektedirler ve konuyu izah sadedinde yukarıda naklettiğimiz tasnife göre meseleyi çözmeye çalışmaktadırlar.[329]

Zina ve Recm

Müslim'in aktardığına göre;

Abdullah b. Abbâs'ı şunu söylerken işitmiş: "Ömer b. Hattâb, Resûlüllah'ın minberi üzerinde otururken şöyle dedi, "Hiç şüphe yok ki Allah, Muhammed (as)'i hak (din) ile göndermiş ve kendisine kitabı indirmiştir. Ona indirilenlerden biri de recm ayetidir. Biz bu ayeti okuduk, belledik ve anladık. Resûlullah recmetti; ondan sonra biz de recmettik. Ama üzerinden uzun zaman geçerse korkarım insanlar, "Biz Allah'ın kitabında recmi bulamıyoruz, der de Allah'ın indirdiği bir farizayı terk etmekle dalâlete düşerler. Gerçekten erkek ve kadınlardan zina eden kimse üzerine recm, Allah'ın kitabında haktır."[330]

328 Davutoğlu, VII, 369.

329 Bu konuda bkz. Adil Yavuz, "Evlenmeyi Haram Kılan "Beş Kez Süt Emme" Üzerine Bir Değerlendirme", *SÜİFD*, s. 23, Konya 2007.

330 Muslim, Hudud, 15.

Buhari'deki rivayette şu farklılık göze çarpıyor:

Hz. Ömer, "Şüphesiz ki, Allah, Muhammed'i hak peygamber olarak gönderdi ve ona kitap indirdi. Allah'ın indirdiği şeyler içinde recm ayeti de vardı. Bizler o ayeti okuduk, akledip anladık ve iyice ezberledik. Bunun içindir ki, Rasûlullah recm etti, O'ndan sonra biz de recm ettik. Ben insanlara zaman uzayıp da bir sözcünün: "Biz Allah'ın kitabında Recm ayetini bulmuyoruz." demesinden ve Allah'ın indirmiş olduğu bir farizayı terk etmeleri suretiyle insanların sapıklığa düşmelerinden endişe ediyorum. Recm, Allah'ın kitabında sabit bir haktır. Bu, erkeklerden ve kadınlardan evlenip de zina eden, zinası da beyyine ile yahut gebelik ile yahut da i'tirâf ile sabit olan kimselere uygulanır.

Sonra bizler Allah'ın kitabından okumakta olduğumuz şeyler içinde, "Babalarınızdan yüz çevirmeyiniz! Şu muhakkaktır ki, sizin babalarınızdan yüz çevirmeniz (babalarınızdan başkalarına mensûbluk iddia etmeniz) sizin küfrünüz, nankörlüğünüzdür yahut sizin babalarınızdan yüz çevirmeniz, muhakkak sizin için bir küfürdür!" sözleri de vardı![331]

Bu rivayetin şerhinde şöyle denilmektedir:

Peygambere indirilenler arasında "İhtiyar erkekle ihtiyar kadın zina ederlerse kendilerini behemehâl recmedin!" ayeti de vardı. Sonra ayetin hem lâfzı hem hükmü nesh edilenlerden oldu. Lâfzı nesh edilenlere Kur'an hükmü verilemez; namazda okunamazlar. Ashâb-ı Kiram'ın bunları yazmamaları, mushafa yazılmayacaklarına delildir. Hz. Ömer'in korktuğu bilâhare hakikaten Müslümanların başına gelmiş; Haricîlerle Mutezile'den bazıları recmi inkâr etmişlerdir.[332]

Leyl Suresi 3. Ayet

Buhari, nakletmektedir; Alkame şöyle demiştir:

Ben Abdullah b. Mes'ûd'un talebelerinden birkaç kişi içinde iken Şam'a girdim. Bizim gelişimizi Ebu'd-Derdâ işitmiş, akabinde

331 Buhari, Muharibin, 16.

332 Davutoğlu, VIII, 351; Bu konuda Yusuf Ziya Keskin'in, Recm Cezası, İstanbul 2001, kitabında geniş bilgiler verilmektedir. Bu kitap hakkında önemli tenkit ve değerlendirmeler için bkz. Ahmet Keleş, "Hadis İlminde İsnadın Otoritesi veya Akla Rağmen Hadis Okuyuculuğunun Çağdaş Bir Örneği " Recm Cezası" Çalışmasına Eleştirel Bir Bakış", *ÇÜİFD*, c. 4. sayı. 1, Adana, 2004.

bizim yanımıza geldi de: İçinizde Abdullah ibn Mes'ûd'un kıraati üzere okuyan kimse var mı? diye sordu. Biz: Evet var, dedik. Ebu'd-Derdâ: Hanginiz en iyi okuyan? dedi. Arkadaşlarım işaret edip beni gösterdiler. Ebu'd-Derdâ bana: Oku! dedi. Ben "Ve'l-Leyli izâ yağşâ ve'n-nehâri izâ tecellâ ve'z-zekeri ve'l-ünsâ" şeklinde (mânın hazfıyle) okudum. Ebu'd-Derdâ: Sen bu okuyuşu hocan İbn Mes'ûd'un ağzından mı işittin? diye sordu. Evet, dedim. Ebu'd-Derdâ: Ben de bu okuyuşu Peygamber (s)'in ağzından işitmişimdir. Bu Şamlılar, bize karşı dayatıp bu okuyuşumuza razı olmuyorlar, vallahi ben de onlara tâbi olmuyorum dedi.[333]

Buhari'de geçen bu rivayete göre; elimizdeki mushafta okuduğumuz Leyl suresi 3. ayetteki (vema haleka) şeklinde iki kelime fazlalık gözüküyor. Buhari'nin aktardığına göre; Hz. Peygamber'in kendilerinden Kur'an'ı almamızı öğütlediği sahabeden İbn Mesud ve Ebu'd-Derda, bu fazlalığı okumuyorlardı ve -anlaşılan Ebu'd-Derda'nın Şamlılar dediği- Emevilerin okuyuşuna da muhalefet ediyorlardı.

Bi'ru Maune

Buharî, Enes b. Malik'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Allah, Bi'ru Maune'de öldürülenler hakkında Kur'an olarak vahy indirdi de biz onu sonradan Kur'an'ın lafzından kaldırılıp nesh olununcaya kadar okuduk. (Bu ayetler şu şekildeydi): "Bizden kavmimize bildirin ki, biz, Rabbimize kavuştuk. O bizden razı oldu ve bizi hoşnut kıldı.[334]

Enes b. Malik, daha önce bu ayeti Kur'an olarak okuduklarını daha sonra ise bunun zamanla kaldırıldığını söylemektedir.[335] Nitekim şu anda elimizdeki okuduğumuz mushafta bu ayetler bulunmamaktadır.[336]

333 Buhari, Tefsir, 343.
334 Buhari, Meğazi, 30.
335 Taberi, II, 83.
336 Klasik tefsir kaynaklarımızda bazı surelerin eksik olduğu ve elimizdeki Kur'an'a yansımadığı nakledilir: Tevbe suresi bunlardandır. Kurtubi bu konuda şu rivayeti nakleder: "Osman (ra)'dan rivayet edilmiştir. Malik de, İbn Vehb, İbnü'l-Kasım ve İbn Abdi'l Hakem'in rivayetine göre şöyle demiştir: Bu surenin baş tarafları (vahiyle) kaldırılınca, Bismillahirrahmanirrahim de onlarla birlikte kaldırıldı. Bu görüş, ayrıca İbn Aclân'dan rivayet edilmiştir. Ona göre Tevbe suresi, Bakara suresi kadar veya ona

Son olarak bir rivayeti aktarmak istiyoruz: "Rasulullah namazda bir ayeti okumadı. Kendisine söylenince, "*hatırlatsaydınız ya*" dedi. Ben de: "*Ya Rasulullah ben ayetin neshedildiğini zannetmiştim.*"[337] dedim."

Değerlendirme

Bu aktardığımız rivayetler, Buhari ve Müslim gibi genelde Müslüman dünyanın Kur'an'dan sonra en muteber addettiği hadis kaynaklarında geçmektedir.[338] Bu konuda daha birçok

yakındı. Onun bir bölümü gittiğinden dolayı, her iki sure arasına Bismiliahirrahmanirrahini yazılmadı. Said b. Cübeyr de der ki: Tevbe suresi, Bakara suresi gibi idi." Kurtubi, Tevbe suresi ilk ayetin tefsiri; Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, 345.

Yine Kurtubi'den Ahzab suresinin bazı ayetlerinin eksik olduğu konusunda bir nakil aktarmak istiyoruz: "Bu sure Bakara suresi kadar uzun bir sure idi. "Evli erkek ile evli kadın zina ettikleri takdirde onları kesin olarak recmediniz. Elbetteki bu Allah'tan ibretli bir cezadır. Allah Azizdir, Hakimdir." şeklindeki Recm âyeti de bu surede idi. Bunu Ebubekr el-Enbarî, Ubeyy b. Ka'b'dan zikretmiştir. Bu hususu ilim adamları şöylece açıklarlar: Yüce Allah Ahzâb suresinden elimizde bulunanı miktardan daha fazlasını kendi katına almıştır. Recm âyetinin ise lafzı kaldırılmıştır. Bize Ahmed b. el-Heysem b. Halid anlattı, dedi ki: Bize Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellâm anlattı, dedi ki: Bize İbn Ebi Meryem, İbn Lehîa'dan anlattı. İbn Lehîa'nın Ebu'l-Esved'den, onun Urve'den, onun Âişe'den rivayetine göre Âişe şöyle demiştir: Ahzab suresi Rasûlullah (sav) döneminde 200 âyet kadardı. Mushaf yazıldığı vakit ancak şu andaki bölümü kadar yazılabildi. Ebu Bekir (el-Enbarî) dedi ki: Mü'minlerin annesi Âişe'nin bu sözünün anlamı şudur: Yüce Allah Ahzab suresinde elimizde bulunan miktardan daha fazlasını kaldırmıştır.

Derim ki: İşte bu, nesh şekillerinden birisidir. el-Bakara suresinde (2/106. âyet, 3. başlık ve devamında) bu hususa dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Doğrusunu bilen Allah'tır. Zirr dedi ki: Ubeyy b. Ka'b bana şöyle dedi: Sizin saymanıza göre Ahzab suresi kaç âyettir? Ben: Yetmiş üç âyet, dedim. O şöyle dedi: Ubeyy b. Ka'b'ın adına kasem ettiği zat hakkı için o, Bakara suresi kadar veya daha uzundur ve biz bu sureden olmak üzere: "Evli erkek ile evli kadın zina ettikleri takdirde o ikisini kesinlikle recmediniz. Allah'tan ibretli bir ceza olmak üzere, Allah Azîzdir, Hakimdir." âyeti de bu sureden idi. Ubeyy bununla bu âyetin Kur'ân-ı Kerîm'den olup neshedilen buyruklardan birisi olduğunu kastetmektedir." Bkz. Kurtubi, Ahzab suresi ilk ayetin tefsiri..

337 Ebu Davut, Salat, 158.

338 Bu rivayetlerin tümünün uydurma olduğu söylenebilir, ancak bu düşünce, ilahi koruma ön kabullü ve bu ön kabulü doğrulama amaçlı olduğundan çok tutarlı gözükmemektedir.

rivayet aktarabiliriz.[339] İslam tarihi boyunca gerek hadis şarihleri, gerek tefsir usulcülerinden oluşan klasik İslam bilginlerimizin genel tavrı, bu rivayetleri kabul yönünde olmuştur.[340] Bu bilginlere göre; "rivayetlerde bahsedilen, ancak elimizdeki Kur'an'da bulunmayan bu ayetler, lafzı nesh olunan ayetlerdir ve bunlardan kiminin lafzı nesh olunmuş hükmü halen bakidir ki; Recm ayeti buna örnektir.[341] Kimi de hem lafzı hem de manası nesh olunmuştur ki; 10 süt emmenin haramlığı gerçekleştirdiğini anlatan ayet de buna örnektir."[342]

Hamidullah da şu anda Kur'an'da bulunmayan bu ayetleri nesih çerçevesinde çözmeye çalışır ve şu şekilde yorumlar:

> Her halde o sırada bazı namuslu ve dinine samimiyetle bağlı kimselerin elinde eski metinler olup, bunlar özellikle eyaletlerde oturdukları için bazı ayetlerin sonradan nesih edildiğinden (hükümlerinin kaldırıldığından) ve bizzat Resulullah tarafından metin dışı bırakılmış olduğundan habersiz idiler. Diğer farklılıklar ise Resulullah'ın emri ile yürürlükten kaldırıldıkları için Kur'an metninden çıkarılanlar dışında, yazıcı (müntesih) hatalarından, yanlış okuma hatalarından vb. kaynaklanmaktadır. Resulullah birinden duyduğu Kur'an tilaveti üzerine şöyle demektedir. "Allah bu kuluna merhamet etsin. O bana unuttuğum (yahut metin dışı kalmış) filan surede geçen falanca ayeti hatırlattı."[343] Bütün bunları göz önünde bulundurarak, yukarıda verdiğimiz Buhârî'nin bu hadisiyle ilgili olarak, Kur'an'daki bütün ayetlerin yazıyla tespiti için bizzat Resulullah tarafından tayin edilmiş katipler olan, mesela aralarında bir yandan Ebu'd-Derdâ ve İbn Mes'ûd'un, öte yandan Zeyd b. Sabit'in bulunduğu kıdemli sahabîlerin, genç vahiy katiplerine tâbi olarak onlara teslimiyet göstermek istememelerinden kaynaklanan birtakım önemsiz kayıt ve tespit farklarının (varyant) ortaya çıkabileceği düşünülebilir. Ancak, işin aslına

339 Bu konuda çok farklı rivayetler için bkz. Şen, 218-224.

340 Çağdaş bazı müellifler de rivayetlerde geçen bu tür bir unutmanın mümkün olabileceğini, ancak bunun diğer ayetlerle telafi edileceğinden dolayı önemsiz olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Süleyman Ateş, "Ahzab suresi", *Kuran Ansiklopedisi*, İstanbul trz. II, 87.

341 Zerkeşi, II, 141.

342 Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev: M. Emin Maşalı, Ankara 2001, 148-168.

343 Buhârî, Şehadat, 11.

bakılırsa, bu varyantlar (tespit farklılıkları) çoğunlukla hayati önem taşımayan farklılıklardan ibarettir.[344]

Ne olursa olsun, klasik dönem bilginlerinin büyük çoğunluğu Kur'an'ın bugün artık tamamen unutulmuş bazı ayetlerinin, -halen okunmakta olan diğer kimi ayetleri tarafından- nesh edildiğini ve onların yerini aldığını kabul etmektedirler.[345]

Nesh yoluyla problemi çözmeye çalışan çoğunluğu klasik bilginlerimize karşın, "*Onu biz indirdik ve yine onu biz koruyacağız.*" ayeti kerimesini delil getirerek Kur'an'ın Allah'ın koruması altında olduğunu, onda herhangi bir değişikliğin olmasının mümkün olmadığını,[346] bu sebeple bu tür rivayetlerin Kur'an'ın eksik olduğunun göstergesi olabileceğinden dolayı hepsinin reddedilerek[347] veya yorumlanarak[348] elimizdeki Kur'an'ın, olduğu gibi bize ulaştırıldığını, bu ulaştırmada esas amilin ilahi koruma olduğunu ve bu korumanın günümüzde de aynen devam ettiğini belirtme[349] doğrusu savunmacı bir yaklaşım olarak gözükmektedir.[350]

Bu ayetin (Hicr, 9), Kur'an'ın kıyamete kadar korunması konusundaki tartışmalar üzerine mi indiği, yoksa Kur'an'a şeytanın müdahale ettiği konusundaki Mekke'deki meşhur tartışma konusunda mı indiğini düşünmek gerekir. Esasen Mekke'de, Kur'an'ın kıyamete kadar korunacağı hiçbir zaman tartışılmamıştır. Ayetin bu şekildeki yorumu bir anlamda saptırmadır. Mekke'de tartışılan şey, (Vakıa, 79- Abese, 14 ayetlerinde de olduğu gibi) şeytanın Kur'an'a bir şeyler karıştırıp karıştırmadığı konusu idi.

344 Hamidullah, 1127, 1131-1132.
345 Hamidullah, *Kur'an Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul 1993, 92.
346 Bkz. Elmalılı, Hicr, 9. Ayetin tefsiri, ayrıca bkz. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı, haz: Heyet, bu ayetin tefsiri.
347 Kadı Ebu Bekir İbn Arabi, 69; Şen, 224.
348 Bu konuda bkz. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, byy trz.; Buhari, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*, 2214 nolu hadisin şerhi.
349 Bkz. *Kur'an'ın Mucizevî Korunması*, haz: Heyet, Işık Yayınları, İzmir 2006.
350 Bu konuda çok titiz bir şekilde konuyu araştıran ve Kur'an'ın beşeri bir koruma ile korunması konusunda detaylı bir çalışma olarak bkz. Elık, 145.

Doğrusu söz konusu ayette (Hicr, 9) şeytanın Kur'an'a müdahale ettiği şeklindeki Müşriklerin iddialarına cevap verilmektedir ve Kur'an'ın böyle bir müdahaleden korunduğu belirtilmektedir. Sonuçta bu ayetin anlamının; Kur'an'ı kıyamete kadar tahriften koruma anlamında değil, nüzul döneminde müşriklerin; şeytanın Kur'an'a müdahale ettiği ve Kur'an'a bazı unsurları karıştırdığı iddialarına karşı, şeytandan koruma anlamında olduğunu müfessirler belirtirler.[351] Sahabe de ayeti böyle yorumladıklarından dolayı, Kur'an'ın kaybolacağı endişesi ile toplamak için gayret sarf ettiler. Değilse Kur'an'ın Allah tarafından korunacağı şeklinde bir anlayışları olsaydı, onu bir araya getirmek için çaba ve gayret içinde olmazlardı.

Kur'an'ı Allah'ın koruduğu mantığını nakzeden şu soruya dikkat çekmeliyiz; Allah, indirmiş olduğu kutsal kitabı tahrif olmaktan korumayı taahhüt ediyorsa, daha önce indirmiş olduğu Tevrat ve İncil'in korunmasını neden sağlamamıştır? Eğer ilahi kitaplar korunuyorsa daha öncekiler de korunmalı değil miydi?[352] Bu iki kutsal kitabın insanlar eliyle değiştirildiği, birinin (Zebur) neredeyse yok edildiği, Kur'an ayetleri ile sabit olduğu gibi kendi din mensupları da -bu kitapların içinde kitabı getiren peygamberin vefatından sonraki olaylardan bahsedilmesi gibi- daha sonra değiştirilmiş olduğunu zımnen kabul ediyorlar. Tevrat'ın ise 1600 sene boyunca yazılmaya devam ettiği biliniyor.[353] Zaten İncil'in birden fazla türünün olması da bunun göstergelerinden sadece biridir ve o İncil'i yazan havarinin aklında kalanlardan ve yorumlarından başka bir şey değildir.

Buna göre; Tevrat ve İncil yaklaşık 15 asır öncesine kadar değişikliklere uğramış olsa da (Kur'an buna şahitlik etmektedir, Bkz. Nisa, 46; Maide, 13), yaklaşık son 15 asırdır

351 Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, Hicr, 9. ayetin tefsiri; *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, haz: Heyet, Hicr, 9. ayetin tefsiri; ayetteki zikirden maksadın Hz. Peygamber olduğu şeklinde yorumları bulmak da mümkündür. Bkz. Razi, ilgili ayetin tefsiri.

352 Elik, 156.

353 Cabiri, *Kuran'a Giriş*, çev; Muhammet Coşkun, İstanbul 2010, 25.

onlarda da bir değişiklik göze çarpmamaktadır. Bu durum, tarihin belli bir diliminden sonra bütün eser ve çalışmalar için de geçerlidir. Bu anlamda bırakalım kutsal kitapları, sözgelimi Buhari'yi şu anda kim değiştirebilir? Yazıldığı dönemden bu tarafa aynen korunmaktadır. Ancak bu koruma ilahi bir koruma değil, beşeri bir korumadır. İnsanlık tarihinin belli bir döneminden sonra yazının gelişmesi, kağıdın bollaşması ile artık önemli eserlerin yok edilmesi ve değiştirilmesi zorlaşmıştır.[354] Günümüzde Japonya'dan Fas'a kadar alınacak Kur'an nüshaları arasında değişiklik görülemez. Aynı durum İncil ve Tevrat için de geçerlidir.

Bu durumda şöyle bir sonuca varmak mümkündür; Kur'an, günümüze ilahi bir koruma ile değil, beşeri bir koruma ile ulaştırılmıştır. Bu konuda sahabenin yoğun bir faaliyeti mevcuttur. Eğer onlar ilk planda Kur'an'ı iki kapak arasına getirmiş olmasalardı, günümüzde -İncil'de olduğu gibi- kimi sahabenin oluşturmuş olduğu değişik sıralamalar halinde farklı Kur'an'lar mevcut olacaktı. Belki de bunun sonucu olarak Hıristiyanların yaşamış olduğu İznik Konsülü macerasının bir benzerini Müslümanlar da yaşayacaklardı. Kur'an'ın cem edildikten sonra sahabeye dinletilmesi ve onaylatılması rivayeti de esasen bize Kur'an'ın ilahi bir koruma altında olmadığını ve sahabenin üstün gayretleri ile muhafaza edildiğini göstermektedir.

Razi, Kur'an'ın korunmasının beşeri yolla olduğu konusundaki bu görüşü şu şekilde aktarmaktadır:

> Bu muhafaza ve korumadan murat şudur: Eğer bir kimse onun bir harfini yahut bir noktasını değiştirmeye kalksa, bütün dünya "Bu yalandır ve Allah'ın kelamını bozmadır." der. Hatta eğer heybetli bir alimin, Allah'ın kitabında bir tökezlemesine ve bir kıraat (okuyuş) hatasına rastlansa, ona bütün çocuklar bile "Hoca efendi" yanlış okudun, doğrusu şöyle şöyledir." derler. İşte, "*Onun koruyucuları da, şüphesiz biziz.*" ayeti ile bu kastedilmiştir.

354 Bkz. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı, haz: Heyet, Ankara 2005, Haz: Heyet, Hicr, 9. ayetin tefsiri.

> Bil ki hiçbir kitabın böylesine muhafaza edilip, korunduğuna rastlanmaz. Çünkü mutlaka her kitaba az-çok, tashîf (yanlış yazma veya okuma), değiştirme ve tahrif girmiştir. Dinsizlerin, Yahudilerin ve Hıristiyanların Kur'an'ı bozmak ve iptal etmek için onca gayetlerine rağmen, her türlü tahriften korunmuş olarak kalması, en büyük mucizelerdedir. Şu ana kadar da yaklaşık 600 sene (Râzi'nin dönemi itibariyle) geçmiştir.[355]

Bu konuda Hz. Ömer'in Kur'an'ı bir araya getirme meselesindeki çabası, onun büyüklüğünün göstergelerinden biridir. Tehlikeyi sezerek derhal girişimde bulunmuş, çağlar boyu Müslümanların yaşayabilecekleri problemin o dönemden halledilmesini sağlamış ve halife Hz. Ebu Bekir'i harekete geçirerek Kur'an'ı iki kapak arasına aldırtıp resmi mushafın oluşmasını sağlattırmıştır. Bunun sonucunda diğer sahabenin ellerindeki farklı mushaf derlemeleri zaman içinde yok olmuştur.[356] Onun bu girişimi olmasaydı, yukarıda değindiğimiz gibi farklı nüshalar arası problemlerle uğraşan bir İslam dünyası ile karşı karşıya kalınabilir, herkes kendi elindeki Kur'an'a itibar eder ve sonuçta bu ihtilaflar sonucu İslam medeniyetinin günümüze bu şekilde ulaşması mümkün olmayabilirdi. Şah Veliyyullah ed-Dihlevi'nin bu konuyu şu şekilde izah ettiği nakledilir: "Bu gün Müslümanlar içinde Kur'an okuyan her fert bunu Hz. Ömer'e borçludur."[357] Hz. Ömer'in bu çabası Kur'an cem edildikten sonra da devam etmiştir. Onun Kur'an'la karıştırılacağı endişesiyle hadis toplamaya izin vermemesi buna örnek olarak verilebilir.[358]

355 Razi, Hicr suresi 9. ayetin tefsiri.

356 Buhari, ana metnin dışındaki Kuran nüshalarının Hz. Osman tarafından yaktırıldığını belirtir. Buhari, Fedailü'l-Kuran, 3.

357 Şibli, IV, 403. Hz. Ömer'in bu çabası Kur'an cem edildikten sonra da devam etmiştir. Onun Kur'an'la karıştırılacağı endişesiyle hadis toplamaya izin vermemesi buna örnek olarak verilebilir.

358 Abdurrezzak, XI. 257, Hadis No, 20484; o, bu tavrıyla Kur'an zihinlere tam olarak oturmadan hadislerin toplanmaması gerektiğini ifade etmektedir. Konuyu gayet güzel izah eden Sifil, "Eğer hadisler yazıya geçirilirse henüz resmi olarak çoğaltılıp yaygınlaşmamış ve tek nüsha olan, dolayısıyla muhafazası büyük ölçüde hafızların hıfzına inhisar eden Kur'an şu veya bu şekilde ihmale uğrayabileceğinden dolayı Hz. Ömer'in bu şekilde bir tavır aldığını" belirtir. Bkz. Ebu Bekir Sifil, *Hz. Ömer ve Nebevi Sünnet*, İstanbul 2007, 110.

Sonuç olarak elimizdeki Kur'an, sahabenin gayretleri ile toplanmış ve korunarak günümüze ulaştırılmıştır. Bu yapılırken, İncil'in oluşumunda havarilerin katkı ve eklemeleri olduğu gibi, sahabenin bir ilavesi ve yorumu söz konusu olmamıştır. Sadece eksik bırakılan ve sonradan fark edilen birtakım ayetlerin Hz. Osman dönemindeki metnin çoğaltılması, çoğaltma sırasında ilave edildiği söylenebilir.[359] Ancak sonuçta Hz. Peygamber'e indirilen ayetlerin hepsinin bize ulaşmadığı ortaya çıkmaktadır ki; bu düşünceye Buhari, Müslim gibi muhaddisler yanında klasik İslam bilginleri de katılmaktadır[360] ve ne tür izahlar getirdiklerini yukarıda ifade etmiştik.

Sahabe, Hz. Peygamber'den duyduklarını ve hatırlayabildiklerini yazıya geçirmişler ve böylece bize ulaşmasını sağlamışlardır.[361] Bunun sağlanmasındaki en önemli avantaj, Arapların sözlü geleneğe hakim olmaları ve ezber olayının yaygın olmasıdır. O dönemde herkes binlerce beyit şiiri rahatlıkla ezberleyebiliyordu. İşte Kur'an öncelikle bu şekilde korundu. Ayrıca Hz. Peygamber'den yaklaşık bir iki asır sonra kağıdın İslam dünyasında rahat bir şekilde kullanılmaya başlanması Kur'an'ın korunmasını da kolaylaştırdı. Bu durum

359 Buhari, Tefsir, 240; İbn Sad'da geçen: "Hz. Ömer öldüğünde Kur'an bir araya getirilmemişti." sözü de bu anlamda olmalıdır. İbn Sad, III, 294; yani iki kapak arasına alınan mushafta birtakım küçük düzenlemeler Hz. Osman döneminde yapılmıştı. Bu sebeple Mushafın mütemmim hale gelmesinin Hz. Osman döneminde olduğunu söyleyebiliriz. Cabiri, 345; Suyuti, ilginç bir şekilde Kur'an'ı Hz. Osman ile birlikte Abbasi halifesi Memun'un cem ettiğini bildirir, Suyuti, 148.

360 "Bütün İslam uleması birtakım ayet ve surelerin mushaf metnine alınmadığını kabul ederler." Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, 331.

361 Bu çalışma sonucu, okuma farklılıkları da oluşmuş, bu durum daha sonraki harekeleme ve yazım hatalarına da sebep olmuştur. Tabiinin önde gelen bilginlerinden Said b. Cübeyr, Kur'an'daki yazım hataları konusunda Maide-69; Nisa-162; Münafikun-10; Taha-63'ü örnek olarak vermektedir. Bkz. Şen, 100; ayrıca şu ayetler de ilave edilebilir, Yunus-22; Hac-17; Fussilet-11. Bkz. Alfred Guillaume, "Garpte İslam Tetkikleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü*, İstanbul 1954, ed: Zeki Velidi Togan, c. I, cüz: 1-4; daha geniş bilgi için bkz. P. Newton-Refiku'l-Hakk, "Kur'an'da Gramer Hataları" çev: Cevat Ergin, Ali Akay, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VII, s. I, Diyarbakır 2005, 173-199; ayrıca sahabenin Kur'an'ı okuyuşlarındaki farklılıklara değinmek için bir örnek üzerinden gidersek Hz. Ömer'in Kur'an'daki bazı ayetleri farklı okuyuşuna örnekler için bkz. Sifil, 63.

sadece Kur'an'ın değil o dönemde yazılan birçok klasik eserin de korunmasını sağladı. İslam tarihindeki ilk 1,5 asırda yazılan eserlerin günümüze ulaşması bunun göstergesidir. Nöldeke, "Yahudiliğin 5 asırda sistematik yapısına kavuştuğunu, İncil'in ise derli toplu hale gelmesinin 4 asır sürdüğünü, oysa Kur'an'ın mushaf haline gelmesinin Hz. Peygamber'in vefatından iki üç sene sonra olduğunu" belirterek bu önemli başarıya temas eder.[362]

Bodley, bu durumu şu şekilde takdir eder:

> Mühim olan Kur'an'ın bir kopyası bile tahrif edilmeden 1200 seneden daha fazla bir zaman aynı şeklini muhafaza edebilmiş olan tek eser olmasıdır. Ne Yahudi dininde ne de Hıristiyanlıkta bununla en küçük bir şekilde bile mukayese edilebilecek bir şey mevcuttur.[363]

Sonuç olarak; sahabenin üstün gayretleri ile toplanan Kur'an, İncil'in düşürüldüğü duruma düşmemiştir. Bu titiz çalışma, İncil'de olduğu gibi farklı Kur'an nüshalarının ortaya çıkmasını da engellemiştir. Kur'an, sahabenin koruması altında bir sonraki nesle ulaştırılmış ve o günden bu güne insanların gayretleri ile korunmaktadır. Doğrusu; Kur'an bu güne kadar tağyir ve tahriften korunduysa bu ilahi bir koruma ile değil, beşeri bir koruma ile olmuştur kanaatindeyiz.

Bu durum, bu kadar devasa ve önemli bir işi yapan sahabenin ne kadar başarılı olduklarının en önemli göstergesidir. Kağıdın ve malzemenin bu kadar az olduğu bir dönemde, sadırlardaki ayetleri satırlara bu kadar az hata ile geçirebilmek, çok zor ve fedakârlık isteyen bir iştir. Ancak sahabe toplumu bunu başararak ümmeti yüzyıllar sürecek kargaşadan kurtardı. Günümüzde elimizde bulunan Kur'an, tahrif ve tağyirden azade ise bunun en başat amili sahabe toplumudur. Bu sebeple bu konuda katkısı olan sahabenin her biri ne kadar şükranla anılsa, eksik kalacak, hakları ödenemeyecektir.

362 Nöldeke, *Kur'an Tarihi*, çev: Muammer Sencer, İstanbul 1970, 141-143.
363 Bodley, 161.

IV. BÖLÜM
FETİHLER

Hz. Ebu Bekir dönemi fetihlerini aktarmaya geçmeden önce Müslümanların gerçekleştirdikleri ilk fetihlerin sebepleri üzerinde bazı mülahazalar aktarmayı uygun görüyoruz. Bunu bundan sonra aktaracağımız Müslüman fütuhat tarihinin daha iyi anlaşılacağı düşüncesiyle yapıyorum.

İLK DÖNEM İSLAM FÜTUHAT MANTIĞI[1]

Hz. Peygamber'in vefatından (11/632) yaklaşık yirmi yıl sonra Araplar Arabistan, Suriye, Mısır, Irak ve İran'ın tamamını fethetmişlerdi. Bu fütuhat öncesi birisi çıkıp bu kadar kısa sürede bu fetihlerin yapılacağını söyleseydi, o dönemde bu kişiye mutlaka "deli" derlerdi.[2] Çok fazla şehit verilmeden, kısa bir sürede bu kadar geniş toprakların fethedilmesi, eski ve yeni tarihçilerin dikkatini, Raşit halifelerin fütuhat tarihini daha dikkatli bir şekilde incelemeye, sebeplerini araştırmaya yöneltmiştir.[3]

Müslümanların ilk hedefleri kuzeydeki Araplar idi.[4] Bizans'ın işin içine girmesi[5] ile Hz. Peygamber'in önlerine

1 Bu bölüm daha önce yayınlanmıştı, ancak Hz. Ebu Bekir dönemi fetihlerinin bir başlangıç olduğunu düşündüğümüzden dolayı burada yayınlamayı uygun bulduk, bkz. Mehmet Azimli, "Hulefa-i Raşidin Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Mülahazalar", *İstem*, sayı: 6. Konya 2005.

2 Hitti, I, 215.

3 Sonuçta bu dönemde gerçekleşen Fütûhatın edebiyatı oluşmuş ve kayıtlara girmiştir. Bu konudaki klasik kitaplardan en ilginci Belâzurî'ye ait olan *Fütûhu'l-Buldan*'dır. Bkz. Mustafa Nevin Abdülhalık, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, çev: Ahmet Özel, İstanbul 1990, 155.

4 İsrafil Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara 2006, 69.

5 İsrafil Balcı, *Savaş-Barış İlişkisi*, Samsun 2007, 59.

hedef olarak koyduğu Bizans'a da yönelmiş oldular.[6] Müslümanlar, o günkü dünyanın en güçlü iki devletinden Bizanslıları, bazı savaşların yanında Ecnadeyn ve Yermuk gibi iki önemli savaşla, Sasanileri de birçok savaşın yanında Kadisiye, Celula ve Nihavent gibi savaşlarda yenmiş ve dünya hâkimiyetlerini sona erdirmişlerdi. O dönemde bu iki büyük devlet de yıpranmıştı. Sasanilerde idari karışıklık, Bizans'ta dini bölünme hakimdi.[7] Merkezle doğu eyaletleri arasındaki dini anlaşmazlıklar (Ortodokslukla Süryanilik ve Kiptilik arası mücadele) halledilememişti.[8] Müslümanların ilk önce Sasanilere yönelmelerinin ana nedeni bölgede gerçekleşen yoğun Sasani saldırıları idi.

Hulefa-i Raşidin Dönemi fetihlerinin gerçekleşmesinin birçok sebepleri bulunmaktadır. Dünya tarihinin aktif bir öznesi olmak üzere fetihlere başlayan Müslüman Arapları, bu fetihlere yönelten ve bu fetihlerin gerçekleşmesini kolaylaştıran değişik gerekçeler bulunmakla birlikte, üç tane başat gerekçe bulunmaktadır. Bunlar siyasi, ekonomik ve dini gerekçelerdir. Diğer bazı çok önem arz etmeyen gerekçelerden bahsedilse de, biz önemi açısından özellikle bu üç gerekçe üzerinde durmak istiyoruz.

Siyasi Gerekçe

Hz. Ebu Bekir dönemi ilk fetihleri öncesi gerçekleşen, incelemiş olduğumuz Ridde savaşlarında haklı siyasi gerekçeler bulunmaktadır.[9] Bu savaşlar, daha çok verdikleri sözlerden

6 Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, 69.

7 Robert Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, çev: İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981, 88.

8 George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev: Fikret Işıltan, Ankara 1991, 103.

9 Bu noktada rivayetlerde Ridde olayları sırasında gündeme geldiği belirtilen, "*İnsanlar lailahe illallah ...deyinceye kadar savaşmakla emrolundum.*" hadisi savaşların dini gerekçe ile yapıldığı hissini verebilir. Bkz. Buhari, İman, 7; Müslim, İman, 8. Kanaatimizce bu hadiste tahsis bulunmaktadır. Hadisteki ifade ile kastedilenler, kendilerine devamlı barış eli uzatan Hz. Peygamber'e karşı, durmadan ihanet üzerine ihanet eden ve başka bir yol bırakmayan müşrik Arap kabileleridir ve bu uygulama onlara yönelik dönemsel bir uygulama olup, diğer milletler için geçerli

dönen, siyasi ayrılık isteyen, merkeze vermesi gereken vergiyi vermeyen Arap kabilelerine karşı yapılmış olup çoğunlukla da dinî değil, siyasidir.[10] Yani bunlarla genel olarak İslam'dan ayrılmalarından dolayı değil, devlete karşı mali görevlerini yerine getirmedikleri, merkezle yaptıkları sözleşmeleri bozup vergilerini ödemedikleri ve bu durumu sistemli hale getirdikleri için savaşılmıştır.[11]

Müslümanlar, Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi, Hulefa-i Raşidîn döneminde de kendileri için bir tehlike arz etmeyen bir topluma genel olarak savaş açmamışlardır. Müslümanların hiçbir sebep olmaksızın bir topluma savaş açmamasına Habeşistan'ın durumu güzel bir örnektir. Ciddi bir savaş tehlikesi arz etmeyen ve hukuksal olarak küfür beldesi olan bu yerin Müslümanlaşması için baskı yapılmamıştır. Habeşistan'da, IV. yüzyıla kadar sadece birkaç Müslüman bulunmaktaydı.[12] Bu örnek, bu anlamda Müslümanların ilk fetihlerinin hedef ve gayesi açısından önemlidir.

Benzer gerekçeleri ilk fetihler için de söyleyebiliriz. Uluslararası açıdan düşündüğümüzde "kurtlar sofrası" diyebileceğimiz bir arenada,[13] Bizans ve Sasani devletinin her ikisi de Müslümanlara tecavüzde bulunmuştu. Bizans'ın ve Sa-

değildir. Hz. Ebu Bekir de bu hadisi bu anlamda siyaseten kullanmıştır. Zaten hadiste geçtiği gibi bir Müslümanlaştırma uygulaması gerek ayetlere, gerek Hz. Peygamber'in uygulamalarına uymamaktadır. Nitekim "Dinde zorlama yoktur" ayeti, oğlu Hıristiyan olan Husayn adlı Ensar'dan bir şahsın, oğlunu Müslümanlığa zorlaması ve Hz. Peygamber'in bu şahsa böyle bir zorlamanın olamayacağını belirtmesi üzerine Hz. Peygamber'e destek mahiyetinde inmiştir. Taberî, *Camiu'l-Beyan*, Beyrut 1995, III, 22. Bkz. Ammara, Muhammet, *Laiklik ve Dini Fanatizm Karşısında İslam Devleti*, çev: Ahmet Karababa, Salih Barlak, İstanbul 1991, 211; Ahmet Keleş "... savaşmakla emr olundum." Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi" *ÇÜİFD*, c. 4, sayı: 2, Adana 2004; Lüey M. Safi, "İslam'da Savaş ve Barış", *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, çev: Safiye Mortav Gülen, c. III, sayı. I. 64.

10 Üçok, 44.

11 Safi, 75.

12 Arnold, 124.

13 Muhammed Fadlallah, *İslam'da Kuvvetin Mantığı*, çev: Vahdettin İnce, İstanbul 1997, 189.

sanilerin Müslümanlara yönelik tehditleri olmasa idi, muhtemelen ilk fetihler bu kadar yaygınlık kazanamayacaktı.[14] Müslümanlar kendilerine karşı olan bu güçlere karşı diğer yanaklarını çevirmediler.

Bizans, Hz. Peygamber'in elçisini öldürmüş, Kuzey Arabistan'daki kendine bağlı Gassaniler, Müslümanlara karşı tahrik politikaları içindeydi. Bu sebeple Hz. Ebu Bekir dönemi fetihleri bir anlamda Hz. Peygamber döneminde başlayan Mute, Tebuk gibi savaşların devamı niteliğinde idi. Kuzeye gönderilen kimi Müslüman davet heyetleri katledilmekle kalmıyor, Bizans'ın hâkim olduğu bölgede Müslümanlığını açıkça söyleyenler öldürülüyordu. Kayser, bölgeye gelen Müslümanların bir sebep olup olmadığına bakılmaksızın öldürülmesi emrini vermişti.[15] Yani ilk kanı onlar dökmüş, ilk savaşı onlar açmıştı. Bütün bu katliamlara ve daveti engelleyenlere karşı cevap verilmesi gerekiyordu.[16]

Sasanilerin düşmanlıkları da Hz. Peygamber dönemine dayanıyordu. Kisra, uluslararası kuralları hiçe sayarak Hz. Peygamber'in gönderdiği mektubu, büyük bir tahkir örneği gösterip yırtmış ve bununla da kalmamış, Hz. Peygamber'i yakalayıp getirmeleri için Medine'ye adam göndermişti.[17]

Bir kontrol mekanizması altında idare edilen Müslümanların fetihleri sırasında, çok yoğun bir katliam ve gasp olmamasına rağmen, Hz. Ömer çok hızlı bir şekilde ilerleyen fetih anlayışının insan fıtratına uymayacağı, fethedilen kimi bölge halkları açısından kabullenilemeyeceği endişesiyle fetihlere ara vermek bile istemişti. İlk dönem İslam tarihinin en yoğun fütuhatının yapıldığı dönemde, Hz. Ömer hedefsiz, bilinçsiz, insana yönelik olmayan, cihat özelliğini yitirmiş, daha çok toprak gasp etmeye benzeyen bir fütuhat hareketine karşı çıkıyor, komutanlarının kendisinden izin almaksızın rastgele fütuhat yapmalarını

14 Taberi, II, 531.
15 Ezdi, *Fütûhu'ş-Şam*, Kahire 1970, 236.
16 Daha fazla bilgi için bkz. Safi, 72.
17 İbnü'l-Esir, II, 213.

istemiyordu.[18] O, ordularının fütuhat konusunda hızlı hareket etmemelerini istiyordu. İran bölgesi komutanlarından Ahnef b. Kays, hızlı devam etmesi gereken fethe engel olduğu için Hz. Ömer'le tartışıyordu. İkinci halife, İran bölgesindeki savaşların sürekliliğinden rahatsızlığını, "Bizimle onlar arasında bir set olsaydı, ne biz onlara ne onlar bize ulaşsaydık." sözleriyle ortaya koyuyordu.[19] Hz. Ömer, seferler İslam'ı ulaştırmanın ötesinde artık askeri bir nitelik almaya başladığı için, muhtemelen savaşı arzulamama politikasını ortaya koymuştu.[20] Mısır'ın fethi için ilk başlarda Amr b. As'a, Mısır'a girmemesini tavsiye etse de daha sonra izin verdiği aktarılır.[21]

İlk fetihlerin gerçekleştiği dönemin hemen öncesinde Bizans ve Sasanilerin kendi aralarındaki bitmeyen savaşlar, bu iki devleti ekonomik olarak tüketmişti. Ayrıca bölge halkına koydukları ağır vergiler, yağma ve talanlarla bölge halklarının nefretini kazanmışlardı. Bizans bölgedeki kukla devleti olan Gassanilere yardımı kesmişti.[22] Kuzey Arabistan'daki Süryanîler ve Nesturîleri aşağılayarak ağır vergilerle sindirmişlerdi. Halkı ağır vergi zulmü altında eziyorlar ve mezhep değiştirme konusunda

18 Onun bu siyaseti belki de hızlı büyümenin getireceği sorunlarla başa çıkamama endişesiydi ve onun haklılığı Hz. Osman dönemi olaylarında kendini gösterdi.

19 İbnü'l-Esir, II, 550.

20 Geniş bilgi için bkz. Mehmet Azimli, *Abbasiler Dönemi Babek İsyanı*, Ankara 2004, 38vd.

21 Belâzurî, *Fütûh*, 214. Hz. Ömer, kanaatimizce diğer toplumların bir anda, İslam'ı iyice tanımadan, İslami uygulamaları bilmeden, görmeden topraklarının ele geçirilip -her ne kadar Müslümanların dünyaca meşhur engin hoşgörüsü olsa da- toplumlarında Müslüman fatihlerin arkasından ikinci sınıf bir insan durumuna düşürülmesinin, ileriki yıllarda çok büyük sorunlar meydana getireceğini düşünüyordu. Bu sebeplerden dolayı kendisini dinlemeksizin fütûhata yeltenen komutanlarına ceza veriyordu. O, hiç kimsenin keyfî olarak başkalarını öldüremeyeceği, İslam'ı kendi emelleri için kullanamayacağı düşüncesindeydi. Bu yüzden halifeye danışmadan kafasına göre icraatlar yapan Halid b. Velid'in görevden alınması için Ebû Bekir'e baskı yapmış, dinletemeyince kendisi halife olunca -biraz da bu düşüncesinin bir sonucu olan bir icraat olarak- Halid'i görevden almıştı (Geniş değerlendirmeler için bkz. Fayda, 414). Kendisinin savaşçılığını ispatlamak adına başına buyruk İran bölgesinde fetihlere kalkışan Ala b. Hadrami'yi cezalandırmıştı (İbnü'l-Esir, II, 538).

22 Balcı, *Savaş-Barış İlişkisi*, 56.

baskı yapıyorlardı. Bizans Ortodokslarından farklı bir inanca sahip olan Hıristiyanların, kiliselerine elkoyuluyor, katliamlar yapılıyordu. Örneğin M. 514'te Bizans Kayseri I. Iustinos, Ortodokslardan farklı düşünen birçok Süryanî'yi katletmişti.[23] Bizans Kayseri Mavrikos döneminde yapılan zulümler hat safhaya çıkmıştı. Bu dönemde Süryanîleri, Humus yakınlarındaki Beytü'ş-Şems bölgesindeki merkeze toplayıp, tarihin en kanlı soykırımlarından birini gerçekleştirdiler. İhtiyar, kadın, çocuk demeden tümü kılıçtan geçirilmişti.[24]

Bu anlamda Müslüman fetihlerinin başarısında, Sasaniler ve Bizans'ın kendilerini halkın gözünde tüketmelerinin etkisi büyüktü.[25] O, dönemde Bizans dinî-mezhebî güçlüklerle, Sasaniler idari zorluklarla boğuşuyordu. Gelen Müslüman akınlarına çok da önem vermediler, meselenin büyüklüğünü anladıklarında ise vakit çok geç idi.[26]

Bu bağlamda güneyden gelen Arap fetihleri, bölgedeki özellikle Hıristiyanlık başta olmak üzere birçok dini ve mezhebi topluluk için bir kurtarıcı güç olacak, Süryaniliğin yaralarını sarmasına, belki de bölgede Süryaniliğin bundan sonraki asırlarda yaşamasına sebep olacaktı. Baskı ve ezilme dönemi Müslüman akınlarının bölgeye ulaşmasıyla bitti. Müslümanlar, Mümbit Hilal boyunca mütecavizlere karşı bölge halklarının kurtarıcısı oldu.[27] Bu sebeple bölgenin en önemli şehri olan Şam'ı Müslümanlar kuşattıklarında, şehri fethetmelerine yardım edenler Hıristiyan papazlar idi.[28] Bölgedeki Hıristiyanlar, İslam ordusunu Hama civarında zurnalar eşliğinde, şenlikler yaparak karşılamışlardı.[29] Mezhep baskısından bıkan Kuzey Irak'taki Nesturîler ise Müslüman olmuşlardı.[30]

23 İbnü'l-Esir, I, 333.
24 Mehmet Çelik, *Süryanî Tarihi*, Ankara 1998, I, 324.
25 Parry, 193.
26 Mantran, 89.
27 V. J. Parry, "İslam'da Harp Sanatı", *Tarih Dergisi*, çev: Erdoğan Merçil, S. Özbaran, Fasikül, 13 trz. byy. 193.
28 Belâzurî, 128.
29 Philip K. Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, çev: Ali Zengin, İstanbul 1995, 42.
30 Ebu'l-Fazl İzzeti, *İslam'ın Yayılış Tarihine Giriş*, çev: Cahit Koytak, İstanbul 1984, 124.

Bizans imparatoru Heraklius, ordularının Müslümanlar karşısında ardı ardına mağlubiyetlerinin sebeplerini araştırmak amacıyla etrafındakiler ile yaptığı istişare sırasında, ihtiyar bir kişi, "Müslümanların orduları gecelerini ibadetle geçirirken, gündüzlerini savaşla geçirmekte, iyiliği emretmekte, kötülükten engellemekte, parasını vermeksizin hiçbir şeyi yememekte, her yere barışla girip, galip gelince zulmetmemekte, verdiği sözleri yerine getirmektedir. Biz ise sözümüzden döner, halka zulmeder, içki içer, haramları işler, fesat çıkarırız." şeklinde bir açıklama yapmıştı. Müslüman orduların durumunu gözleyen İskenderiye Başpiskoposu gözlemlerini şöyle aktarmıştı:

> Bunlar ölümü hayata, tevazuyu şöhrete tercih ediyorlar. Onlar için dünyanın hiç çekiciliği bulunmamaktadır. Dizleri üzerinde oturup azıcık yemek yiyorlar. Liderleri, içlerinde sıradan birisidir. Köle-efendi birbirinden ayırt edilemiyor. Namaza çağrılınca hep beraber ibadete koşuyorlar.[31]

Heraklius, İslam ordusundaki bedevîlikten kaynaklanan muharrik kuvvetin İslam'ın cihat ruhuyla birleşmesi sonucu ortaya çıkan gücün önemini kavramıştı. Ona yukarıdaki tarifi yapan şahsa söylediği şu sözler önemlidir: "Eğer söylediklerin doğru ise, onlar şu ayak bastığım yerlere hakim olacaklardır."[32] Ardından derhal ülkesinin topraklarının bir kısmını Müslümanlara bırakmış, meşhur sözü olan "Elveda Suriye" diyerek İstanbul'a dönmüştür.[33]

Müslümanlar, fethettikleri bölgelerde genel olarak kimseyi dine girme konusunda zorlamamışlar, Müslüman olmaları için teşvik etmişlerdi.[34] Hz. Ömer döneminde bölgedeki gayrimüs-

31 Faruki, (İbn Abdulhakem'in *Fütûh*'undan naklen) 241.
32 Ezdî, 151.
33 Ezdî, 236; İbnü'l-Esir, II, 493.
34 Müslüman fetihlerin genel karakteri budur. Fethedilen toprakların halkları baskı ile İslamlaştırılmamıştır. Bunun en güzel örneklerini ilk dönem fetihleri içinde mütalaa edebileceğimiz Güneydoğu Anadolu bölgesi fetihlerini gösterebiliriz. Bu bölge halkları Ruha antlaşması çerçevesinde Müslüman olmuşlardır ki, bu antlaşma metni bu durumun önemli bir belgesi olarak kitaplarımızda yer almaktadır (Belâzurî, *Fütûh*, 177). Bu durum sadece ilk

lim halklar, gerçekten birçok hakka sahiptiler. Bunlar Bizans dönemindeki gibi ağır vergiler ödemiyorlar, yalnızca eli silah tutanlarından vergi alınıyordu.[35] Hz. Ömer'in Kudüs'te oturan Hıristiyanlara verdiği emannamede belirttiği "bunlara haksızlık yapılmaması, güven içinde olmaları" gibi hususlar bunun bir göstergesidir.[36] Halid b. Velid, Şam'a girdiğinde, halka şu emannameyi vermişti: "Bu, Halid b. Velid'in şehre girdiği zaman Dımaşk halkına verdiği antlaşmadır. O, canlarının, mallarının korunacağı, kiliseleri, şehirlerinin surları ve evlerinin yıkılmayacağı ve iskân edilmeyeceğine dair kendilerine eman vermiştir. Onlar bu şartlarla Allah'ın ahdi ve onun elçisinin, halifelerinin ve müminlerin zimmetindedirler. Eğer cizyelerini öderlerse, onlara yalnızca iyilikle muamelede bulunulacaktır."[37]

Bölgedeki insanlar, ilk kez Yunanlılar ve Bizanslılarla eşit insan olduklarını Müslümanlar gelince anladılar.[38] Bölgedeki Hıristiyan ahali. Ortodokslar tarafından Ehl-i Bidat sayıldıkları için zulme uğruyorlarken, Müslümanlar gelince emniyet içinde varlıklarını devam ettirme imkanı buldular.[39]

fetihler için de geçerli değildir. Tarihin en gaddar milletlerinden biri olarak anlatılan Moğollar, hiçbir baskı olmaksızın bu dine girmişlerdir. Müslümanlar, Endülüs'e bölge halkının zulümden bıkıp, Müslümanları kurtarıcı olarak davet etmeleri üzerine gitmişlerdir. Balkanlara giden Osmanlılara, bölge halkı kucak açmış ve Hıristiyan zulmünden bıkan Boşnaklar Müslüman olmuşlardır. Yine Hint Adaları, Zengibar, Filipinler, Malezya, Endonezya, İdil-Volga Bulgar bölgesi gibi yerler, askeri seferler bile düzenlenmediği halde, Müslümanlığın yayıldığı bölgeler olarak gösterilebilir. Bkz. Albrecht Noth, *Müslümanlıkta ve Hıristiyanlıkta Kutsal Savaş*, çev: İhsan Çatay, İstanbul 1999, 25; Mustafa Fayda, "Fütûh", *DİA*.

35 Belâzurî, 130.

36 P. Gabriel Akyüz, *Osmanlı Devleti'nde Süryanî Kilisesi*, Mardin 2001, Belge, 137.

37 Belâzurî, *Fütûh*, 131; Müslümanlar, Hıristiyan olarak kalıp vergi vermek isteyen Ben-i Tağlib kabilesine çocuklarına vaftiz yapmamak şartını koşmuşlardı. Normalde İslamî anlamda kabul edilmesi mümkün görünmeyen bu şartın, bizzat bazı Ben-i Tağlib ailelerinin ricası ile koşulduğu, çünkü kiliseye ödenen çok yüksek vaftiz masraflarından böylece kurtulmuş oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim bu kabilenin uzun süre Hıristiyanlıkta kalması da konulan şartın bu kabilede İslamlaştırmaya yönelik olmadığının göstergesi olmalıdır. Bkz. Arnold, 64.

38 İsmail R. Faruki, Luis L. Faruki, *İslam Kültür Atlası*, çev: Mustafa Okan Kibaroğlu, Zerrin Kibaroğlu, İstanbul 1991, 246.

39 Will Durant, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev: Orhan Burhanettin, İst. trz. 56.

Müslümanların, fetihler sırasında ve daha sonraki dönemde Hıristiyanlara karşı iyi davrandığını birçok Hıristiyan müellif teyit etmektedir. Bunlardan Aday Şer, Müslüman fetihlerini şu sözlerle anlatır: "Araplar Hıristiyanlara iyi davrandı. Allah'ın yardımıyla mutluluk hüküm sürdü. Hıristiyanların yürekleri, Arapların egemenliği ile sevinç duydu. Tanrı onları güçlendirsin ve muzaffer eylesin."[40] Benzer ifadeleri diğer Hıristiyan müelliflerde de bulmak mümkündür. Bunlardan Antakya Yakubi Patriği Büyük Mişel, "Allah İsmailoğullarını göndererek kiliselerimizi yıkan ve yağma eden Romalılardan intikam aldı..."[41] Ayrıca Süryani Abu'l-Farac, Bizanslıların Suriye'yi yağmalamalarını anlatarak, "Müslümanların daha insaflı olduğunu ve kendi dindaşı olan Bizanslılardan daha iyi olduklarını" ifade eder.[42]

Hulefa-i Raşidîn dönemi fetihlerinin başarısının siyasi sebeplerinden biri de, Bizans ve Sasanilerin hâkim olduğu topraklardaki Suriye, Mısır ve Irak bölgesi halklarının, fütuhatlar sırasında bölgeye gelen Arapları, kolayca benimsemeleridir.[43] Bunun en önemli sebeplerinden biri, gelenlerin de kendileri gibi Sami ırkından olması idi.[44] Bunları ticari kervanlar sayesinde tanıyorlardı. Araplar bölgedeki Süryanîler ve Aramilerle yakın bir ırkı oluşturuyorlardı.[45] Aynı bölgenin çocukları idiler, sünnet olma gibi benzer adetlere sahip idiler.[46] Süryanîler ve Aramilerle benzer bir dil konuşuyorlardı. Gelen Arapların dini olan İslam, Suriye ve Irak Hıristiyanlarına adeta bir Hıristiyan mezhebi gibi görünmüştü. Ayrıca bölgede yoğun bir Arap nüfusu da bulunuyordu. Bir örnek verecek olursak;

40 Aday Şer. *Sürt Vekayinamesi*, çev: Celal Kabadayı, İstanbul 2002, 360.
41 Faruki (Mihail'den naklen) 246.
42 Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, çev: Ömer Rıza Doğrul, Ankara,1987, I,177.
43 Mantran, 90.
44 Caetani, X, 104.
45 Bernart Lewis, *Tarihte Araplar*, çev: H. Dursun Yıldız, İstanbul 2000, 72.
46 Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşa*, Beyrut 1987, XIII, 282. Müslümanların İspanya'da kolay tutunabilmesi, bölge halkının teslisi kabul eden Katoliklikten çok tevhidi kabul eden Aryusçu bir yapıya sahip olmasından dolayı olduğu belirtilir. Cabiri, 60.

Hire bölgesi halkı, bölgeyi fetheden Halid b. Velid'e gelerek kendilerinin de Arap olduklarını söyleyerek, buna fasih Arapça konuşmalarını delil olarak göstermişlerdi.[47]

Ekonomik Gerekçe

Hulefa-i Raşidîn dönemi ilk fetihlerinin ekonomik gerekçelerle yapılıp yapılmadığı meselesi tarihçiler arasında tartışılmaktadır.[48] Bu dönem fetihlerini bazı müellifler, "iklim bozukluğunun meydana getirdiği açlıktan dolayı, kuzeyin bolluk sahibi topraklarına saldırı" şeklinde aktarıp,[49] fetihlerin açlık duygusu ile yola çıkan insanlar tarafından yapıldığını belirterek,[50] fetihleri sadece "yağma gayesiyle yapılan savaşlar" şeklinde göstermeye çalışmışlardır.[51] Bu iddiaların açmazı, aç olan bu insanların kuzeye saldırmasından sonra bolluğu ellerine geçirince, neden durmadan yollarına devam ettikleridir.[52] Kuzeyin zenginliklerini eline geçiren bu fetihlerin durmadan ilerlemesinin ana ve en temel sebebi olarak sadece ekonomik durum gösterilemez.[53] Eğer temel hedef açlık olsaydı, yağmacı bir ordu görünümünün tarihe yansıması gerekirdi. Kadisiye'de elçilerin Rüstem'e hitaben söyledikleri, "Allah'a yemin ederiz biz sadece dünyalık için gelmiş olsaydık, şu an içinde bulunduğunuz renkli ve lüks hayata karşı dayanamaz sizinle savaşırdık." sözünü de burada hatırlamak gerekir.[54]

Yukarıda aktardığımız görüşlerde olduğu gibi, kuzeye doğru fethe çıkan bu orduların gerçekleştirdikleri fetihler esnasında, onları sürükleyen sebepleri sadece tek bir nedene indirgemenin doğru olmadığını öncelikle belirtelim. Ayrıca fe-

47 Vakıdi, 132.
48 Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, çev: Heyet, İstanbul 1993, I, 150.
49 Durant, 13.
50 Caetani, X, 113.
51 W. H.T. Gairdner, *Batının İslam Korkusu*, çev: Hüseyin Küçükkalay, Konya 1995, 50.
52 Ağırakça, 209.
53 Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960, 38.
54 İbnü'l-Esir, II, 429.

tihlerin sebepleri arasında hiçbir şekilde ekonomik sebeplerin olmadığını da söyleyemeyiz. Nitekim "bedevilerin kuzeydeki bolluk ve refah topraklarına ekonomik sebeplerle yönelmesi" şeklindeki bir düşünceyi doğrular nitelikte elimizdeki bazı veriler de bulunmaktadır. Sasani Kisrası Yezdicert, Müslüman elçilere, "...açlıktan dolayı kendi topraklarına saldırdıklarını, eğer isterlerse onları doyurabileceğini..." belirtmişti.[55] Onu bu düşüncelere sevk eden şey, tahminden öte eskiden beri tanıdığı, gerektiğinde kendi ifadesiyle doyurduğu, Arapların durumunu ortaya koymaktadır. Hz. Ömer, Kudüs'e geldiğinde komutanları zengin bir halde görünce onlara hitaben, "... karnınız doyalı iki yıl oldu, ne bu haliniz?" demişti.[56] Bu ifade, fethe çıkan Müslüman ordunun durumunu açıklaması açısından önemlidir. Hz. Ebu Bekir, Arabistan'da görevleri biten ve birliği sağlayan orduları kuzeye gönderirken, onlara cenneti müjdeleyen dinî argümanlar yanında,[57] ganimetlerle de müjdelemektedir.[58] Bu anlamda ilk halife, bedevilerin ruhunu bilen bir kişi olarak onları kuzeye yönlendirirken ganimetler müjdelemesi, ilk fetihlerin sebepleri içinde ekonomik düşüncelerin de olduğu izlenimini ortaya çıkarmaktadır. Halid b. Velid de askerine yaptığı konuşmada Acem yurdunun yemekleri ve bolluğundan bahsedip savaşa teşvik etmektedir.[59] Yine Medine'ye Basra'dan gelen ordu görevlisi Basra'nın durumunu soran halka teşvik için, "Müslümanlar orada altın ve gümüşü kum gibi döküyorlar." deyince insanların akın akın bölgeye gittiği aktarılır.[60]

Konuyu daha anlaşılır kılma ve muğlaklıkları giderme sadedinde bazı izahlarda bulunmak istiyoruz; iki yıl boyunca Müslüman Arapları uğraştıran Ridde harpleri yeni bitmişti. Ridde harpleri sırasında İslam'a karşı savaşan bedeviler şim-

55 İbnü'l-Esir, II, 457.
56 İbnü'l-Esir, II, 500.
57 Ezdî, 2.
58 İbnü'l-Esir, II, 335.
59 Taberî, II, 312.
60 Dineveri, *el-Ahbaru't-Tıval*, Kahire 1960, 117.

di Müslümanların ordusuna katılmışlardı.[61] Ridde savaşlarıyla Arabistan'ı bir savaş kampına sokan ilk halife, muzaffer olmuş bu ordulara katılan ve katılmak isteyen bedevileri ne yapacaktı? Bu kurulan yeni ordu birliklerine alternatif bir savaş gösterilmese ne olacaktı? Bu hazır ordular nereye gidecekti?[62] Doğrusu, yetersiz topraklara sahip bedeviler, eskiden beri yaptıkları kendilerini açlıktan doyuran yağmacılık olayı, Müslümanlar tarafından yasaklanınca ve bir merkeze bağlanıp tarih boyunca yapmadıkları bir şekilde bir hukuk düzeni altına girince, ne yapacaklardı? Tarım ile uğraşmayı pek uygun görmedikleri gibi zaten tarımsal arazi de yoktu. Bu işsiz toplumu bir şeylerle oyalamak gerekiyordu.[63] Arabistan'ın bozuk iklimi onları doyurmaya yetmeyecekti. Eğer harekete geçmiş bu ordular, uygun bir şekilde bir hedefe kanalize edilmez ise, içe dönük bir problem yine başlayacaktı. Ayrıca yeni biten Ridde savaşları sırasında meydana gelen acıları unutturacak, intikam duygularını kapatacak, kan davalarına son verecek bir yol bulunmalıydı.[64]

İlk halifeler, Ridde savaşları sırasında mağlup olup, gururları incinen Arapların zihinlerini, bu mağlubiyetin etkisinden kurtarmak ve onların gayretlerini yeni bir yöne teksif etmek istediler. Bununla Ridde harpleri sırasında savaşın meydana getirdiği istenmeyen bazı olayların intikamını alma düşüncesini ortadan kaldırmak istiyorlardı. Ayrıca bu savaşlar sırasında Müslümanlara savaş açmış ve bu yüzden onlara karşı mahcup durumdaki Araplara, kendilerini ispatlamaları için fırsat vermek istiyorlardı. Yine eskiden beri yağma kül-

61 Bu katılımların en güzel örneğini Tuleyha b. Esed teşkil eder. Bir zamanlar yalancı peygamber olarak Müslümanlara karşı savaşan bu şahıs, sonraları kendi kabilesinden askeri birlikle beraber özellikle Kadisiye savaşında önemli kahramanlıklarda bulunmuştur. Bkz. Belâzurî, *Fütûh*, 105; Taberî, II, 421. Hz. Ebu Bekir, ilk önceleri ordu gönderirken mürtedleri orduya almamaları konusunda uyarmıştı. Taberi, II, 309; İbnü'l-Esir, II, 384-385, ancak daha sonra Hz. Ömer bunları orduya kattı. Balcı, *Savaş-Barış İlişkisi*, 248.

62 Hitti, I, 214.

63 Rodinson, 259.

64 Hitti, I, 219.

türü ve kan davaları ile meşgul olan bu insanlar arasında Arabistan'da kaldıkları zaman ortaya çıkabilecek ve hortlayabilecek kan davalarını önlemek için, bu insanlar topraklarından alınarak hiç vakit geçirmeden kuzeye yönlendirildi ve bunlara adeta, "İşte imkân, haydi kuzeye." denildi.[65]

İlk halifeler coşkun bir şekilde hazır olan bu orduları,[66] aşağılık bir gayeden yüce hedeflere, kan davalarıyla uğraşmaktan insanları zulümden ve kölelikten kurtarmaya, yağmacılıktan zalimlerle savaşmaya yönlendirdiler.[67] Onlar bedevilerdeki bu coşkun ruhu iyi kullanıp, en güzel bir şekilde kanalize ettiler. İçe dönük bir kargaşa sonucu yeni dinin parçalanıp yok olmasını sağlayacak fitnelerin önünü de almış oldular. Böylece, orduları fetihlere göndererek yeni dinin parçalanmasını önlemiş oldular.[68]

Ancak, ilk halifeler orduları cepheye gönderirken, bu orduların başına hak-hukuk bilen, yağmacı bir zihniyetle hareket etmeyen, zulme engel olma adına hareket eden komutanlar tayin ettiler. Ordunun yönlendirici kadrosunda[69] genelde Hz. Peygamber'in terbiyesinden geçmiş çekirdek sahabe grubu vardı.[70] Ordu içinde çok saygı gören bu insanların olması, tarihte ender rastlanılan bir savaş ahlakının uygulanmasında etkisi büyük olmuştur.

Bedeviler açısından ganimet elde ederek ekonomik gelir anlamı olan bu savaşlarda, orduları yönetenler açısından genel olarak ekonomik bir sebep değil, dinî bir gaye vardı. Kuzeye gönderilen orduların liderleri olan fatihler, savaş hukukunun uygulanmadığı ve savaşın ancak katliam olarak bilindiği bir çağda ve dünyada, hukuku olan bir savaş disipliniyle or-

65 Işıltan, 36.
66 İbnü'l-Esir, II, 335.
67 Bkz. Fayda, 296.
68 Şahin Uçar, *İslam'da Mülk ve Hilafet*, İstanbul 1996, 53.
69 Ezdî, 11.
70 Kaynaklarımızda "Falan savaş sırasında orduda şu kadar sahabe vardı." gibi bilgiler bulunmaktadır. Misal olarak bkz. İbnü'l-Esir, II, 453.

duyu yönlendirme açısından çok mahir idiler.[71] Komutanlar, bu orduları başıboş bırakmadılar. İlk halife bu komutanlara yaptığı konuşmayla dünya tarihinde ender bulunan bir savaş ahlakı ortaya koyarak nasıl bir savaş yapılacağının sınırlarını çizmişti.[72] Eğer bu ordular, sıkı bir disiplin altında tutulmasalardı ve bedeviler olduğu gibi bırakılsalardı, muhtemelen yağmacı bir ordu profili ortaya çıkabilirdi.[73]

Fetihleri yapan orduyu oluşturan bedevilerin hedefi ve geleneği yağma ve talan olsa da, lider tabakasının yönlendirmeleriyle böyle bir yağma ve talan gerçekleşmedi. Ahlakî ve hukukî bir zemin üzerinde yapılan bu savaşların sonuçları çok parlak oldu. Genel olarak dinî baskılar olmadı, katliamlar yaşanmadı. Sonuç olarak bu orduyu yönlendirenler, hedefi iyi tutturdular, Araplardaki coşkuyu ve arzuyu iyi yöne kanalize ettiler. Yani ekonomik sebeplerle, yeni dinin yayılmasına ket vuracak ve düzeni bozacak bu insan yığınlarını, ilkelerini çizdikleri bir savaş ortamına çekerek, coşkularının en güzel bir şekilde harcanmasına vesile oldular.

Bu ordulardaki lider tabakasının önemini ve Müslüman fetihlerindeki asıl gayenin ekonomik yağma olmadığını göstermesi açısından şu örneği vermek istiyoruz. Şam bölgesi fetihleri sırasında Bizans'tan bir ordu geldiğini haber alan Ebu Ubeyde b. Cerrah, Hıristiyan halktan topladığı cizyeleri, paranın en fazla lazım olduğu bir savaş döneminde, "onları koruma karşılığı bu parayı topladıklarını, şu anda ise buna güçleri yetmediği için çekileceklerini" belirterek geri dağıtmak istemişti. Bu olaya çok şaşıran zimmîler, parayı almadıkları gibi, kendi dindaşları olan Bizanslılara karşı, Müslümanların başarılı olması için çalışmışlardır.[74] Bu olay, fetihlerde görev-

71 Bedevilerin savaşçı bir ordu disiplini içinde hareket etmeleri batılıları devamlı hayrete düşürmüştür. Bkz. *Tudelalı Benjamin, Ratisbonlu Petachia, Orta Çağda İki Yahudi Seyyah'ın Avrupa, Asya ve Avrupa Gözlemleri*, çev: Nuh Aslantaş, İstanbul 2001, 17.

72 İbnü'l-Esir, II, 335.

73 Hz. Peygamber, yağmacı ve katliamcı bir gelenekten gelen bedevileri, savaş ortamlarına gönderirken devamlı uyarmıştır. Bkz. Buhari, Cihat, 147.

74 Belâzurî, *Fütûh*, 143.

li orduların lider takımının savaş hukukuna riayetini, söze sadakatini, ahde vefasını ve onlar açısından meselenin para olmadığını göstermektedir.

Fetihler sonucu ele geçirilen topraklardaki uygulamalar da incelenirse, fetihlerdeki hedefin anlaşılması açısından aydınlatıcı olacaktır. Fethedilen toprakların halkına üç şıklı bir savaş hukuku uygulandı. Fethedilen toprakların sahiplerine "Müslüman olma, cizye verme ve savaş." şeklinde üç teklifte bulunuldu. Aslında savaş uygulaması olarak düşmanın bütün mallarının yağmalandığı, gasp edildiği, insanların esirlik veya ölüm dışında başka bir şanslarının olmadığı o çağda, bu tekliften daha makul bir teklif olamazdı.[75]

Buradaki ikinci şık olan cizye, belki ekonomik bir hedef olarak gösterilebilir. Ancak, İslam'ın yayılmasındaki en önemli etkenlerden biri, askerlik ve savaş vergisi olan cizye uygulaması idi. Aslında cizye, davetin bir başlangıcıydı. Davetteki asıl amaç para değildi. Cizye belki bir araçtı. Cizye sayesinde güvenlik içinde birlikte yaşama başlıyor ve İslam diğer din mensuplarına tanıtılıyordu. Savaş ortamında ise bu mümkün değildi.[76] Cizyeyi yaşlılar, çocuklar, kadınlar, hastalar ve rahipler ödemiyordu.[77] Ancak savaş yapabilecek eli silah tutan erkekler ödüyordu.[78] Orduya asker verenler -Azerbaycan bölgesindeki Ermeniler gibi- bu vergiden muaf tutuluyorlardı. Mecburi askerlikle karşılaştırılınca bu para çok hafifti. Cizye bu anlamda maddi bir yük değildi. Zaten cizyenin mikta-

75 Fethedilen yerlerdeki insanların Müslüman olma, cizye, savaş gibi üç şık karşısında bırakılmaları, dönemsel bir olay olup, evrensel bir kaide değildir. Dönemsel zaruretlerin doğurduğu bir olaydır. Bu durumda cizye, o dönemde tehlike arz eden ve savaş ihtimali olan beldeler için uygulanmış olmaktadır.

76 Safi, 66.

77 Misal verecek olursak, Hz. Ömer'in Azerbaycan halkına verdiği eman şu şekildedir: "Bu, Ömer'in amili Utbe b. Ferkat tarafından Azerbaycan halkına ve ehline verilmiş emandır. Azerbaycan'ın köyleri, kasabaları, halkları, canları, malları hepsi emandadırlar. Halklar maddi güçleri yettiği miktarda cizye ödeyeceklerdir. Bu cizyeden çocuk, kadın ve elinde hiçbir şey olmayanlar muaftır..." Bkz. Taberi, II, 540.

78 Belâzurî, *Fütûh*, 131.

rı Müslümanlar bölgeye gelmeden önce zimmîlerin Bizans'a ödedikleri vergiden azdı.[79] Oran olarak Müslümanların zekâtı kadar olması,[80] meselenin esasının ekonomik olmadığını göstermekteydi.[81]

Fetihlerdeki esas gayenin lider tabakası açısından, ekonomik olmadığının göstergelerinden biri de; Hz. Ömer'in fethedilen yerlerdeki arazileri, bütün sahabeyi karşısına alma pahasına fethedilen toprakları Müslüman fatihlere dağıtmamasıdır. O, Kur'an'daki ganimet ayetinin hükmünü uygulamamış ve Haşr suresi 10. ayeti temel alıp, buralardaki arazilerin yöre halkında kalacağına karar vererek, yöredeki insanların içlerindeki muhalefet duygusunu hafifletmeye çalışmıştı. Bu konuda sahabenin: "...Allah'ın emrini niye uygulamıyorsun..." şeklindeki yoğun itiraz ve baskısı altında kalmıştı. Ancak o, eğer böyle devam ederse bütün fethedilen arazilerin fatihlerin elinde kalacağını, bunun da yerli halkı ikinci sınıf vatandaş durumuna düşüreceğini, ileriki yıllarda tepkilere sebep olacağını, en önemlisi bu uygulamanın hiç de insanî olmadığını, İslam'ın ruhuna uymadığını, düşünerek reddetmişti. [82]

Konuyu Hz. Peygamber'in savaş ortamında sahabesini nasıl yetiştirdiğinin güzel bir örneğini teşkil eden bir rivayetle kapatalım. Bu aynı zamanda onların savaşlara bakış açısını göstermesi açısından da önemlidir, Hayber fethi sonunda bir sahabe Hz. Peygamber'e, "hiçbir muharebede bu kadar ganimet elde etmedim." der. Hz. Peygamber bunun üzerine şu sözleri söyler: "Sana, yaptığın takdirde bu ganimetten daha fazla kazançlı çıkacağın bir şey haber vereyim mi? Farz namazlardan sonra iki rekat namaz kıl."[83]

79 Hitti, I, 219.
80 Ammara, 211.
81 Fetihlerde ekonominin esas gaye olmadığını Hz. Ömer'in cüzzamlı Hıristiyanlara para ödenmesini emretmesi olayı daha güzel açıklar. Bkz. Belâzurî, *Fütûh*, 135.
82 Belâzurî, *Fütûh*, 267.
83 Ebu Davut, Cihad, 168.

Dini Gerekçe

İlk fetihlerin sebepleri sadedinde bazı Müsteşrikler, "Cihat, toprak zaptı ve daimî harp olan bir vecibedir." gibi görüşler aktarıp,[84] Müslüman fatihleri, "bir elde Kur'an, bir elde kılıç" olan insanlar gibi tanıtmaktadırlar.[85] Bazıları ise bunun normal olduğunu, Hıristiyanlığın kılıçla yayılması gibi, İslam'ın da kılıç zoruyla yayılabileceğini belirtmektedirler.[86] Ayrıca Müslümanların fetihlerindeki başarıyı dinden kaynaklanan coşkunun ötesinde farklı sebeplere bağlama gayretiyle, "Araplar, Bizanslıların ve Sasanilerin bilmedikleri türde savaşıyorlardı, ani manevra kabiliyetine sahip idiler, bu sebeple Bizanslılar ve Sasaniler yenildiler. O dönemde Bizans ve Sasaniler kendi aralarındaki savaşlarla güçlerini tüketmişlerdi. Bu noktadaki hâkimiyet boşluğunu Müslümanlar kolayca doldurdular." şeklinde aktardıkları düşünceler de pek tutarlı değildir.[87] Çünkü Bizanslılar ve Sasaniler, Arapları yakinen tanıyan komşu bir topluluk durumundaydılar. Üstelik Müslümanların Arabistan Yarımadası dışında ilk karşılaştıkları devletin başkanı olan Heraklius, en büyük rakibi olan Sasanileri yakın zamanda yenmiş ve en muzaffer günlerini yaşıyordu. Müslüman Araplar her ne kadar çöle dayanıklı kimseler olsalar ve mağlûbiyet anında çöle çekilebilme avantajları onlara cesaret verse de,[88] ilk fetihler sırasında meydana gelen savaşlar daha çok Bizans'ın ve Sasanilerin topraklarında gerçekleşiyordu. Bu anlamda Arapların avantajları yoktu. Ayrıca silah ve nüfus yönünden de Araplar, iki büyük rakiplerine göre çok zayıf durumdaydı-

84 Hans Kruse, "İslam Devletler Hukukunun Ortaya Çıkışı". *İslam Tetkikler Enstitüsü Dergisi*. çev: Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul 1971, c. 4, cüz: 3-4, sh. 57-65.

85 Hitti, I, 218.

86 Carlyle, *Kahramanlar*, çev: Behzat Tunç, İstanbul 1976, 80.

87 Işıltan, 33.

88 Çöle dayanaklılık konusunda şu misal verilebilir: Halid b. Velid'in çöle girerken develere bolca su içirdiği ve bir şey yiyemesinler diye dudaklarını kestirdiği, çölde ise bu develeri keserek karnındaki suyu kullandığı belirtilir. Bkz. Belâzurî, *Fütûh*, 160.

lar. Müslüman Arapların gerçek bir ordu durumuna gelmeleri Kufe ve Basra ordugâh şehirlerinin kurulmasından sonra olmuştu.[89] Yine eğer aktarıldığı gibi Bizans ve Sasanilerin kendi aralarındaki savaşlar ile kendilerini tüketmeleri en önemli bir faktör olsaydı, bu boşluğu Arabistan'ın kuzeyindeki Hireliler ve Gassaniler gibi kurumlaşmış devletleri olan Arapların doldurması daha kolay olurdu. İlk İslam fetihlerinin başarısındaki sebepleri bunların dışında bir noktada aranmak gerekir.

Bu iddiaların kısmen geçersizliğini belirttikten sonra, ilk dönem fetihlerinin en önemli nedeni olarak dinin muharrik gücü olduğunu öncelikle vurgulamak istiyoruz. Çünkü İslam'da, savaşı emreden ayetler,[90] zulmü engellemeye yönelik emirlerdir. Kur'an, zulme, haksızlığa karşı savaş izni vermektedir.[91] Bu konudaki Kur'anî emirler, sadece Müslümanların zulme uğraması kaydına bağlanmamış, ezilen bütün insanları kurtarmak gibi bir boyutu da içererek, Müslümanlardan "sadece ezilen Müslümanların" değil, hiçbir din kaydı koymaksızın "yeryüzündeki bütün ezilenlerin" kurtarılmasını istemekte[92] ve "*Niçin kadın, çocuk ve ezilenler için savaşmıyorsunuz.*"[93] ayeti ile Müslümanlara, din farkı gözetmeksizin ezilen insanları, ezenlerin boyunduruğundan kurtarma görevi vermekte ve mükafat olarak bu uğurda ölenleri cennetle müjdelemektedir. Müslümanlar açısından düşünüldüğünde kendi dinlerinin diğer ülkelerde bilinmesi[94] ve ulaştırılması özgürlüğünün sağlanması,[95] diğer ülkelerdeki baskı altında kalan diğer din mensuplarının din özgürlüğünü engelleyen baskı ve zorbalığın kaldırılması,[96] insan için önemli

89 Parry, 194.
90 Bakara, 193.
91 Hac, 39.
92 Kasas, 5-6.
93 Nisa, 75.
94 W. Bartold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev: Fuat Köprülü, Ankara 1973 105.
95 Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, İstanbul 1998, 25.
96 Şibli, I, 392.

olan beş şeyin korunması (din, akıl, mal, can, nesil), Kur'an ifadesiyle "fitnenin sona ermesi" için savaşıyorlardı.[97]

Bu anlamda Müslümanlar bu fetihler için yola düşerken, içlerinde dinî duyguları, idealleri, hedefleri vardı. Yani fetihlerin dinî gerekçeleri bulunmaktaydı.[98] Onlar fethettikleri topraklara istekle yürüdüler. Sayıları az olmasına rağmen galip geldiler, çünkü dinden kaynaklanan duygular, onları coşkuyla sürüklüyordu. Müslümanlar, kendilerinden kat kat büyük, zorla toparlanıp getirilmiş Bizans ve Sasani ordularını, ağırlığı dinden kaynaklanan bir güç ve arzuyla yendiler. Bizans ve Sasanilerin yenilgisini burada aramak gerekir. Bu gerçeği anlayan Bizans Kayseri Heraklius, Müslüman orduların başarısının sebebini yanındakilere şöyle açıklamıştı: "Onlar, sizin hayatı ve yaşamayı sevdiğinizden daha fazla ölümü ve ahireti seviyorlar."[99]

Bu fetihlerde dinden gelen bir coşku boyutu olduğunu, fazla söze hacet duymadan, vereceğimiz şu misal çok güzel anlatmaktadır. Ziyad b. Cez ez-Zübeydî der ki:

> Mısır fethi sırasında Mısır halkı, Müslüman olup cizyeden kurtulmak veya cizye vermek konusunda serbest bırakılmıştı. Biz, Müslüman olmayıp cizye vermeye razı olarak Hıristiyan kalmak isteyenleri duydukça üzülüyor, cizyeye razı olmayıp Müslüman olanları duydukça, bir yeri fethettiğimizden fazla sevinç çığlıkları atıyorduk.[100]

Başka bir misal verecek olursak, Kadisiye Savaşı öncesi Sasanilerle görüşen Müslüman elçilere karşı taraftan yöneltilen "Müslüman olursak bu topraklardan gider misiniz?" sorusuna Müslüman elçiler, "Evet gideriz ve buralara ancak

97 Muhammet Esed, Enfal suresi 25. ayetin açıklaması olan 25. açıklama notunda bu ifadeyi değişik açılardan açıklamıştır. Karışıklık, ihtilaf, gruplaşma, zulüm, kargaşa, kardeş kavgası... gibi anlamları yanında "kötü yönde ayartma" anlamını tercih etmiştir.

98 Ahmet Özel, "Cihat", *DİA*.

99 Ezdî, 234.

100 Taberî, II, 513.

ticaret için geliriz." demişlerdi.[101] Sonuçta bu ordular, Hz. Peygamber'in, "...para, şan, şeref, yiğitlik, toprak elde etmek için değil de, Allah'ın yüce kelimesi yücelsin diye savaşanlar Allah yolundadır..." sözünü kendilerine şiar yapan insanların komutası altındaydılar, bu coşku ile yola çıkmışlardı.[102]

Bu noktada şu farkı da belirtmek gerekir ki, *İslam'ı yaymak* ile *İslam'ı ulaştırmak* farklı şeylerdir. Hulefa-i Raşidîn dönemi fetihlerinde Müslümanlar ikincisini uygulamışlardır. Eğer bu fetihler sırasında Müslümanların hedefi, her halükarda dinin ulaştırılması değil, dinin yaygınlaştırılması ve Müslüman sayısının çoğaltılması olsaydı, Müslüman fatihler öncelikle İslam'ın yayılmasının önündeki en büyük engel olan diğer dinlerin din adamlarını, rahiplerini, papazlarını öldürmeleri gerekirdi ve bu mantıkla Müslümanların eline geçtikten sonra kilise ve havraları yıkarlar ve tekrar açılmasına engel olurlardı. Ancak tam tersi oldu. Müslümanlar din adamlarını öldürmedikleri gibi, fetihlerden sonra sayıları binleri bulan[103] birçok kilisenin açılmasına izin verdiler.[104] Zaten bu fütuhatın başlangıcını teşkil eden ilk sefere Hz. Ebu Bekir ordusunu gönderirken aynen şöyle demişti:

> ...ihtiyarları, kadınları, çocukları öldürmeyin.[105] Yemek müstesna hayvanları kesmeyin,[106] hurma ağaçlarını kesmeyin, verdiğiniz ahitlerden dönmeyin, hainlik etmeyin, çalmayın, müsle yapmayın, manastırlarda din adamları göreceksiniz onlara dokunmayın...[107]

101 İbnü'l-Esir, II, 457.
102 Buhari, İlim, 45.
103 Mardin, *Aşiret, Cemaat, Devlet*, haz: Heyet, İstanbul 2001, sh. 76, 126, dipnot.
104 Arnold, 81.
105 Benzer talimatları, sahabileri Mute Savaşı'na gönderirken Hz. Peygamber de yapmıştı. O, çocukların hiçbir kural olmadan öldürüldüğü cahiliye ortamında bunları söylerken, 2001 yılı itibariyle son 10 yılda dünyadaki savaşlar yüzünden 2 milyon çocuğun öldürülüp, 6 milyon çocuğun yaralanıp sakat kalması dikkat çekicidir. Bkz. Sarıçam, 238.
106 Sahabe, seferlerde yağma yapmadıklarını, ancak halkın da kendilerine mallarını vermediklerini ve satmadıklarını şikâyet edince Hz. Peygamber, ancak o zaman malların alınabileceğine izin vermişti. Tirmizi, Siyer, 31.
107 İbnü'l-Esir, II, 335.

İslam'da savaşın gayesi İslamî fikirleri dayatmak değildir.[108] Savaşa teşvik açısından yapılan dinî telkinler, cennet, şehitlik gibi hükümler de, toplumu zorla dinîleştirmeye yönelik değildir. Bu savaşları teşvik eden dinî bir saik vardır, ancak dinleştirme hedefi yoktur. Çünkü Müslümanlar açısından küfür, savaş sebebi değildir. Böyle olsaydı Habeşistan'a da savaş açmaları gerekirdi. Bu anlamda kuzeye yönlendirilen bu ordular vasıtasıyla gerçekleşen ilk fetihler sırasındaki İslam'ın yayılışı silah zoruyla değil, fetih ile olmuştu.[109]

Sonuç olarak bu fetihlerde dinî saikler ilk sıradadır. İlk halifeler dinî ve evrensel hedeflerin, fetihlerde asıl amaç olmasına çalışmışlardır.[110] Böylece ilk fetihlerin ana gerekçesini dinî motifler oluşturmuştur.[111] Ganimet sevdası, fetihleri bu kadar teşvik edemez.[112] Fetihler, dinî heyecan ve İslamî erdemle[113] yapılmıştır ancak, toplumsal dinî bir değişim ön plana alınmamıştır ve fethedilen yerlerdeki halklar din değiştirmek için bir zorlamaya tabi tutulmamıştır.

Buraya kadar Hulefa-i Raşidîn dönemi fütuhatının gerçekleşmesindeki amillerin en önemlilerinden üçünü izah etmeye çalıştık. Bu gerekçelerden her birinin dünya tarihinin kırılma noktasını teşkil eden bu fütuhatın gerçekleşmesinde etkisi olabileceğini düşünüyoruz.

Özetle söyleyecek olursak, Müslümanları fütuhata zorlayan birçok siyasi sebep vardı. Onları bu coğrafyalara sürükleyen sebepler arasında bu bölgelerdeki zulümler yanında, bizzat Müslümanlara yönelik yapılan haksızlıklar ve saldırılar da bulunuyordu. Bunun yanında Müslümanları kuzeye sürükleyen ekonomik sebepler de vardı. Ancak, bölgeye yö-

108 Abdullah Draz, *Kur'an'a Giriş*, çev: Salih Akdemir, Ankara 2000, 50-53.
109 Fetih lügatte "suyun yolunu serbest bırakmak engelleri kaldırmak" demektir. Isfehani, 557.
110 Mantran, 88.
111 İzzeti, 57-59.
112 Işıltan, 32.
113 Mesut Erdal, "Muhammet Pickthall'ın Cultural Side of Islam Adlı Eserinde Hoşgörü" , *Dicle ÜİİFD*, Diyarbakır 2000, sayı: II.

nelen insanlara komuta eden şahıslar, bu insanların yağma ve talanla bölgeye hâkim olmasına engel oldular. Bu sebeple Müslüman Arapların kuzeye doğru büyük bir arzuyla yürüyüşünün en önemli sebebinin dinî coşku olduğu kanaatindeyiz. Ancak, dinî gayretle yapılan bu fütuhatta dinî heyecan olmakla birlikte, fethedilen bölgelerdeki halkları zoraki Müslümanlaştırma hedeflerinin olmadığı, asıl sebebin dini ulaştırma gayreti olduğu kanaatindeyiz.

Bedevilikten yeni çıkmış ve fıtratlarındaki bedevi kabalığı her fırsatta yansıtan insanların oluşturduğu orduların başına, Hz. Peygamber'in terbiyesini görmüş sahabîler geçtiler. Bu şahıslar, orduları o kadar mahir bir şekilde yönetip sevk ettiler ki, tarihin en önemli fütuhatının en önemli sonucu genel olarak başka ordularla kıyaslandığında katliamsız, yağmasız, talansız ve bir hukuk zemini içinde gerçekleşen bir fütuhat idi. Onların bu fütuhat anlayışını duyan toplumlar, onların gelişlerini davul-zurna eşliğinde karşılamış ve teklif ettikleri şartları olduğu gibi kabullenmişlerdi. Çünkü kendilerine sunulan bu şartlar beklediklerinin üstünde olup daha önce alışık olmadıkları türdendi.

Müslümanların ilk fetihleri konusundaki sicillerinin temiz olduğunu görüyoruz. Bu fetihlerin durumu hakkında fazla söz söylemeye bile gerek duymadan, egemen dünyanın kökenini temsil eden haçlılarla Müslümanların fetih anlayışının karşılaştırılmasının kâfi olacağını söylemek istiyoruz. Müslümanlar 14/636'da Hz. Ömer tarafından Kudüs'ü hiç kan dökmeden ele geçirmişlerdi. 492/1099'da Haçlılar, Kudüs'ü ele geçirince bütün Müslümanları kadın, erkek, çocuk, ihtiyar demeden katletmekle kalmadılar, Yahudileri de katlettiler. Kudüs, 583/1187'de Müslümanlar tarafından haçlıların elinden alındığında ise yine hiç kimseye dokunulmamış, sadece haçlılardan fidye alınmıştı.[114] Bu bilgiyi aktarmayı yeterli görüyoruz. Dünya tarihinde bu kadar hızla yayıldığı hal-

114 Sarıçam, 406.

de, bu kadar az insan kaybıyla fütuhat yapabilen başka bir toplum ve ordunun olmadığını da belirtmek istiyoruz. Müslüman fetihleri konusunda son sözü, ataları on beş asırdır Lübnan'da yaşayan Maruni Hıristiyanlarından ünlü yazar Amin Maalouf'a bırakıyoruz:

> Eğer atalarım Müslüman ordular tarafından fethedilen bir ülkede Hıristiyan olmak yerine, Hıristiyanlar tarafından fethedilen bir ülkede Müslüman olsalardı, onların inançlarını koruyarak on dört yüzyıl köy ve kentlerinde yaşamaya devam edebileceklerini sanmıyorum. İspanya Müslümanlarına ne oldu? Sicilya Müslümanları neredeler? Tek kişi kalmamacasına katledildiler veya cebren Hıristiyanlaştırıldılar.[115]

HZ. EBU BEKİR DÖNEMİNDE YAPILAN (YÜRÜTÜLEN) FETİHLER

Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Peygamber'in siyasetinin devamı niteliğinde kuzeye doğru fütuhata devam edip, ordularını göndermekle beraber, elçiler de gönderdiği anlatılır. Şam fetihleri sırasında bazı elçilerin Heraklius'la görüştüklerinden bahsedilmektedir.[116] Bu bağlamda İstanbul'a gönderilen iki elçinin başından geçenlerle ilgili olarak aktarılan "Elçilerin saray tasvirleri ve Heraklius'un iki elçiye göstermek üzere bir sandık açarak bütün peygamberlerin ve Hz. Peygamber'in resmini gösterdiği, elçilerin de bunu görünce ağladığı hatta sandıkta Hz. Ebu Bekir'in ve Hz. Ömer'in de resimlerinin olduğu" gibi[117] Hz. Peygamber'in peygamberliğini ispat sadedinde uydurulmuş birçok rivayete rastlayabiliriz.[118] Bunlarla ilgili yorum ve değerlendirmeye gerek duymuyoruz. Rivayetler hiçbir incelemeye gerek duymaksızın okunduğunda uydurulduğu açıkça belli olmaktadır.[119]

115 Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, çev: Aysel Bora, İstanbul 2000, 50.
116 İbn Asem, *el-Futuh*, Beyrut 1986, I, 103.
117 Casim Avcı, *İslam-Bizans İlişkileri*. İstanbul 2003, 62.
118 Bu konu ile ilgili bkz. Beyhaki, Delailu'n-Nubuvve, Beyrut 1980, I, 385 vd; ayrıca detaylı açıklamalar için bkz. Avcı, 64.
119 Balcı, *Savaş-Barış İlişkisi*, 85.

Hz. Ebu Bekir, Ridde savaşları sonrası Arabistan Yarımadası sükûna kavuşunca ordularını kuzeye yönlendirdi. Bu ordular iki cephede savaşıyorlardı. Şimdi bu cepheler konusundaki bilgileri aktaralım.

IRAK FETİHLERİ

Sasaniler, Bizans'la yapılan yoğun savaşlar sonucu aldıkları ağır yenilgilerden dolayı idari zaaf yaşıyorlardı. Sık sık hükümdar değiştiriyorlar, bu sebeple Arabistan'daki topraklarıyla eskisi gibi ilgilenemiyorlardı.[120] Ridde savaşları devam ederken Irak bölgesinde Müslümanlar adına Müsenna b. Hârise, İslam öncesi Farslarla Araplar arası gerçekleşen Zu Kar Savaşı'nın[121] devamı niteliğinde bir mücadele içindeydi. Irak topraklarına ilk düzenli saldırıyı düzenleyen Müsennâ b. Harise idi.[122] Bir süre sonra Farslar, Arapları saldırıp rahatsız etmeye başladılar.[123] Hz. Ebu Bekir, Ridde savaşları sırasında Sasanilere karşı bölgedeki kuvvetlerin başında görevlendirdiği Müsenna b. Hârise'ye[124] sancak verdikten[125] sonra ona yardım etmek ve onunla güçlerini birleştirmek üzere Halid b. Velid'i[126] gönderdi.[127]

120 Taberî, II, 320.

121 İsrafil Balcı, "Zu Kar Savaşı ve Arap-Sasani İlişkilerindeki Önemi", *OÜ-İFD*, sayı: 26-27, 2008; bu savaş esnasında henüz Müslüman olmayan Arapların parolalarının "Ya Muhammet" olduğu şeklindeki hikaye ve efsaneler için bkz. Fayda, 316.

122 Dineveri, III, 111.

123 Vakıdi, 127.

124 Taberî, II, 308.

125 Vakıdi, 127.

126 Vakıdi, 128. Hz. Ömer'in Halid'i Irak'a göndermesi konusunda halifeye teklifte bulunduğu aktarılır. Ancak Hz. Ebu Bekir döneminde Halid'in görevden alınması için çalışan ve kendi döneminde ilk iş olarak Halid'i görevden alan Hz. Ömer'in bu teklifi yapması pek uygun düşmüyor. Kimi müellifler bu rivayetlere tutunarak Hz. Ömer ile Halid arasındaki tartışmaların ve Halid'in Malik olayındaki yaptıklarının doğru olmadığı sonucuna varmaya çalışmışlardır. Bkz. Fayda, 320. Halbuki Hz. Ömer, -eğer bu rivayeti kabul etsek bile- Halid'i komutanlıktan almaktan vazgeçmeyeceği anlaşılan halifeye böyle bir teklif yapması muhtemeldir ve bu durum Halid'in yaptıklarının mazereti veya inkarı şeklinde yorumlanamaz.

127 Taberî, II, 307; İbnü'l-Esir, II, 384.

Halid b. Velid, kendisine iltihak eden Müsennâ b. Harise ile birlikte Ubülle sonra Hureybe'yi ele geçirdi. Rivayetlerde Müslümanların Ubülle'de zenginlikten köpeklerine dahi altın tabakta yemek yedirenleri öldürdükleri nakledilir.[128] Halid, Ulleys bölgesinde yapılan şiddetli savaş sırasında, "Bunları yenip esir edersem kanlarından nehir akıtacağım." diye yemin etti. Savaş sonucu elde edilen esirlerin iki gün boyu boğazları kesilse de, kandan bir nehir akıtılamadı. Bunun üzerine, "Akıtılan kanın üzerine su dökelim de yeminin yerine gelsin." dediler ve böyle yapıldı. Bu nehre "Kan ırmağı" adı verildi.[129] Yine Halid'in Velece olayında 100 kişiye denk birini öldürdükten sonra ölülerin üzerine dayanıp yemek yediği aktarılır.[130] Halid b. Velid'in kabul edilmesi mümkün olmayan bu uygulamalarının kendine has komutanlık tavırları olduğunu daha önce belirtmiştik. Kabul edilmesi mümkün olmayan tavırlarından bazılarını da şu şekilde aktarabiliriz; Hire fethi öncesi liderlerden birine, "Ya Müslüman olursun, ya da öldürürüm." şeklindeki tavrı[131] veya kilisedeki erkekleri öldürmesidir.[132] Onun başına buyruk hareketleri Irak'da da devam etti. Nitekim halifeden izin almadan gizlice hacca gitmesi sebebiyle Hz. Ebu Bekir tarafından sert bir şekilde uyarılmıştı.[133]

Halid, Sasanilerin Câbân adlı komutanından sonra Hürmüz adındaki komutanını da yendi ve Müslümanlar Hürmüz'ü öldürünce düşman kuvvetler dağıldı.[134] Bu olaya savaş sonun-

128 İbn Hayyat, 145; bazı araştırmalarda altın tabaklarda köpeklerine yedirenlerin Müslümanlar olduğu nakledilir ki bu tercüme doğru değildir. Bkz. *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul, 1988, I, 75. Nitekim eseri tahkik eden Ekrem Ziya Ömeri de *Asru Hilafetu'r-Raşide* adlı eserinde metni bu şekilde yorumlamıştır. Bkz. http://www.shamela.ws

129 Taberî, II, 314; benzer bir olay. 29. Yıl olayları sırasında İstahr'ın fethi esnasında Abdullah b. Amir'in yaptığı nakledilir. Olaylar arasında bir karıştırma yapılmış olmalıdır. İbn Hayyat, 201..

130 Taberî, II, 313.

131 Vakıdi, 133.

132 Halid'in savaş ortamlarında genel olarak hiçbir ölçü tanımamasının bir diğer örneği de budur. Bkz. İbnü'l-Esir, II, 409.

133 Taberî, II, 329; Halid'in hacca gitmediğini belirtenler de bulunmaktadır. Bkz. Ağırakça, 277; Fayda, 369.

134 Taberî, II, 310.

da meydanda bırakılan birçok zincir bulunmasından dolayı[135] "Zatu's-Selasil" adı verilmişti.[136] Halid'in bu dönemde yapılan savaşlarda Mezar Savaşı'nda 30 bin kişi,[137] Ulleys'de 70 bin kişi[138] Firuz olayında 100 bin kişi öldürdüğü aktarılır.[139] Bu rakamlarda abartı olabilir.[140] Ancak bölgedeki savaşların önemini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Halid de savaşlarda mağlup etmesine rağmen, "Farslılar gibi savaşçı görmedim."[141] diyerek bu zorlu savaşlara işaret etmiştir. Bu yoğun savaşların tümünü kazanan Halid için ise halife Hz. Ebu Bekir, "Kadınlar Halid gibisini doğuramaz." diyordu.[142]

Hire'nin Fethi

Halid, Lahmilerin eski başkenti[143] Hire'ye doğru yol almaya devam etti ve fethetmek istediği yerlerin yöneticilerine, "Müslüman olun, kurtuluşa erin. Müslüman olmadığınız takdirde ya kendiniz ve halkınız için zimmî olmayı kabullenip cizye ödeyeceksiniz ya da kendinizden başkasını kınayıp sorumlu tutmayınız. Zira ben ölümü, yaşamaktan daha çok seven bir toplulukla üzerinize geliyorum." şeklinde mektuplar yazıyordu.[144]

Halid b. Velid, daha sonra Hire'yi kuşattı ve ileri gelenlerle müzakerelere başlandı. Yapılan görüşmelerden sonra Hirelilerin temsilcisi İyas b. Kabisa et-Tai cizye ödeyerek barış yapmak istediklerini bildirdi. Buna göre genel olarak özetlenebilecek şekilde şu şartlarda anlaşma yapıldı:

> Hirelilerin, kiliseleri, havraları, yıkılmayacaktır. Çan çalmalarına; bayram günlerinde haç çıkarmalarına engel olunmayacaktır. Hiç

135 Ağırakça, 237.
136 Taberî, II, 310; İbnü'l-Esir, II, 385-386.
137 Taberî, II, 312.
138 İbnü'l-Esir, II, 387.
139 Taberî, II, 328.
140 Wellhausen, 43.
141 İbnü'l-Esir, II, 392.
142 Taberî, II, 315.
143 Marshall Hodgson G. S., *İslam'ın Serüveni*, çev: Heyet, İstanbul 1993, I, 140.
144 Vakıdi, 134. Bazı rivayetlerde "içkiyi sevdiğiniz gibi ölümü seven" şeklinde aktarılır. Taberi, II, 321.

kimseyi isyana teşvik etmiyeceklerdir. Kendilerine uğrayan Müslümanlara, helâl olmayan yemek ve içkilerle ziyafet vermeyeceklerdir. Antlaşma şartlarına muhalefette bulunmayacaklardır. Müslümanlara karşı hiçbir kâfire yardım etmeyeceklerdir. Müslümanların askeri sırlarını düşmanlara ifşa etmeyeceklerdir. Ahidlerini bozarlarsa, en şiddetli bir biçimde cezalandırılacaklar ve kendilerinden zimmet kaldırılacaktır. Ahidlerini tutar, cizyelerini öderlerse, zimmet hakkına sahip olacaklar, iç ve dış düşmanlara karşı can ve malları savunulacaktır. Hastalık, sakatlık veya bir musibet dolayısıyla fakir düşen, kendi dindaşlarının yardımına muhtaç olan kimsenin cizyesi düşürülecektir. Medine'de veya diğer İslam memleketlerinde oturdukları sürece, kendilerine ve bakmakla yükümlü oldukları aile fertlerine beytülmalden yardım yapılacak; İslam beldesi dışındakilere bu yardım yapılmayacaktır. Onların kölelerinden biri Müslüman olursa, Müslümanların pazarında bu köle en yüksek fiyatla satılacak ve kıymeti sahibine verilecektir. Harp elbisesi hariç, Müslümanlara benzememek şartıyla her çeşit elbiseyi giyebileceklerdir. Cizyelerini, bizzat kendileri toplayacak ve kendi memurlarıyla beytülmale teslim edeceklerdir.

Böylece Hireliler, Müslümanlara yıllık 90.000 dirhem müşterek cizye ödeyerek barış yaptılar.[145] Bunun karşılığında ibadetlerini serbestçe yapabilme özgürlükleri teminat altına alındı. Bu, Farslıların bölgesinden alınan ilk cizyedir.[146]

Hz. Ebu Bekir, Hire'de Halid'e verilen hediyeleri hesaplattırıp halktan alınan yıllık cizyeden düşürmüştür.[147] Halid b. Velid'in Sasanilerin önemli bir merkezi olan Hire şehrini İslam topraklarına sulh yoluyla katması, bundan sonra devam edecek olan fütûhat ve askerî harekâta kolaylık sağladı. Hire bundan sonra Irak'taki seferler için askeri bir üs oldu. Nitekim Halid Şam'a gitmeden önce burada tam bir yıl kaldı.[148]

145 Cizyenin miktarı ihtilaflıdır. Bu ihtilaflar için bkz. Fayda, 338.

146 Bkz. Ebu Yusuf, 122; Taberî, II, 316; İbnü'l-Esir, II, 380; ayrıca yıllık cizye miktarı için bkz. Belâzurî, *Fütûh*, 243. Yine Hendek savaşı sırasında Hire fethedildiğinde ele geçirilecek bir kadının falanca kişiye verilmesi ile ilgili Hz. Peygamber'in emri şeklindeki tuhaf ve hikayemsi aktarım için bkz. Taberî, II, 319.

147 İbnü'l-Esir, II, 392.

148 Taberî, II, 309.

Tam bir yıl savaş olmadığı için bu yıla "kadınlar yılı" dendi.[149] Halid, halifenin isteğine ters olacağından dolayı Sasanilerin başkenti Medain'e sefer düzenleyemedi.[150] Bundan da anlaşılıyor ki; Hz. Ebu Bekir'in öncelikli hedefi Arapların yaşadığı bölgelerdi.[151]

Bir Mucize(!)

Müellifler, Halid b. Velid'in Hire'de kafirlere adeta bir meydan okurcasına zehir içtiği, ancak Allah'ın yardımı ile bir şey olmadığı, kâfirlerin de bundan çok etkilenerek Müslümanlardan korktukları ve Müslümanlarla anlaşmak zorunda kaldıkları aktarılır. Rivayetlerin bazılarında şişedeki zehirden,[152] bazılarında zehirli bir bitkiden,[153] bazılarında ise zehirli haptan bahsedilir.[154] Her ne olursa olsun olayın sonunda "Allah'ın takdiri(!) ile bir şey olmamıştır." şeklinde aktarılmaktadır. Ancak nedense Halid'den daha takvalı olduğunu bildiğimiz Hz. Ebu Bekir'in ise yediği zehirden öldüğü de aktarılan rivayetler arasındadır.[155] Halid'in mükemmel sağduyusu ve askeri kabiliyetleri ile kazandığı başarılarını bu şekilde ilahi yardımla[156] ve dahası olayı kaderle açıklamaya çalışmak İslam düşüncesi açısından doğru değildir.

Anbar'ın Fethi

Anbar şehri, Sasanî imparatorluğunun önemli bir erzak ve silah deposu idi. Halid, Hire'nin fethine katılmış askerleriyle birlikte Anbar'ın üzerine yürüdü ve etrafını kuşatıp okçularına direktif vererek karşı tarafın savaşçılarının gözlerine nişan almalarını söyledi. Böylelikle çok sayıda savaşçıyı gözlerinden vurdular. Bu yüzdendir ki bu olaya "Zatu'l-Uyun" adı da verilmiştir. Düşman güçler bulundukları şehrin etrafına

149 Taberî, II, 321.
150 İbnü'l-Esir, II, 396.
151 Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, 69.
152 Vakıdi, 136.
153 Dineveri, III, 112.
154 Taberî, II, 317.
155 İbn Sa'd, III, 198; İbnü'l-Esîr, II, 419.
156 Ağırakça, 256.

hendek kazmışlardı. Halid güçsüz develeri boğazlayıp hendeği doldurdu ve askerlerin geçmesini sağladı.[157] Bunun üzerine karşı tarafın isteği ile barış antlaşması yapıldı.[158]

Aynu't-Temr: Teslim Olanların Katli

Halid, Aynu't-Temr şehri üzerine yürüdü.[159] Kaledekiler Halid'den eman istediler, fakat o bunu kabul etmedi. Bu defa Halid'in vereceği hükme razı olarak kaleden indiler. Halid ise savaşçıların tamamını öldürdü, kalede bulunan çocuklarını esir olarak alıp mallarını ganimet olarak kabul etti. Bu arada kiliseye sığınmış birçok kimseyi de esirler arasına koydu.[160]

Doğrusu Halid'in yaptığı uygulama kabul edilebilecek bir tavır değildir. Olayı Kureyza olayına benzetmek de mümkün değildir. Bunlar Kureyzalılar gibi ihanet etmemişlerdir. Savaş sonucu teslim olmuşlardır. Olay daha çok Beni Cezimeler olayına benzemektedir. Halid b. Velid orada da teslim olanları katletmişti.

Aynu't-Temr'de esir alınan çocuklar arasında sonradan Müslüman olup şöhret kazanan birçok şahsiyet vardı. Bunlar arasında Muhammet b. Sirin'in babası Sirin, İbn İshak'ın babası Yesar,[161] Hz. Osman'ın kölesi Humran[162] İspanya'daki fetihleriyle tanınan Musa b. Nusayr'ın babası bulunuyordu.[163]

ŞAM FETİHLERİ

Hz. Ebu Bekir, Şam'a ordu göndermeye karar verince, Mekke, Taif, Yemen, Necid ve Hicaz'dan toplanan Müslümanların başına tayin ettiği Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı Hımş'a, Amr b. As'ı Filistin'e, Şurahbil b. Hasene'yi Ürdün'e ve Yezid b.

157 Taberî, II, 309.
158 Taberî, II, 323;İbnü'l-Esir, II, 394.
159 İbnü'l-Esir, II, 394-395.
160 Taberî, II, 324.
161 Taberî, II, 345.
162 Dineverî, III, 112.
163 Belâzurî, *Fütûh*, 248.

Ebi Süfyan'ı Şam'a gitmek üzere emir verdi.[164] Halid b. Said'i önce görevlendirdiyse de ilk savaşta mağlup olmasından sonra azletti.[165]

Hz. Ebu Bekir, orduyu Şam'a gönderirken ordunun çoğunluğunun başındaki Yezit b. Ebi Süfyan'a uzunca tavsiyelerde bulundu. Bu tavsiyeler bundan sonra fetihlere katılacak birliklerin nasıl davranması gerektiği hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Bu sebeple İbnü'l-Esir, "Bu tavsiye, askerlere yapılan tavsiyelerin en iyisi ve emir sahiplerine en çok faydalı olanıdır." diyerek önemine vurgu yapmaktadır. Şimdi bu tavsiyeleri aktarmak istiyoruz:

> Ben, seni denemek, zorluklarla karşı karşıya bırakmak ve bu konuda yeterli duruma gelmen için komutan olarak tayin ettim. Bu işi güzel yaparsan seni işinde bırakır, sana daha da büyük işler veririm. Yapamazsan seni azlederim. O halde Allah'tan korkmaya bak! Çünkü muhakkak o, senin dışını gördüğü gibi içini de aynı şekilde görür. Allah'a en yakın olmaya lâyık olanı kişi, insanlar arasında onu herkesten çok dost edinendir. Allah'a en yakın kişi, ameliyle ona en çok yaklaşan kişidir. Ben, sana Hâlid'in görevini veriyorum. Sakın ha, Câhiliyet devrinin taassubuna kapılmayasın; çünkü Allah Câhiliyye'ye de Câhilliyye halkına da buğz eder. Askerlerinin yanına gittiğin zaman onlarla iyi sohbetin olsun. Onlarla hayır ile başla ve onlara hayır vaat et. Onlara öğüt verdiğin zaman sözünü kısa kes, çünkü fazla sözün bir kısmı diğer kısmını unutturur. Kendini ıslah et ki, başkaları da senin için iyi olsun. Namazları rükû, sücudlarını tamamlayarak ve huşu ile vakitlerinde kıl. Düşmanın elçileri yanına gelecek olursa, onlara ikramda bulun ve onları karargâhında kısa süre tut; tâ ki hiçbir şey bilmeden senin askerlerinin yanından ayrılıp gitsinler.

164 Taberî, II, 331.

165 Bu azledilme sebebinin halifelik seçimi sırasında muhalefeti sebebiyle olduğu şeklinde rivayetler bulunmaktadır. Ancak böyle bir sebep var ise esas muhalefeti yapan Ebu Süfyan'ın oğlunun atanmaması gerekirdi diye düşünüyoruz (Taberî. II, 331-3); Hz. Ömer'in, "Halid, övünmeyi seven bir adamdır. Bu huyu. üstünlük yarışı ve kabile taassubuna çevrilebilir." sözünün (Belâzurî, 116) Halid'in bu azlinde etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca Halid b. Said ve Ukbe b. Velid savaştan kaçtıkları için Hz. Ebu Bekir tarafından Medine'ye girmeleri de yasaklanmıştı. Bu yasağı Hz. Ömer kaldırdı. Taberi, II, 352.

Onlara hiçbir şey göstermemeye çalış; aksi takdirde senin zayıf taraflarını görür ve senin bildiklerini bilirler. Onları askerlerinin zenginlikleri arasında misafir et, yanında bulunanlardan kimsenin onlarla konuşmasına meydan verme. Onlarla konuşmayı sen üzerine al. Gizli olması gereken şeyleri dışarı vurma ki senin işlerin karışmasın. Fikir sorduğun zaman doğru konuş ki sana samimi olarak fikirlerini söylesinler. Geceleyin arkadaşlarınla sohbet et. Sana çeşitli haberler gelecek, önündeki perdeler kalkacaktır. Gece, nöbetçilerin çok olsun ve onları askerlerinin arasına dağıt. Onları, geldiğinden haberdar olmaksızın nöbet yerlerinde ansızın çokça kontrol et. Nöbet tuttuğu yerde gaflete düşmüş bulduğun kimseyi aşırıya kaçmamak şartıyla cezalandır. Geceleyin nöbetleri değiştir. İlk nöbetler sonraki nöbetlerden daha uzun olsun, çünkü gündüze yakın oldukları için ilk saatlerin nöbetleri daha kolaydır. Hak eden kimseyi cezalandırmaktan çekinme ve tereddüt de etme. Ceza vermek için aceleci de olma, gevşek de davranma. Askerlerinin ailesinden gafil olma, o zaman askerin bozulur. Onların gizliliklerini de araştırma, o zaman onları rezil edersin. İnsanların sırlarını açığa çıkarmaya çalışma ve açığa vurduklarıyla yetin. Boş işlerle uğraşanlarla oturup kalkma. Doğru ve vefakâr kimselerle oturup kalk, karşılaştığın zaman samimi ol. Korkma! Çünkü sen korkarsan, başkaları da korkar. Ganimetten çalmaktan uzak dur. Çünkü bu fakirliğe yaklaştırır, zaferi uzaklaştırır. Kendilerini manastırlara hapsetmiş kimseler bulacaksınız. Onları, hayatlarını adadıkları şeyle baş başa bırakınız.[166]

Bu dönemde Heraklius, gelen Müslüman ordusunu araştırtmış ve kendisine bu ordu hakkında sunulan, "Geceleri âbid, gündüzleri savaşçıdırlar. Liderlerinin oğlu bile hırsızlık yapsa, zina etse aralarında hakkın ikamesi için ceza verirler."[167] şeklinde gelen rapor üzerine "yeni dinin coşkusuyla savaşan bu ordu ile coşkuları sönünceye kadar savaşmadan geri çekinilmesini, değilse ellerindeki birçok bölgenin Müslümanların eline geçebileceğini" belirtse de bu uygulanamamıştır.[168]

166 Bu metnin komutanlardan sadece Yezit'e söylenmiş sözlerden öte, o dönem gönderilen komutanlara verilen talimatlar mecmuası olması muhtemeldir. İbnü'l-Esir, II, 404.

167 Taberî, II, 347.

168 Taberî, II, 339.

Ecnadeyn Savaşı

Hz. Ebu Bekir'in emri üzerine, Halid b. Velid[169] Irak cephesinden Dumetu'l-Cendel üzerinden ayrılıp Şam cephesine gitti.[170] Halid, Suriye'ye çölden gidebilmek için bir miktar semiz ve büyük gövdeli deve edindi.[171] Develeri iyice susayıncaya kadar susuz bıraktı; sonra develere kanıncaya kadar su içirdi. Daha sonra geviş getirip susamasınlar diye develerin dudaklarını kesti ve ağızlarını bağladı. Böylece beş gün devam edecek olan çetin bir çöl yolculuğuna çıktılar.[172] Susadıkları zaman bu develeri kesip işkembelerinde bulunan suyu kullandılar. Çok zor ve tehlikeli bir yolculuktan sonra Halid b. Velid ve beraberindekiler hedefe ulaştılar.[173] Halid'in çölü geçişi tarihteki ünlü komutanlara bile örnek olmuştur.[174]

Müslümanların, gerek Irak bölgesinde, gerekse Suriye bölgesindeki başarıları İmparator Heraklius'un ciddi tedbirler almayı düşünmesine neden oldu. Heraklius ana-baba bir kardeşi Tezârik'i, doksan bin kişilik bir ordu[175] ile Arabe'de bulunan Amr b. As'ın üzerine; Cerece'yi (Georges) Belka'da bulunan Yezid b. Ebi Süfyan'ın üzerine; Dragos'u Ürdün'de bulunan Şurahbil b. Hasene'nin üzerine; Fikâr'ı altmış bin askerle Cabiye'de bulunan Ebu Ubeyde'nin üzerine göndermek için hazırladı.[176]

169 Halid ile Hz. Ömer arasındaki Malik olayından sonraki soğukluk o kadar ilerlemişti ki; Hz. Ebu Bekir'in Halid'i Şam'a görevlendirdiği emri gelince Halid, "Bu atama solağın işi (Hz. Ömer solak olduğu için ona hitaben kullanıyor). O, Irak'ın benim elimle feth olunmasını kıskanmıştır." demiştir (Taberî, II, 341). Halid'in kendisini Hz. Ömer'in onu kıskandığı için Irak'tan aldırdığı şeklindeki bu sözüne tenkitler bulunmaktadır (Ağırakça, 281). Ancak, Halid'in böyle bir sözü söylemesi mümkündür. Çünkü onun Hz. Ömer ile yıldızı barışmamıştır. Başına buyruk hareketleri dolayısıyla yapılan görev değişikliğini de böyle yorumlaması ihtimal dışı değildir.

170 Onun gittiği yol güzergahları konusundaki ihtilaflar için bkz. Fayda, 362.

171 Taberî, II, 342.

172 Zehebi, 63.

173 Bu çöl yürüyüşü hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, II, 407-409; kimi müellifler bu olayın efsane olduğunu iddia etse de develerin bu özellikte olduğu günümüzde ilmen ispat edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Fayda, 376; Ağırakça, 316.

174 Sallabi, 398.

175 Taberî, II, 334.

176 İbnü'l-Esir, II, 406.

Halid, Şam'a gidince diğer kumandanların emrindeki orduların kumandanı tayin edildi ve Busra'yı ele geçirdi.[177] Busra halkıyla yapılan antlaşmaya göre, onlardan ergenlik çağına gelen herkes, belli bir miktar dinar ve buğdayı cizye olarak ödemeyi kabul etti. Buna karşılık Müslümanlar da, onların canlarını, mallarını ve çocuklarını korumaları altına almayı kararlaştırdılar.[178] Busra fethedildikten sonra kumandanların hepsi, Ecnâdeyn'e doğru harekete geçmeye karar verdi[179] ve ordugâh orada kuruldu. Her iki ordu Ecnâdeyn[180] denilen yerde savaştılar. Savaş Müslümanların kesin zaferiyle neticelendi.[181] Bu savaş, zihinlerdeki Bizans'ın gücü ile ilgili imajları ve bölgedeki dengeleri altüst etti.[182] Bundan sonra gerçekleşen Fihl Savaşı'nda da Müslümanlar galip geldiler ve Bizans burada on bin kayıp verdi.[183]

Yermuk Savaşı

Bu savaşı bazı müelliflerimiz Hz. Ömer dönemi olayları içinde incelerler ve kanaatleri genelde bu yöndedir.[184] Ancak Hz. Ebu Bekir'in Müslüman ordu komutanlarına Yermuk'ta toplanmaları emrini vermesi sebebiyle[185] bu savaşın stratejisini adeta onun çizdiğini düşünerek, Taberî ve İbnü'l-Esir gibi müelliflerimizin de usulüne uyarak savaşı Hz. Ebu Bekir dönemi olayları içinde zikrediyoruz.[186]

Antakya'da toplanan Bizans ordusuna[187] Rumların yanısıra Hıristiyan Arapların da katılması ile birlikte, 100 bin kişilik

177 Fayda, 379.
178 Belâzurî, *Fütûh*, 120.
179 Hakkı Dursun yıldız, "Ecnadeyn", *DİA*.
180 İbnü'l-Esir, II, 416-418.
181 Belâzurî, *Fütûh*, 121.
182 Balcı, *Savaş-Barış İlişkisi*, 91.
183 Balcı, Savaş-Barış İlişkisi, 93.
184 Ağırakça, Hz. Ebu Bekir döneminde meydana gelen Yakusa Savaşı'nın yanlışlıkla Yermuk Savaşı olarak anlaşıldığını aktarır. 312.
185 Taberî, II, 334.
186 Savaşların detayları ve harika tespitler için mutlaka görülmesi gereken bir eser olarak bkz. Balcı, *Savaş-Barış İlişkisi*, 91.
187 Walter Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, çev: Mehmet Özay, İstanbul 2000, 63.

bir ordu meydana geldi.[188] İslam ordusunun asker sayısı ise 46 bin kadardı.[189] Savaş sırasında Bizans askerlerinin kaçmasını engellemek amacıyla binlerce askerin birbirlerine zincirle bağlandığı rivayet edilir.[190]

Halid b. Velid, Bizans ordusundaki düzene bakarak İslam ordusunu küçük birliklere böldü ve savaş, şiddetli çarpışmalarla başladı. Saldırıya geçen Bizans birlikleri, İslam ordusunun karargâhına kadar ilerlediler. Ancak Halid b. Velid'in süvari birliklerinin düşmana saldırıya geçmesinden sonra savaşın seyri değişti.

Neticede Müslümanlarla Bizanslılar arasında meydana gelen şiddetli çatışmalardan sonra Bizanslılar büyük kayıplar vererek savaş alanından kaçtılar. Bu sırada Müslümanların hendekleri aşıp Bizans ordusunda bulunan ve birbirlerine bağlanarak savaşan askerlerden 80 bin kişi, serbest olanlardan da 40 bin kişi öldürdükleri ve bu sayıya ilk çarpışmada öldürülenlerin dâhil olmadığı ifade edilmektedir. Bu rakamlar (Bizans ordusunun gerçek sayısını aştığı için) abartılı olmakla birlikte savaşta pek çok kimse yaşamını yitirdi. Müslümanlar bu savaşta 3 bin şehid verdiler. Yermuk yenilgisi üzerine Heraklius Antakya'yı terk ederek bölgeden ayrıldı. Yermuk Savaşı, Bizans'a yönelik fetihler için dönüm noktasıdır.[191]

188 Ordu 12.000 Ermeni, 12.000 Hıristiyan Arap ve geri kalanı Rum olmak üzere 100.000 askerden meydana geliyordu. Asker sayısının 200.000 veya daha fazla olduğu da zikredilmiştir. Ancak bu rakam muhtemelen mübalağalıdır. İbnü'l-Esîr, II, 412.

189 Taberî, II, 335.

190 Taberî, II, 338, ordunun zincirlerle bağlı olarak savaşması pek makul gelmiyor. Bir askerin ölmesi durumunda zincirle bağlı olduğu için diğer askerlerin hareketine engel de olacaktır. Kaldı ki rahatça savaşmasına da engel olur. Nitekim Sasanilerle yapılan savaşlarda da böyle olmuş, ölen bir asker diğer altı arkadaşını da savaştan engellemiştir (Taberi, II, 522). O dönemin komutanlarının bunu düşünmemesi mümkün değildir. Bu ifadenin askerlerin zırhlar içinde sıra dizili olarak savaşmaları sebebiyle aktarılmış olabileceğini söyleyebiliriz (Kaegi, 194). Veya Nihavent Savaşı için anlatıldığı şekilde askerlerin hepsinin değil altı tanesinin birbirine bağlı olması şeklinde izah edebiliriz. Bkz. İbnü'l-Esîr, III, 19.

191 Kaegi, 208.

Savaştan sonra Müslüman askerlerin Bizanslıları Yermuk'ten Malatya'ya kadar kovaladıkları gibi abartılar aktarılır.[192] Malatya, Cezire'nin üst sınırındadır. Cezire ele geçmeden düşmanlarını nasıl kovalayabilirler?[193] Bir diğer tuhaf anlatım kaçanlara dokunulmamasıdır.[194] Bu da mümkün gözükmüyor. Savaş sırasında kum fırtınasının geldiği şeklindeki anlatımlar ise, normal olayları mucizeleştirme zihniyetidir. Böyle bir fırtına geldiyse Müslümanlara da gelecektir ki; bu nasıl yardım olacaktır?[195] Bir diğer problemli anlatım ise, Bizans ordusundaki Cürce (George) isimli komutanın Halid ile konuşup Müslüman olmasıdır.[196] Bu olay, Müslüman müelliflerin iftiharla aktardıkları inandırıcılıktan uzak ve çelişkili bir anlatımdır.[197] Ancak böyle bir Müslüman olma hadisesinin gerçekleşmesi pek mümkün gözükmüyor. Öncelikle bu şahsın Müslüman olmak için bu anı beklemesinin ne anlamı olabilir? Daha önce gidip Müslüman olabilirdi. Ayrıca sorduğu sorular ve aldığı cevapları hemen kabul etmesi tuhaf gözüküyor. Doğrusu Bizans ordusu içindeki ihtilaf, rivayetlere böyle yansımış olmalıdır.[198]

Yermuk Savaşı Müslümanların arasında, siyasi rakiplerin birbirine çamur atma sebebi de olmuştur. İşte güzel bir örnek:

> Abdullah b. Zübeyr anlatıyor: Babam ile birlikte henüz savaşamayacak kadar çocuk iken Yermûk'te bulunmuştum. Herkes savaşmakta iken bir tepenin üzerinde bir grup kişinin oturduğunu ve savaşmadıklarını gördüm. Atıma binip onların yanına vardım. Orada Ebû Süfyân b. Harb ile fetihten sonra hicret eden Kureyş yaşlılarından bir grup kimse vardı. Benim çocuk olduğumu görünce, benden çekinmediler. Allah'a yemin ederim, onlar, Müslümanlar biraz gerileyip Bizanslılar onların üstüne gelince: "Ya

192 Taberi, II, 428.
193 Kaegi, 208.
194 Balcı, *Savaş-Barış İlişkisi*, 97.
195 Kaegi, 205.
196 İbnü'l-Esir, II, 412. Komutan Cürce'nin Halid ile değil Ebu Ubeyde ile konuştuğu da aktarılır, ayrıntılar için bkz. Ahmet Ağırakça, *Hz. Ömer*, İstanbul 1994, 53.
197 Bkz. İsrafil Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara, 2006, 377.
198 Kaegi, 200 Balcı, *Hz. Ömer*, 376.

bunlar Benü'l-Asfar'dır." diyorlar, fakat Bizanslılar gerileyip Müslümanlar onların üzerine gidince, bu sefer: "Vay canına, Benü'l-Asfar bu durumda ha?" diye söylüyordu. Allah Bizanslıları yenilgiye uğrattıktan sonra babama durumu haber verince, babam; "Allah onların belasını versin, işleri güçleri hep kin tutmak. Yemin ederim, bizler onlar için Bizanslılardan daha iyiyiz." dedi.[199]

Bu anlatım tarzında birçok problem vardır. En başta rivayet Emevilerle 9 yıl mücadele etmiş İbn Zübeyr'den geliyor ki bu durum şüpheleri artırır niteliktedir. Ayrıca Ebu Süfyan'ın orduyu nasıl teşçi ettiğini bunu yaparken bir gözünü kaybettiğini, kızının da bu savaşa katılıp yaralandığını biliyoruz.[200] Yine sanki tarafsız bir şekilde iki orduyu da seyredebilecekleri bir teras var da oradan izliyorlar gibi tuhaf bir anlatım söz konusu. Doğrusu bu tür Ebu Süfyan'ın ailesini kötülemeye yönelik uydurmaların Abbasi dönemi etkisi olduğunu düşünüyoruz.

Savaş sonucu komutan Halid'in, oğlu ile beraber şehit olan İkrime'yi kucağına alıp, "Halife Ömer'in bizler için (sonradan Müslüman olanlar) "Şehit olmak istemiyorlar." demesi yalandır." sözü de dikkat çekicidir.[201] Bunlar Tuleka[202] hakkında o dönemde söylenen yorumları göstermesi açısından dikkat çekicidir. Tuleka'nın sahabî grubunu dışlayıp ön plana çıkma çabasını göstermesinin ilk tepkileri olarak yorumlanabilir.

HZ. ÖMER'İ HİLAFET İÇİN VASİYETİ

Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'in vefatında meydana gelen gergin ve karışık ortamın oluşmasını ve ikinci bir Sakîfe olayını engellemek,[203] yeni başlayan fetihleri sekteye uğratmamak için, her zaman kendisine destek olan Hz. Ömer'i halifelik için uygun bir aday olarak düşünüyordu.[204] Ashabın ileri gelenle-

199 Taberi, II, 428; İbnü'l-Esîr, II, 414.
200 İbn Miskeveyh, I, 189.
201 Taberî, II, 338.
202 Mekke Fethi öncesi ve sonrasında İslam'ın yükselişi ile zorunlu olarak Müslüman olanlara denilir.
203 İbnü'l-Esîr, II, 273.
204 İbnü'l-Esîr, II, 426.

riyle görüşerek Hz. Ömer'in halifeliği konusundaki görüşlerini sormuş, onlardan bir kısmının ihtilafı üzerine Abdurrahman b. Avf'a, "Hepiniz halife olmak istiyorsunuz bu yüzden bana darılıyorsunuz."[205] diyerek o günkü sahabe topluluğunun bu konudaki tavrını anlatmıştı. Yine onları ikna için Talha b. Ubeydullah'a, "insanlara insanların en iyisini bıraktığını" belirtmişti.[206]

Hz. Ebu Bekir'in, aynı zamanda Arap örfünde ve Hz. Peygamber'in uygulamasında olmayan bir usul ile Hz. Ömer'i bir vasiyet mektubu yoluyla yerine bırakmayı düşünüp katibi Hz. Osman'a yazdırırken bayıldığı, bunun üzerine Hz. Osman, fitne çıkmasından endişe ederek vasiyete Hz Ömer'in ismini yazdığı aktarılır. Bu arada ayılan Hz. Ebu Bekir olayı öğrenince, "eğer Ömer'e bırakmasaydı Osman'a bırakacağını" söylediği nakledilir.[207] Böylece Hz. Osman'ın üçüncü halifeliği ne kadar hak ettiğine telmih yapılır.[208] Bu tür rivayetler, Şia'ya karşı üçüncü halifenin haklılığını savunmak adına ortaya konulmuş ve sözlü anlatımın yazılı anlatıma geçtiği dönemde rivayetlere bazı idraçların (ilaveler) nasıl eklendiğini göstermesi açısından önemlidir.

Hz. Ebu Bekir, halka okunmasını istediği vasiyet mektubunda: "Size akrabam olmayan birini tayin ediyorum..." diyerek önemli bir konuya temas etmiştir.[209] Ayrıca Hz. Ömer'e Fars bölgesine asker gönderme konusunda bazı nasihatlerde bulunmuştur.[210] Kimi müelliflere göre ise Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'in seçilmesini sağlayarak Allah'ın vadini(!) yerine getirmiştir.[211] Bununla herhalde onun fazileti hakkında uydurma olduğunu aktardığımız rivayetlere atıf yapmaktadırlar.

205 Taberî, II, 352.
206 İbn Sa'd, III, 199.
207 Taberî, II, 353.
208 Zehebi, 17.
209 İbnü'l-Esîr, II, 426.
210 Taberî, II, 340.
211 Kadı Ebu Bekir, 51.

Hz. Ebu Bekir, birçok din büyüğünün taklit edip benzerini yazdığı[212] vasiyetinde şöyle diyordu:

> Bu, Ebu Bekir b. Ebu Kuhafe'nin dünyadan ayrılırken son döneminde, ahirete giderken ilk anında, kafirin iman ettiği, günahkârın tövbe ettiği ve yalancının doğru söylediği bir anda yaptığı ahittir. Ben kendimden sonra Ömer b. Hattab'ı tayin ettim. Onu dinleyip itaat ediniz. Bununla Allah'a, rasulune ve dinine, kendime ve size iyilik dilemiş bulunuyorum. Adil davranırsa ne ala, ki benim ondan umduğum ve beklediğim budur. Aksi hareket ederse herkes yaptığının cezasını görür. Ben iyilik istiyorum. İleride ne olur onu bilemem. Zalimler neye uğrayacaklarını bilecekler. Allah'ın selamı ve rahmeti üzerinize olsun.[213]

Hz. Ebu Bekir, daha sonra halefi Hz. Ömer'i çağırıp şunları söyledi:

> Ben seni geride bıraktıklarıma bakarak yerime geçirdim. Rasulullaha çokça arkadaşlık ettim. Gördüm ki o bizi daima kendisine ehlimizi de ehline tercih ederdi. O derece ki onun bize verdiklerinden artanları tekrar biz onun ehline hediye ederdik. Sen de bana arkadaşlık ettin. Benim daima benden öncekilerin izini takip ettiğimi gördün. Ben asla hak yoldan sapmadım. Ey Ömer senin kaçınmanı istediğim işlerin ilki nefsinin arzularına uymandır. Çünkü her nefsin bir şehevi arzusu vardır. Onu yerine getirdiğin vakit daha başkasını istemekte ısrar ve inat eder. Rasulullahın ashabından şu karınları şişmiş, gözleri dünyaya tamah etmiş sevdiklerini kendisi için sevmiş olan kimselere karşı dikkatli olmanı, onları korkutmanı, kendinin de korkmanı istiyorum. Şüphesiz onlardan birisinin bir hataya düşmesi, hayreti muciptir. Sakın hayret edenlerden olma. Bil ki sen Allah'tan korktuğun müddetçe onlar da senden korkacaklardır. Sen doğru olduğun müddetçe onlar da senin yolunda doğruluğa devam edeceklerdir. Vasiyetim budur. Selamlarımı sunarım.[214]

Hz. Ömer, Mekke'nin en zayıf kabilelerinden birine mensuptu. Ancak sahabe arasında etkisi çok güçlüydü. Halifelik dönemi boyunca yaptığı icraatlara bakılınca Hz. Ebu Bekir'in

212 Ekinci, 73.
213 İbn Sad, III, 200.
214 Ebu Yusuf, 11,12.

bu tercihinde ne denli isabetli olduğu görülecektir. İlk halife Hz. Ebu Bekir, klasik Arap şeyhlerinden farklı olarak otoritesini bütün Arabistan'a yayan, toplumu tek elden yönetebilen, son sözü söyleyebilen bir liderdi. Tarihte pek gerçekleşmemiş bir şeyi gerçekleştirmiş, bütün Arabistan Yarımadası'nı tek bir merkezden yönetmeye başlamıştı.[215] Ama bu onun sadeliğini bozmadı. Halife seçilişinin ertesi günü pazara alış verişe gidince kendisine Müslümanların yönetim işini üstlendiğinden maaş bağlanmıştı.[216] Daha önce koyunlarını sağdığı kızlar, "Artık halife oldu, bir daha koyunlarımızı sağmaz." deseler de o koyunları sağmaya devam etmişti.[217] Bu mütevaziliğine rağmen Emevilerin lideri Ebu Sufyan'ı herkesin önünde azarlayabilmişti.[218]

Hz. Ebu Bekir, beytülmalden Müslümanlara dağıttığı hisselerde eşitlik ilkesine bağlı kalmıştı. Malı, büyük-küçük, hür-köle, kadın-erkek arasında hiçbir fark gözetmeksizin bütün Müslümanlar arasında eşit bir şekilde Bedir'e katılanlara bir ayrıcalık sağlamamıştı.[219] Hz. Ömer'in bu dönemde etkisi büyüktü. Müellefe-i kulub ile ilgili meselede, "Emir sen misin yoksa Ömer mi?" denilince, "Ömer'dir, ancak bana itaat edilir." demişti.[220] Ancak bazen yönetimde Hz. Ömer'in etkisini kırmak için Hz. Peygamber'in emirlerini referans aldığını görüyoruz. Ridde olayları, Üsame ordusu, Halid'i görevden almaması gibi örnekler bunun göstergesidir.[221] Yine onu Irak cephesine göndererek muhtemelen üzerindeki etkisini azaltmayı düşünmüş, ancak bunu şartlar gereği yapamamıştı.[222]

215 Bkz. Wilferd Madelung, *The Succession to Muhammet*, Avustralya 1997, 28.
216 Bu konudaki farklı rivayetler için bkz. İbn Sa'd, III, 184-185.
217 İbn Sa'd, III, 170; Taberî, II, 354.
218 Mesûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, Beyrut 2002, I, 462.
219 Ebu Yusuf, 42.
220 Taberî, II, 271.
221 Hüseyin Algül, "Hz. Ebu Bekir'in Hicretten Vefatına Kadar Dönemdeki Faaliyetlerine Genel Bakış", *İstem*, sayı: 6, 2005, 115.
222 Belâzurî, *Fütûh*, 112.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrezzak, *el-Musannef*, Beyrut 1403.

Acar Cafer, *Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planı*, Ankara 2000 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Aday Şer, *Sürt Vekayinamesi*, çev: Celal Kabadayı. İstanbul 2002.

Ağa İbrahim Ekrem, *Halid b. Velid*, Arapçaya çev: İsmail Keşmiri, Kahire 1974.

Ağırakça Ahmet, *Hz. Ebu Bekir*, İstanbul 1998.

Hz. Ömer, İstanbul 1994.

Akbulut Ahmet, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelamî Problemlere Etkisi*, İstanbul 1992.

Akdemir Salih, "Kur'an'ın Toplanması ve Kıraatı Meselesi", *I. Kur'an Sempozyumu*, Ankara 1994.

Akkat Mahmut, *Hz. Ebu Bekir'in Şahsiyeti ve Dehası*, çev: Ali Özek, İstanbul 1968.

Akyüz P. Gabriel, *Osmanlı Devleti'nde Süryanî Kilisesi*, Mardin 2001.

Akyüz Vecdi, Nihat Engin, "Asr-ı Saadet'te Kölelik ve Cariyelik", *Asr-ı Saadet'te İslam*, İstanbul 1994.

Albrecht Noth, *Müslümanlıkta ve Hıristiyanlıkta Kutsal Savaş*, çev: İhsan Çatay, İstanbul 1999.

Algül Hüseyin, "Hz. Ebu Bekir'in Hicretten Vefatına Kadar Dönemdeki Faaliyetlerine Genel Bakış", *İstem*, sayı: 6, 2005.

İslam Tarihi, İstanbul 1997.

Ali Abdurrazık, *İslam ve Usulu'l-Hukm*, Beyrut 1972.

İslamda İktidarın Temelleri, çev: Ö. Rıza Doğrul, İstanbul 1995.

Ali Nasıf, *Tac Tercümesi*, çev: Bekir Sadak, İstanbul 1981.

Aliyyü'l-Kari, *Esraru'l-Merfua*, Beyrut 1981.

Ammara Muhammed, *el-İslam ve Usulu'l-Hukm li Ali Abdurrazık*, Beyrut 1972.

Laiklik ve Dini Fanatizm Karşısında İslam Devleti, çev: Ahmet Karababa, Salih Barlak, İstanbul 1991.

Apak Adem, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, İstanbul 2007.

Arı Salih, *Hz. Ebu Bekir ve Ridde Savaşları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1995.

Arnold T. W., *İntişar-ı İslam Tarihi*, çev: Hasan Gündüzler, Ankara 1982.

Ateş Abdurrahman, *Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, İstanbul 2002.
Ateş Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul trz.
Avcı Casim, *İslam-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003.
Azimli Mehmet, "Hilafet Karşıtı Bir Kişi Olarak Ali Abdürrazık ve Kitabı el İslam ve Usulu'l-Hukm Üzerine Bazı Mülahazalar", *Marife*, sayı: III, Konya 2001.
"Hulefa-i Raşidin Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Mülahazalar", *İstem*, sayı: 6, Konya 2005.
"Sad b. Ubade" *DİA*.
Abbasiler Dönemi Babek İsyanı, Ankara 2004.
Halifelik Tarihine Giriş, Konya 2005.
Siyeri Farklı Okumak, Ankara 2010.
Bağcı Musa, *Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, Ankara 2004.
Bakkal Ali, "Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesinde "İmamlar Kureyştendir" Hadisinin Rolü Üzerine", *İstem*, s. 6, 2005.
Balcı İsrafil, "Mürtedlerin Yakılarak Öldürüldüğüne Dair Rivayetlerin Tahlili," *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI, (2006), sayı: 1, 43.
"Rivayetin Metne Dönüştürülmesinde Ravi Tasarrufuna Seyf b. Ömer'den Örnekler", *İslami İlimler Dergisi*, c. 3, sayı: 2, 2008.
"Zu Kar Savaşı ve Arap-Sasani İlişkilerindeki Önemi", *OÜİFD*, sayı: 26-27, 2008.
Hz. Ebu Bekir Dönemi, Samsun 2007.
Bartold W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev: Fuat Köprülü, Ankara 1973.
Belâzurî, *Ensabu'l-Eşraf*, Dımeşk 1997.
Fütühü'l-Buldân, Beyrut 1991.
Beyhaki, *Delailu'n-Nubuvve*, Beyrut 1980.
Binder Leonid, *Liberal İslam*, çev: Yusuf Kaplan, Kayseri 1996, 248.
Brockelmann Carl, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev: Neşet Çağatay, Ankara 1964.
Buhari, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*, çev: Abdullah Feyzi Kocaer, İstanbul 2003.
Buhari.
Buhl F., "Ebu Bekir", *İA*.
Cabiri, *Arap Aklının Oluşumu*, çev: İbrahim Akbaba, İstanbul 2000.
İslam'da Siyasal Akıl, çev: Vecdi Akyüz, İstanbul 1997.
Caetani Leon, *İslam Tarihi*, çev: H. Cahit Yalçın, İstanbul 1924.
Canan İbrahim, *Kur'an'ın Mucizevi Korunması*, İzmir 2006, 36.

Canikli İlyas, "Siyasî Kültürde Saltanata Dayanak Kabul Edilen Rivayet Üzerine Bir Değerlendirme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (2006), sayı: 1.

Carlyle, *Kahramanlar*, çev: Behzat Tunç, İstanbul 1976.

Cedan Fehmi, *İslami Yönetim Tartışmaları*, çev: Mehmet Yolcu, İstanbul 1989.

Çapan Ergün, *Kur'an'ı Kerim'de Sahabe*, İzmir 2004.

Çelebi Ahmet, *Örnek Halifeler Dönemi*, çev: Hasan Fehmi Ulus, İstanbul 1997.

Çelik Mehmet, *Süryanî Tarihi*, Ankara 1998.

Davutoğlu Ahmet, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, İstanbul trz.

Demircan Adnan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, İstanbul 2008.

Demirel Harun Reşid, *Yönetimle İlgili Hadis ve Haberlerin Bilimsel Değerlendirilmesi* (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1998.

Derveze İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev: Mehmet Yolcu, İstanbul 1989.

Dineveri, *Uyunu'l-Ahbar*, Kahire 1996..

Dozy Reinhart Pieter Anne, *İslam Tarihi*, çev: Abdullah Cevdet, Vedat Atilla, İstanbul 2006.

Draz Abdullah, *Kur'an'a Giriş*, çev: Salih Akdemir, Ankara 2000.

Durant Will. *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev: Orhan Burhanettin, İstanbul trz. 56.

Ebu Yusuf, *Kitabu'l Harac*, Kahire 1382.

Kitabu'l-Haraç, Bulak 1302.

Ebu Zehra Muhammed, *İslam Siyasi ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, çev: Abdülkadir Şener. İstanbul 1983.

Ebu Hanife, çev: Osman Keskioğlu, Ankara 1962.

Ebu'l-Fazl İzzeti, *İslam'ın Yayılış Tarihine Giriş*, çev: Cahit Koytak, İstanbul 1984.

Efendi Abdulvehhab, *Nasıl Bir Devlet*, çev: Hasan T. Kösebalaban, İstanbul 1994.

Ekinci Salih, *Sahabe Dönemi*, çev: Mehmet Ecir Eşiyok, Konya trz.

Elbanî, Muhammed Nasıruddîn, *Silsiletü'l-Ehadîsü'z-Zaîfe ve'l-Mevzûa*, Riyad 1988.

Elik Hasan, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İstanbul 1998.

Ella Landau-Tassaron, "Periyodik Reform Müceddid Hadisi Hakkında Bir İnceleme" çev: İ. Hakkı Ünal, *İslami Araştırmalar*, c. 6, sayı: 4.

Elmalı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1996.

Erdal Mesut, "Muhammet Pickthall'ın Cultural Side of Islam Adlı Eserinde Hoşgörü", *Dicle Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı: II, Diyarbakır 2000.

Ertürk Mustafa, "Şiddet İçerikli Rivayetlerin Tahlili ve Tenkidi", *Çorum İlahiyat Dergisi*, 2002/2.

Eset Muhammet, *Sahih-i Buhari*, çev: Mustafa Armağan, İstanbul 2000.

Ezdi, *Fütuhu'ş-Şam*, Kahire 1970.

Fadlallah Muhammed, *İslam'da Kuvvetin Mantığı*, çev: Vahdettin İnce, İstanbul 1997.

Faruki İsmail R., Luis L. Faruki. *İslam Kültür Atlası*, çev: Mustafa Okan Kibaroğlu, Zerrin Kibaroğlu, İstanbul 1991.

Fayda Mustafa, *İslamiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982.

"Ebu Bekir" *DİA*.

"Fütuh", *DİA*.

Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid, İstanbul 1992.

Fığlalı Ethem Ruhi, *İmamiye Şia'sı*, İstanbul 1984.

Gairdner W. H. T., *Batının İslam Korkusu*, çev: Hüseyin Küçükkalay, Konya 1995.

Görmez Mehmet, "İslam Dünyasında Laiklik Tartışmasını Başlatan Bir Kitap ve Bu Kitabın Serencamı", *İslami Araştırmalar*, sayı: 3-4, c. 8, Ankara 1995.

Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, çev: Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987.

Guillaume Alfred, "Garpte İslam Tetkikleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü*, İstanbul 1954, ed: Zeki Velidi Togan, c. I, cüz, 1-4.

Halebî. *İnsanu'l-Uyun*, Mısır trz.

Halil İmadüddin, *İslam Tarihi, Bir Yöntem Araştırması*, çev: Ubeydullah Dalar, İstanbul 1989.

Hamidullah Muhammed, *İslam Hukuku Etüdleri*, çev: Kemal Kuşçu, İstanbul 1984.

İslam Peygamberi, çev: Mehmet Yazgan, İstanbul 2004.

Kur'an Tarihi, çev: Salih Tuğ, İstanbul 1993.

Hans Kruse, "İslam Devletler Hukukunun Ortaya Çıkışı", *İslam Tetkikler Enstitüsü Dergisi*, çev: Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul 1971, c. 4, cüz, 3-4, sh. 57-65.

Harputlî Ali Hüseynî, *İslam ve'l-Hilafe*, Beyrut 1979.

Hasan İbrahim Hasan, Ali İbrahim Hasan, *en-Nuzumü'l-İslamiyye*, Kahire 1970.

Hatiboğlu Mehmet Said, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Ankara 2004.

"Hilafetin Kureyşliliği", *AÜİFD*, c. XXIII, Ank. 1978.

Hatip el-Bağdadi, *Kifaye*, Beyrut 1986.
Hilmi Mustafa, *Nizamü'l-Hilafe fi Fikri'l-İslami*, Kahire 1977.
Hitti Philip K., *Arap Tarihinin Mimarları*, çev: Ali Zengin, İstanbul 1995.
İslam Tarihi, çev: Salih Tuğ, İstanbul 1989.
Hizmetli Sabri, *İslam Tarihi*, Ankara 2006.
Hodgson Marshall G. S., *İslam'ın Serüveni*, çev: Heyet, İstanbul 1993.
Hudari Bek Muhammet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Hulefa-i Raşidin Devri*, ed: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1992.
Işıltan Fikret, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960.
İbn Asem, *el-Futuh*, Beyrut 1986.
İbn Habib, *Muhabber*, byy trz.
İbn Hacer, *el-İsabe fi Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut 1995.
İbn Haldun, *Mukaddime*, çev: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1989.
İbn Hallikan. *Vefeyatu'l-Ayan*, Beyrut trz.
İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1994.
İbn İshak, *Siret-ü İbn İshak*, Konya 1981.
İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 2005, trz byy.
İbn Kuteybe, *el-İmame*, Beyrut 1997.
Hadis Müdafası, çev: HayriKırbaşoğlu, İstanbul 1989.
Mearif, Beyrut 1970.
İbn Mace.
İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1995.
İbn Miskeveyh, *Tecaribu'l-Ümem*, Beyrut 2003.
İbn Nedim, *Fihrist*, Beyrut 1997.
İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Beyrut 1986.
İbn Salah, *Ulumu'l-Hadis*, Dımeşk 1986.
İbnü'l-Cevzi, *Muntazam*, Beyrut trz.
İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut 1987.
Üsdü'l-Ğabe, byy. trz.
İnayet Hamit, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, çev: Hicabi Kırlangıç, İstanbul 1991.
İnce İrfan, "Ridde", *DİA*.
İslamoğlu Mustafa, *İslami Hareket Anadolu*, İstanbul 1991.
Kadı Ebu Bekir b. el-Arabi, *el-Avasım mine'l-Kavasım*, Beyrut 1985.
Kaegi Walter, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, çev: Mehmet Özay, İstanbul 2000.
Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşa*, Beyrut 1987.
Karaman Hayrettin, "Dinden dönen öldürülür mü?" *Yeni Şafak*, 11 Eylül 2009.

Keleş Ahmet "... savaşmakla emr olundum. "Hadisi Örneğinde Hadislerin Tasnifi Problemi" *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, c. 4 sayı: 2, Adana 2004.

"Hadis İlminde İsnadın Otoritesi veya Akla Rağmen Hadis Okuyuculuğunun Çağdaş Bir Örneği "Recm Cezası" Çalışmasına Eleştirel Bir Bakış", *ÇÜİFD*, c. 4, sayı: 1, Adana 2004.

"Kur'anın Cemi ve Tertibi", *İslami Araştırmalar*, yıl: 14, sayı: 1, Ankara 2001.

"Tarih Bilincimiz, Hadislerle Çöküş Sürecinde Başlatılan Tarih: İslam Tarihi," *SBArD*, yıl: 5, sayı: 10, Diyarbakır 2007.

"Tarih Bilincimiz, Hadislerle Çöküş Sürecinde Başlatılan Tarih: İslam Tarihi," *SBArD*, yıl: 5, sayı: 10, Diyarbakır 2007.

Hadislerin Kur'an'a Arzı, İstanbul 2003.

"Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri", *İstem*, sayı: 7, 2006.

Keskin Yusuf Ziya, *Recm Cezası*, İstanbul 2001.

Kırbaşoğlu Hayri, "İslam'a Yamanan Sanal Şiddet: Recm ve İrtidat Meselesi", *İslamiyat*, c. 5, sayı: 1, 2002.

Köksal M. Asım, *İslam Tarihi*, İstanbul 1987.

Köşe Abdullah, "Haris b. Kelede", *DİA*.

Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı, haz: Heyet, Ankara 2005.

Kur'an'ın Mucizevi Korunması, haz: Heyet, Işık Yayınları, İzmir 2006.

Kurtoğlu Zerrin, *İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku*, İstanbul 1999.

Kurtubi, *el-Camiu Li Ahkami'l-Kur'an*.

Lewis Bernart, *Tarihte Araplar*, çev: H. Dursun Yıldız, İstanbul 2000.

Lüey M. Safi, "İslam'da Savaş ve Barış", *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, çev: Safiye Mortav Gülen, c. III, sayı: I, 64.

M. Hıdr Hüseyin, *Nakdü Kitabü'l-İslam ve Usulu'l-Hukm*, Kahire 1925.

Maalouf Amin, *Ölümcül Kimlikler*, çev: Aysel Bora, İstanbul 2000.

Madelung Wilferd, *The Succession to Muhammet*, Avustralya, 1997.

Malik, *Muvatta*.

Mantran Robert, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, çev: İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981, 88.

Mardin, Aşiret. Cemaat, Devlet, haz: Heyet, İstanbul 2001.

Mesûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, Beyrut 2002.

Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, İstanbul 19996.

Muhammed Mescidi Camii, *Ehli Sünnet ve Şiada Siyasi Düşüncenin Temelleri*, çev: Malik Eşter, İstanbul 1995.

Muhibbu'd-Din Taberi, *er-Riyadu'n-Nadire*. Beyrut 1996.

Mustafa Sabri Efendi, *Mevgifi'l-Agli ve'l-İlim ve'l-Alim*, Beyrut trz.

Müslim.

Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev: M. Emin Maşalı, Ankara 2001.

Nehcü'l-Belağa, çev: heyet, Ankara 1990.

Nevin A. Mustafa, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, çev: Mustafa Özel, İstanbul 1990.

Newton P. Refiku'l-Hakk, "Kur'an'da Gramer Hataları", çev: Cevat Ergin, Ali Akay, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VII, s. I, Diyarbakır 2005, 173-199.

Nöldeke, *Kur'an Tarihi*, çev: Muammer Sencer, İstanbul 1970.

Okiç Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İstanbul 1959.

Ostrogorsky George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev: Fikret Işıltan, Ankara 1991, 103.

Öz Şaban, "Kırtas Hadisesi ile İlgili Rivayetlerin Tenkidi -İbn Sad Özelinde-", *Hikmet Yurdu*, yıl: 2, s. 3 (Ocak-Haziran 2009).

"Şiî ve Sünnî Tarih Yorumu Açısından Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e Beyati Meselesi", *Dinbilimleri Akademik Arastırma Dergisi*, VII (2007), sayı: 1, 4.

İslam Tarihi Metodolojisi. İstanbul 2010.

"İslam Siyaset Geleneğinde Bir Şaz", *İstem*, yıl: 6, sayı: 11, 2008.

Özel Ahmet, "Cihat", *DİA*.

Palabıyık Hanefi, "Sözlü Gelenekten İslam Tarihçiliğine", *İslam Tarihinin Problemleri Kolokyumu*, Şanlıurfa 2008.

Rayyıs Ziyaeddin, *en-Nazariyyutu's-Siyasiyyetü'l-İslamiyye*, Kahire 1979.

İslam ve'l- Hilafe fi Asri'l-Hadis, Kahire 1977.

İslam Siyasi Düşünce Tarihi, çev: Ahmet Sarıkaya, İstanbul 1990.

Reşit Rıza, *el-Hilafe*, Kahire 1988.

Rıza Muhammed, *Ebu Bekir es-Sıddik Evvelü'l-Hulefai'r-Raşidin*, Beyrut 1983.

Rodinson Maxime, *Muhammet*, çev: Atilla Tokatlı, İstanbul 1998.

Sabık Seyit, *Fıkhu's-Sünne*, çev: Mehmet Yılmaz, İstanbul 1988.

Sallabi Ali Muhammet, *Hz. Ebu Bekir*, çev: Şerafettin Şenaslan, Faruk Aktaş, İstanbul 2009.

Sarıcık Murat, *Dört Halife ve Emeviler Döneminden İlginç Problemler*, Isparta 2001.

Sarıçam İbrahim, *Hz Muhammet ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2003.
Hz. Ebu Bekir, Ankara 1996.
Sarmış İbrahim, "Siyeri Farklı Okumak-II Medine Yılları Kitabından "Kur'an'ın Toplanması" Bölümünün Değerlendirilmesi", *Nida Dergisi*, sayı: 139, Malatya 2010.
Seyit Bey, *Hilafetin Mahiyeti Şeriyyesi*, BMM. mat. Ankara 1340.
Sırma İhsan Süreyya, *Örnek Halifeler Dönemi*. İstanbul trz.
Sifil, Ebu Bekir, *Hz. Ömer ve Nebevi Sünnet*, İstanbul 2007.
Sivasi Şemsettin, *Dört Halifenin Menkibeleri*, haz: Ahmet Kargılı. Osman Yakupoğlu, İstanbul 2005.
Sofuoğlu Mehmet, *Sahihi Buhari ve Tercemesi*, İstanbul 1990, XV, 6991.
Suheylî, *er-Ravzu'l-Unf*, Beyrut 2000.
Suyuti, *el-İtkan*, İstanbul 1978.
Tarihu'l-Hulefa, Mısır 1952.
Süleyman, ed-Demicî, *İslam'da Devlet Başkanı*, çev: İbrahim Cücük, İstanbul 1996.
Şahin Uçar, *İslam'da Mülk ve Hilafet*, İstanbul 1996.
Şakir Mahmut, *Dört Halife*, çev: Ferit Aydın, İstanbul 1995.
Şarkavi Abdurrahman, *Özgürlük Peygamberi Hz. Muhammed*, çev: Muharrem Tan, İstanbul 1993.
Şen Ziya, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*. İstanbul 2007.
Şibli Mevlana, *Asr-ı Saadet*, çev: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1977.
Şimşek Sait, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, byy trz.
Taberî, *Camiu'l-Beyan*, Beyrut 1995.
Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulük, Beyrut 1995.
Tahir b. Aşur, *Nakdu'l-İlm li Kitabü İslam ve Usulu'l-Hukm*, Kahire 1925.
Tancî Muhammed Tavit, "İslam'da Hilafet ve Mezheplerin Doğuşu", *SDÜİFDer*, trc: E. Ruhi Fığlalı, sayı: I, Isparta 1994.
Tekineş Ayhan, *Kur'an'ın Mucizevî Korunması*, İzmir 2006.
Tirmizi.
Tudelalı Benjamin, Ratisbonlu Petachia, *Orta Çağda İki Yahudi Seyyah'ın Avrupa, Asya ve Avrupa Gözlemleri*, çev: Nuh Aslantaş, İstanbul 2001.
Uludağ Süleyman, "İslam-Devlet İlişkileri", *Türkiye Günlüğü*, sayı: 13, Ankara 1990.
Üçok Bahriye. *İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, İstanbul 1996.

V. J. Parry, "İslam'da Harp Sanatı", *Tarih Dergisi*, çev: Erdoğan Merçil, S. Özbaran, Fasikül 13, trz byy.

Vakıdi, *Kitabu'r-Ridde*, Paris 1989.

Meğazi, Beyrut 1984, 268.

Watt Montgomery, *Hz. Muhammet Mekke'de*, çev: Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara 1986.

Yakubi, *Tarihu'l-Yakûbî*, Beyrut 1960.

Yaman Ahmet, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, İstanbul 1998.

Yavuz Adil, "Evlenmeyi Haram Kılan "Beş Kez Süt Emme" Üzerine Bir Değerlendirme", *SÜİFD*, s. 23, Konya 2007.

"Kur'an'da Eksiklik Olduğu İddiaları Bağlamında Bazı Surelerle İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme", *Marife*, yıl: 6, sayı: 1, Konya 2006.

Yıldız Hakkı Dursun, "Ecnadeyn", *DİA*.

Zebidi, *Sahihi Buhari Muhtasarı, Tecridi Sarih Tercemesi*, çev: Ahmet Naim-Kamil Miras, Ankara 1980.

Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nubela*, (el-Hulefau'r-Raşidun), Beyrut 1990.

Tarihu'l-İslam, Beyrut 1990.

Zerkeşi, *Menahilü'l-İrfan*, Beyrut 1996.

Zorlu Cem, *İktidar Mücadelesi*, Konya 2002.

DİZİN

A

Abbas 31, 70, 77
Abbasi(ler) 31, 45, 48, 49, 55, 180
Abbasi hilafeti 48
Abdu'l-Kabe 28
Abdulkays 122
Abdurrahman b. Avf 15, 21, 36, 181
Abu'l-Farac 153
Ala b. el-Hadramî 122, 123
Amin Maalouf 167
Amr b. As 94, 149, 173, 176
Amr b. Madikerb 92
Arabe 176
Arabistan 82, 85, 88, 89, 145, 149, 155, 156, 161, 168, 183
Arfece 125
Aşere-i Mübeşşere 24
Atik 28
Aynu't-Temr 173

B

Bağdat 48, 49
Basra 101, 155, 162
Beni Cezimeler 114, 173
Beni Süleym 101
Benî Teym 125
Benû Saide 51
Benû'l-Asfar 179
Bodley 143
Büyük Mişel 153

C

cebriye 61
Cemel 15, 71, 101
Cürce (George) 179

D

Dumetu'l-Cendel 115, 176

E

Ebi Sufre 56
Ebu Dücane 118
Ebu Huzeyfe 56
Ebu Katade 109, 110
Ebu Süfyan 53, 62, 69, 70, 180
Ebu Zer 37, 70
Ebu'd-Derda 129, 135
Ecnadeyn 146
Elbani 20
Emeviler 48, 49, 55, 62, 69, 118, 135, 180, 183
Emeviler dönemi 22
Enes b. Malik 16, 135
Ensar 22
Esed 99
Esma b. Umeys 185
Esvedü'l-Ansi 86, 97
Eş'as b. Kays 14, 92, 96, 98, 125
Eşnak 27, 36

F

Fas 140
Fedek 76, 77
Fihl 177
Fucae 92, 101, 103, 105

G

Gassaniler 79, 148, 149
Gatafan 99
Ğassaniler 162

H

Halid b. Said 53, 62, 69, 174
Halit b. Velit 15, 16, 95, 101, 105, 109, 111, 116, 124, 152, 154, 155, 169, 170, 171, 173, 176
Hamidullah 137
Hariciler 57
Haris b. Kelede 184
Hav'eb 101
Heraklius 151, 161, 163, 167, 175, 176, 178
Hıristiyan 90, 107, 116, 140, 141, 150, 152, 153, 158, 161, 167, 177
Hire 154, 169, 170, 171, 172
Hireliler 162, 171
Hitti 89
Huzeyfe 56, 125
Hz. Aişe 63, 77, 89, 100, 101, 185
Hz. Ali 20, 30, 31, 48, 50, 55, 63, 65, 67, 69, 71, 72, 73, 75, 77, 80, 101, 105, 129
Hz. Fatıma 37, 63, 70, 73, 75, 76, 77
Hz. Hatice 31
Hz. İbrahim 33, 99
Hz. Osmân 30
Hz. Ömer 19, 63, 141
İbn Haldun 57
İbn Hişam 36, 41
İbn İshak 36, 37, 173
İbn Mesut 128
İbn Sad 184
İbni Abbas 63, 131
İbnü'l-Esir 174, 177
İkrime b. Ebî Cehil 108, 116, 125
İncil 139, 140, 142, 143
İran 39, 79, 97, 145, 149
İsrailoğulları 124
İyas b. Kabisa et-Tai 170

J

Japonya 140

K

Kadisiye 154, 163
Kinâne 111
Kudüs 152, 155, 166
Kufe 162
Kureyş 22, 24, 52, 55, 57, 58, 59, 64, 76, 86, 93, 99, 111
Kuzey Afrika 79
Kuzey Irak 150

M

Malatya 179
Malik b. Nüveyre 107, 109, 111, 115
Mecusi 90
Mecusiler 122
Medeni ayetler 129
Medine 37, 39, 40, 48, 51, 52, 60, 63, 69, 72, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 92, 99, 102, 110, 112
Mehre 125
Mekke 27
Mekki ayetler 129
Memun 78

Mervan b. Hakem 15
Mescid-i Nebevi 55
Mezar Savaşı 170
Mezhic 96
Muhacirler 17, 40, 52, 54, 60, 63, 68
Muhakkım b. Tufeyl 117
Muhammet b. Ebi Bekir 14
Musevi 90
Müccaa 115
mürted 91, 92, 93, 121
Müsenna b. Hârise 168
Müseylime 14, 83, 86, 107, 108, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121
Müzzemmil 129

N

Nesturîler 149, 150
Nöldeke 143

O

Ortodokslar 150, 152
Osmanlılar 49, 55

R

Rabiaoğulları 83, 117
Razi 140, 141
Rebablar 107
Rebia b. Ümeyye b. Halef 14
Reccal 14, 117, 121
Ridde savaşları 64, 84, 146, 156, 168
Roma 80, 153

S

Sabit b. Kays 67, 118
Sad b. Ebi Vakkas 19, 184
Sakîfe 57, 61, 64, 67, 180
Sasani 39, 80, 122, 146, 147, 148, 150, 153, 155, 161, 163, 168, 169
Secah bt. Hâris 107
Selçuklular 49
Seleme b. Seleme b. Vakş 119
Selman-ı Farisî 70
Suriye 79, 145, 151, 153, 176
Sümame b. Üsal 119
Şah Veliyyullah ed-Dihlevi 141
Şam 114
Şurahbil b. Hasene 116

T

Taberî 9, 69, 94, 95, 108, 124, 177
Tağliboğulları 107
Talha b. Ubeydullah 15, 36, 181
Talha en-Nemri 83, 117
Tay 99
Tebuk 79, 148
Tevrat 139, 140
Teymoğulları 27, 34
Tezârik 176
Tuleyha 14

U-Ü

Ubey b. Ka'b 117, 121
Ubeydullah b. Cahş 14
Ukkaşe b. Mihsan 99
Ulleys 169
Umman 125
Useyd b. Hudayr 52
Uyeyne b. Hısn 14, 83, 92, 96, 99
Ümmü Ferve bt. Kuhafe 126
Ümmü Kırfe 100
Ümmü Mektum 67
Ümmü Temim 110
Ümmü Ziml 100

Üsame b. Zeyd 66, 79

V

Velece 169

Y

Yahudiler 122, 124, 141, 166, 184
Yermuk 146, 178, 179, 185
Yezdicert 155
Yezid b. Ebi Süfyan 173, 176

Z

Zatu'l-Uyun 172
Zatu's-Selasil 170
Zeyd b. Harise 32
Zeyd b. Sabit 127, 128, 137
Ziyad b. Cez ez-Zübeydî 163
Ziyad b. Lebid 125, 126
Zu'l-Kassa 75, 97
Zu'n-Nun 99
Zübeyir 70

Mehmet AZİMLİ

Hz. Ebu Bekir

Sahabeyi anlama konusunda en büyük problem; sahabenin hepsinin adil olduğu, her şeyleriyle örnek oldukları, onlara hatalı denilemeyeceği, bu şekildeki bir ifadenin zındıklık olduğu, ayrıca onları tenkit etmenin Kur'an'ı yalanlama ve reddetmek olacağı, onların yanlışlarının içtihat hatası olacağı için yine de sevap kazanacaklarının iddia edilmesidir. Dolayısıyla, diğer insanlar suç işleyerek günah kazanırken, sahabe günah işlediklerinde bile sevap kazanmış olmaktadırlar(!) Bu mantığın gelip dayanacağı nokta maalesef burasıdır.

803865
BBD

ISBN: 978-9944-162-41-8
9 789944 162418

ANKARA OKULU YAYINLARI